

Gʻafur Gʻulom

SHUM BOLA

Qissa

Yoshlar nashriyot uyi
Toshkent – 2018

UO`K 821.512.133-31
KBK 84(50)`6
G`79

G`ulom, G`ofur.

Shum bola [Matn] : qissa / G`. G`ulom. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. - 192 b.

G`ofur G`ulomning "Shum bola" qissasi turfa hangomalarga boy asar. Undagi ichakuzdi syujetlar zamirida davrning jiddiy muammolari, og`riqli nuqtalari tilga olingan. Yozuvchi o`zi yashagan davrning qiyofasini mahallalardagi hayot tarzini, ish va ishsizlik, qashshoqlar va boylar hayotini maroq bilan tasvirlaydi. Siz ham asar davomida yozuvchi bilan birga Toshkent mahallalari bo`ylab safarga chiqasiz. Asar asrdan asrga o`z o`quvchilari bilan birga o`tib kelmoqda. Sizga yoqimli mutolaa onlarini tilaymiz.

UO`K 821.512.133-31
KBK 84(50)`6

ISBN 978-9943-5316-3-5

© Yoshlar nashriyot
uyi, 2018

SHUM BOLA

I BO‘LIM

Rastalar obod. Qaymoq bozorining burilishida, mahkamaning boshida Ilhom samovarchining kattakon choyxonasi bo‘lib, unda grammofon chalinadi. Turli-tuman plastinkalar orqali To‘ychi hofiz, Hamroqul qori, Hoji Abdulaziz va Farg‘ona yallachi xotinlari ketma-ket maqomlar, yallalar, ashulalar aytadi. Choyxonada joy yetishmaydi. Uzun rasta, juhud rasta, attorlik va boshqa rastalarning boyvachchalari savdodan bo‘sh vaqtlarida bu choyxonaga yig‘ilib, mehmonxonalardek o‘rtada katta barkashlarda qand-qurs, pista-bodom, murabbo, nisholda, obinon, shirmoy nonlar bilan shamaloq bezatilgan durturxon atrofida chaqchaqlashib o‘tirishadi. Ba’zi boyvachchalarning dasturxonida qorniga qaldirg‘och surati solingan, ustiga poxoldan to‘r to‘qilgan konyaklar ham ko‘rinar edi.

Bu choyxonaga bozor-o‘charga sang‘ib tushib qolgan dehqon, kambag‘al kosib, qozoq, qirg‘iz va boshqa oddiy fuqaro kirolmas edi.

Samovarchi Asra kal degan xipchadan kelgan, qotma, ephil yigit edi. Ustida oldi ochiq yaktak, oyog‘ida qala kavush, zangori shohi qiyiq bog‘lagan, yelkasiga xolparang ro‘mol tashlagan xushfe‘l yigit edi. Choyxo‘r boyvachchalardan birortasi:

– Asra!

Yoki:

– Kal! – deyishi bilan:

– Labbay, mulla aka, choymi, chilimmi?– deyardi-da, darrov bir qo‘lida kichkina choynak, ikkita kichkina xitoy piyola yo bo‘lmasa yarqirab turgan kattakon mis chilimning sarxonasiga tamaki bosib, ustiga cho‘g‘ qo‘yib, bir-ikki quldiratib tortib, pishitib, kashandaning xizmatiga yugurar edi.

Bu choyxonada meni mahliyo qilgan narsalarning biri kiraverishning shiftiga ilib qo‘yilgan katta, simlariga zarhal berilgan, har xil tumorlar, bayroqchalar bilan bezatilgan qafas va bu qafasdagi jonli to‘ti edi, o‘lib ketay agar, tirik to‘ti edi. Patlarining rang-barangligi Oysha chevarning ish qutisidagi ipaklarday tovlanar edi. Ko‘k, qizil, zangori, sariq, oq, pushti, jigarrang, go‘los, pistoqi – boring-chi, dunyoda qancha rang bo‘lsa, shu to‘tining patida bor edi. Ayniqsa, bu to‘ti qurmagur shunaqa ham biyron ediki, endigina tilga kirayotgan uch yasharlik qizlarning ovozigiga o‘xshatib:

“Asra, Asra! Mehmonga qara, bir choy, bir chilim. Keling, mulla akalar, keling, boyvachchalar”, degani hali ham qulog‘imdan ketmaydi.

Biz yalangoyoq, bo‘z ko‘ylak-ishtonli, kir-chir bolalar to‘tiga yaqinlashib:

– To‘ti, to‘ti...

– To‘ti, to‘ti... – deb qichqirar edik. Asra kal bizni quvlar edi, qo‘liga tushsak urardi. To‘ti bo‘lsa orqamizdan:

– Buvingni... – deb so‘kardi.

Bozorda sang‘ib yurgan biz daydi bolalar uchun quvonchli ermaklardan biri bozor, mahalla, ko‘cha-ko‘y jinnilari edi. O‘sha yillarda Toshkentda shunaqa ham jinni ko‘p ediki, sanab sanog‘iga yetolmaysiz: Malla jinni, Karim jinni, Mayramxon, Xol parang jip-jinni, Tojixon, Juft kaptar, Olim jinni, Eshon oyi, Ovoz jinni va boshqalar... Har bir jinning o‘ziga xosligi, tantiqligi, “shirin”ligi bor edi. Karim jinni so‘kkani-so‘kkan edi. Unga na Xudo, na payg‘ambar, na Shohidoyat hoji-yu Orifxo‘ja eshon va na Olim qozi-yu Sharifjon Duma – baribir so‘kaverar edi. Yetti pushtidan tortib, astar-avrasini ag‘darib so‘kaverar edi. U ilgari bo‘zchi ekan, chit ko‘payib ketganidan keyin

bo‘z o‘tmay qolib, bozori kasodga uchrab, bola-chaqasini boqolmay, jinni bo‘lib qolibdi, deb eshitganman.

Eshon oyi degan xotin ham jinni edi. U qirq-qirq besh yoshlar chamasidagi qorachadan kelgan, xushqomat, qalamqosh bir xotin edi. Bu xotin aslida qalandarxonalik Mittixon to‘ram degan eshonning xotini bo‘lib, eshon shu xotinning singlisi bilan o‘ynashib turganida ustidan chiqib qolib, jinni bo‘lib qolgan ekan.

“Juft kaptar”ga hukumatdan tekkan edi: Nikolay bormi, Kaufman bormi, Mochalov bormi, Nabi o‘g‘ri degan mirshab bormi – hammasini bir qozon qilib, martabasining pasti balandligiga qaramay so‘kaverar edi.

Xol parang tagi qo‘qonlik ekan, Qo‘qonda baxmal to‘qir ekan. Keyin do‘kon-dastgohiga o‘t tushib ketib, jinni bo‘lib qolibdi. Avaz bo‘lsa havaskor jinnilardan edi.

Kunlardan bir kun Tojixon jinni bitta ketmon dasta bilan o‘tgan-ketganni quvlab, urib, so‘kib: “Hamrang bir tomonga yur, tarqalib yurma! Tartib kerak, intizom kerak”, deyar edi. Hech kim unga bas kelolmas edi. Shunda Olim jinni kelib qolib:

– Hoy, hoy, nima deyapsan, jinni? – deb so‘rab qoldi.

– Nimaga odamlar bir tomonga yurmasdan, har qayoqqa tarqalib yuradi? Nikolay poshsho zamonida tartib-intizom kerak, bir tomonga yursin-da!

Bunga Olim jinni:

– Ahmoqsan, Toji, ahmoqsan. Yer, axir, taroziga o‘xshagan narsa bo‘ladi, hamma bir tomonga yursa, yer barkashday bir yoqqa og‘ib, hammamiz Qurдум daryoga g‘arq bo‘lib ketamiz-ku, – dedi.

Zirapchani nina bilan olganday, jinning gapi jinniga ma‘qul tushib, odamlarni urishdan to‘xtadi.

Jinnilarning ichida o‘ziga xos tantiqlaridan biri Mayramxon edi. Asli ismi Mamatraim bo‘lib, xalqqa “erka” bo‘lganidan “Mayramxon” deb atar edilar. U eskidan chilangar ekan. Ketmonning zo‘g‘otasi, eski tish, otashkurak, tunuka qaychi, shunga o‘xshagan eski-tuski temir-tersaklar-

ni bir simdan o‘tkazib, boshiga kiyib yurar edi. O‘z qo‘li bilan ovqat yemas edi. Uning bozordagi mayda kosiblardan ixlosmandlari ko‘p edi. Beshikchilar, taroqchilar, dukchilar Mayramxonni o‘z qo‘llari bilan ovqatlantirishni “baxt” deb bilar edilar. Go‘yo Mayramxon biror kosibning do‘koniga borib egasi qo‘lidan ovqatlansa, shu do‘konga qut, baraka kirgan hisoblanar edi.

Temir-tersak asboblari zavoddan chiqib boshlagandan keyin Mayramxon “sinib”, jinni bo‘lib qolgan ekan.

Xullas, Toshkentda jinni ko‘p edi. Ba‘zi kunlar bir jinniga tosh otib, ikkinchi jinnini o‘yinga solib, uchinchi jinnidan kaltak yeb, kech kirib qolganini ham sezmas edik. Namozgar-namozshom o‘rtasi uyga qaytib atalami, umochmi, moshqovoqmi, moshxo‘rdami, ugra oshimi, apir-shapir ichib, yana ko‘chaga chopar edik.

Mahallamizning bir tomoni Tikonli mozar, bir tomoni Qo‘rg‘ontagi. Uzun ko‘chaning o‘ng, chap tomonidagi pastqam, tor ko‘chalarda o‘g‘il va qiz bolalar to‘planib, har xil o‘yinlar o‘ynaymiz. Kurash, “botmon-botmon”, “oq terakmi-ko‘k terak”, “qushimboshi”, “mindi-mindi”, “o‘g‘ri keldi”, “bekinmachoq” degan o‘yinlarimiz bor.

Bular hammasi oqshom o‘yinlari, kunduzgi o‘yinlar boshqacha: har xil oshiq o‘yini, yong‘oq o‘yini, to‘p o‘yini, zumchillak o‘yini, yov-yov, o‘q kamalak otish, yalang‘och poyga, ot o‘g‘risi va hokazo. Xullas, na kechasi, na kunduzi o‘yin vajidan taqchillik tortmas edik.

Otalarimizning ko‘pchiligi mayda kosiblar, qorovul, xodimgar, meshkob, otboqar, hammol, so‘fi, folbin, arqon tovlaydigan, nog‘ora-childirma qoplaydigan, to‘qimdo‘z, chegachi va hokazo bo‘lganliklari uchun ularning qo‘lidan hunarlarini olib yoki ularning yoniga ko‘makchi bo‘lib tushish bizga to‘g‘ri kelmas edi. Otalarimizning o‘ziga ish topilmaganda, bizga ish qayoqda deysiz. Ertadan-kech ko‘cha changitib, hammaning joniga tegib, kampirlardan qarg‘ish eshitib, o‘spirinlardan kaltak yeb, sandiroqlab yuradigan uvinto‘da bekorchi bolalarmiz. Bitta qo‘lom-qo‘rg‘oshin

qo‘yilgan rangdor oshiq yoki dukchilar qirib bergan mo‘guz soqqa yoki yong‘oq soqqa, hech bo‘lmaganda, birorta soat-ning qopqog‘i bizning katta davlatimiz hisoblanadi.

Ramazon oyida o‘yinimizning turlari yana ko‘payib ketadi. Oqshomlari mahallada eshikma-eshik yurib, ramazon aytamiz. Namozshomdan saharlik oshgacha machitma-machit yurib qorilarning qiroatini eshitamiz.

Ayniqsa, oydin oqshomlar maza qilib o‘ynaymiz. Yoz, kuz, bahor vaqtlarida-ku, ko‘chalarimiz tuproq bo‘lganligi uchun yumshoqqina, maza bo‘lar edi, ammo qish kunlari belgacha loy, botqoq bo‘lganidan o‘yinlarni katta maydonlarga yoki bostirma yo‘lkalarga ko‘chiramiz. Har mahallaga bittadan shahar dumaxonasi o‘tkazgan xira fonuslarning ichida yettinchi pilikli kerosin chiroq yonar edi. Bu chiroqlarni har kuni kechqurun narvon ko‘targan chirog‘bon kerosinidan, piligidan xabar olib, shishasini artib, o‘zi yoqib, azonda o‘zi o‘chirib ketadi. Bu ko‘cha fonuslarining yorug‘i uncha bo‘lmaydi. Uzoqdan qaragan kishiga qorong‘idagi mushukning bir ko‘ziga o‘xshab yiltirab ko‘rinadi. Chetiga xarsang terilgan tor ko‘chalardan ketuvchi yo‘lovchilarga uzoqdan “men bor” degandek, qizg‘ish shu‘la ko‘rsatsa ham yorug‘ bermaydi. Bu chiroqlarning tagida o‘ynab bo‘larmidi? Katta kishilar ham xuftonni o‘qir-o‘qimas, soat yetti-sakkizlardayoq uyga kirib ketishadi. Ko‘chada zog‘ uchmaydi. Faqatgina bekinmachoq o‘ynab yurgan bizlar qolamiz. Xullasi kalom, o‘yinimiz ko‘p.

“Qushim boshi” shunaqa o‘yin: bolalar ikki to‘daga ajralishadi, ular ichidan ikkitasi “onaboshi” bo‘ladi. Ular bitta lattani qushga o‘xshatib tugadi. Har ikki bola bir-biriga shivirlashib, bir qushning otini yashirishadi. Suttimi, baliqchimi, chittakmi, qumrimi, itolg‘imi, qirg‘iyimi, miqqiyimi – biror qushning nomini yashirishadi. Keyin bolalarga lattadan qilingan qushni ko‘rsatib:

– Qushim boshi shuncha, tana-manasi bilan mana shuncha, toping nima? – deb savol beradi.

Bolalar javobga oshiqib chuvvos bilan:

– Kalxat! – deyishadi.

– Yo‘q, topolmading, – deb javob qaytarishadi onaboshilar.

– Tovuq.

– Yo‘q, topolmading.

– Zarg‘aldoq.

– Yo‘q, topolmading.

– Ukki.

– Topding, topding! – deb tan berishadi onaboshilar.

O‘sha zamon topgan tomon topmagan tomonni bita-bitta minib oladi. Hammasi baravar “xih, eshagim”, deb ma‘lum belgilangan joygacha opichib boradi. O‘sha yerga borganda onaboshilarga bolalardan bittasi: “Otliqmi, yayov?” – deb savol beradi, agar onaboshi:

– Ost-ustiga, – deguday bo‘lsa, minganlar tushib, mindirganlar unga opichib oladi.

Shunda ashularimiz ham bo‘ladi:

Xum-xum hazrati xum,
Umarali xon-u Madalibek,
Madalibekning zamonida
Tarala gijbang-u
Tarala gijbang.

‘och poyga’ degan o‘yinimiz yaxshi o‘yin. Ikkita do‘ppini chakkalarimizga bog‘lab, otning qulog‘iga o‘xshatib orqa etaklarimizni tugib dum qilib, turli masofaga kim o‘zarga yugurishamiz. Bizniki Tikonli mozor, Qoratosh, Yalanqari, Olmazor, Devonbegi, Qo‘rg‘ontagi, yana Tikonli mozor mahallalari bo‘ylab o‘tgan masofada – taxminan, uch chaqirimcha keladigan bir doirada o‘tkaziladi. Oldin kelgan bolalarga chapak chalib, barakalla aytib, hurmat ko‘rsatamiz. Ikkinchi poygagacha u zo‘r hisoblanib yuraveradi.

Kurash o‘yinimiz bo‘lsa, o‘zingizga ma‘lum.

O‘yinlarimizning hammasini bir chekkadan ta‘rif qilaversam, gap cho‘zilib ketadi.

Bizning mahallamiz kichkinagina bo'lsa ham gavjum. Karim qori degan gazlamafurush, Yoqub qovoq degan mumfurush, Abdullaxo'ja degan bo'yoqfurush boylarni hisobga olmaganda, qolganlari bosmaxona va qandoltxona (konditerskiy) ishchilari edi. Mahallamizda ikkita machit, bitta choyxona, ikkita baqqollik bor. Samovarchi – Qodir aka degan yalangto'sh kishi. Machitning bittasi – Tikonli mozorda, ikkinchisi – Yettimachit, Qo'rg'ontagida. Har ikki machitning ham yonida maktab bor. Mahalla imomlari o'z navbatida o'qituvchi. Tikonli mozor machitida Shamsi domla muallim, Qo'rg'ontagida Hasanboy domla o'qitadi.

Men Hasanboy domlada o'qidim. U bizlarni "Haftiyak"dan emas, "Ustodi avval" kitobidan o'qitib, tez savodimizni chiqardi.

Mahalladagi mening o'rtoqlarim: Omon, It Obid, Bit Obid, Turobboy, Yo'ldosh, Husni, Solih, Abdulla, Po'latxo'ja, Miraziz va boshqalar.

Omonning otasi Tursunboy ota qalamtarosh-pichoq qiladi. Xotini o'lib ketib, beva yashaydi. Omon yolg'iz o'g'il.

It Obidning otasi Zohid aka yakanchi (eski-tuski yig'uvchi) edi.

Bit Obidning otasi Rasulqo'zi aka qin tikar edi.

Turobboyning otasi Ziyamat aka g'o'zafurush edi.

Yo'ldoshning otasi Buvaka bo'lsa ko'n etik tikar edi, lekin yoshligida o'lib ketib, Yo'ldosh ota-onasiz shum yetim edi. Bizlarning ko'p maslahatimiz Yo'ldoshning uyida bo'lar edi.

Husnibiyning dadasi Omonboy bo'yincha tikar edi.

Solihning otasi Yunus aka hofiz edi.

Abdullaning otasi Aziz aka kerosinfurush edi. Ot-arava bilan ko'chama-ko'cha yurib "Nobel" shirkatining kerosinini sotar edi.

Po'latxo'janing otasi qal'a savdogari bo'lib, besh-olti yillab Qashqarda, Irbitda savdogarchilik bilan yurgan yillarida onasining qornida "olti oylik yopishib qolib", dadasi kelgan yili uch oydan keyin tug'ilgan ekan.

Usta Miraziz etikdoʻzlikda mening ustam. Otasi Salimboy soʻfi qushxonadan soʻngak olib kelib qaynatib, yogʻini olib tirikchilik qilar edi. Soʻfi ota oʻz vaqtida – 1860-yillarda Yoqubbekning askari boʻlib, Qashqar qoʻzgʻolonida bitta xitoy qizini oʻlja qilib ot orqasiga mingashtirib olib kelib, musulmon qilib nikohlab olgan ekan. Uning xitoycha otini Baxtibuvi deb oʻzgartirgan. Miraziz aka Baxtibuvining uch oʻgʻlidan eng kenjasi.

Mahallamizdagi men taniydigan qoʻni-qoʻshnilarimiz mana shular, esimdan chiqqanlari boʻlsa, esimga tushganda yoʻl-yoʻlakay aytarman.

Shunday qilib, bu falokatli ishni Yoʻldosh boshladi. Mahallaning bir toʻda oʻspirin bolalari Laylakmachitning jilovxonasiga yigʻilib, oshiq oʻynamoqda edik. Men bugun juda koʻp yutgan edim. Olacha yaktagimning choʻntagi, yengim, lippam oshiqqa toʻlib ketgan edi.

– Bolalar qanda, oshiqlar manda, – deb sevinch bilan qichqirmoqda edim. Xuddi shu oraga Yoʻldosh shilqim suqildi-yu, ishning pachavasini chiqardi. U bari mogʻorlab ketgan surp yaktagining etagi bilan burnini arta-artga gapira boshladi:

– Bolalar, xalfana qilamizmi?

– Boʻpti, qilamiz.

– Qayerda?

– Rizqi xalfaning koʻchib ketgan hovlisida.

– Boʻpti.

Xalfanaga palov qilmoqchi boʻldik. Masavur otaliqning nabirasi Omonboyning oʻgʻli Husnibiy oshpaz boʻladigan boʻldi. Qozon, choʻmich, tuz, qalampir, suv – undan qolgan masalliqalarini shu yoʻsinda taqsim qildik: guruch bilan sabzi – Yoʻldoshdan. Goʻsht – Abdulla doʻlvordan. Yogʻ – mendan. Qolgan-qutgan narsalar – Poʻlatxoʻja mugʻambirdan. Hamma har tarafga qarab ketdi. Men ham yogʻ keltirgani uyga ketdim. Onam oshxonada yertandirga oʻt qalab, qovoq somsa yopish taraddudida edi. Bizning roʻzgʻor mayda-chuydalari zax uyning orqasidagi uzun huj-

rada bo‘lar edi. Ayvonda o‘rtancha singlim kichik ukamni ovutib o‘tirgan ekan. Uning yonidan hujraga kirishning evini topolmadim, birorta hiyla ishlatish kerak edi.

– Shapag‘, – dedim unga, – katta to‘ping qayerda?

– Qo‘g‘irchoqlarimning oldida, nima qildi?

– U yerda yo‘q-ku!

– Ha... o‘lgur, sen olgandirsan, hozir berasan, ber.

Men iljayib turaverdim. U ovutib turgan ukamni qo‘ydid-da, qo‘g‘irchoqlarining oldiga yugurib ketdi. Men ham “lip” etib hujraga kirib, xo‘qachadan yog‘ o‘yib oldim. Yog‘ni bir qog‘ozga turmuchlab, lippamga qistirdim. U yerdan chiqib o‘tinxonaga kirdim. Kulrang tovug‘im piyozdan qilingan moyak ustida tug‘ib o‘tirar edi. Sekin borib, qanotini ko‘tarib qarasam, allaqachon tug‘ib bo‘lgan ekan, lekin onalik mehri bilan tuxum ustida bosib yotar ekan. Tuxumni oldim. Tovuq qaqalab qochdi.

O‘rtoqlarimga yaxshi ko‘rinish uchun, rasamadda ko‘rsatilmagan bo‘lsa ham, yog‘ yoniga tuxumni ham qo‘shib olib borishni o‘zimga ma’qul qilgan edim. Zing‘illab ko‘chaga chiqib keta boshladim. Oshxonamiz yo‘l ustida bo‘lganidan onam ko‘rib qoldi.

– Hoy, juvonmarg zumrasha, tag‘in ko‘chagami? Bu yoqqa kel, olovni jo‘nashtirib ket, tutay berib ko‘zimni ko‘r qilayozdi.

Noiloj qoldim, tuxumni qalpoqchamga solib kiyib oldim-da, oshxonaga kirdim. Onam meni tergay boshladi. Men jimgina quloq solib, o‘choqning yoniga cho‘qqayib, o‘t qalash-tirmoqqa boshladim.

Men bilmagan ekanman. O‘tning taftiga lippamdagi yog‘ erib, pochamdan oqmoqda ekan. Oyim qo‘lidagi xamir yoyib o‘tirgan o‘qlov bilan boshimga astagina urdi.

– Juvonmarg, kap-katta bola, uylansang bolang bo‘ladi, shu yerda, shunday Fotimai Zahroning dastgohlari bo‘lgan qutlug‘ yerda siyib o‘tiribsanmi?

Oyim boshimga o‘qlov bilan urganda qalpoq tagida bo‘lgan tuxum pachaqlangan edi. Uning sarig‘i oqqa ara-

lashib, chakkamdan sirqib, yuzimga oqmoqda edi. Oyim: “Bola bechoraning boshini yorib, qatig‘ini chiqarib yubordimmi”, deb esi chiqib ketgan ekan. Men bo‘lsam, xalfana qilamiz, deb o‘margan o‘g‘irligim ochilib qolganidan, bir chekkasi qo‘rqish va bir chekkasi uy ichidagilardan uyalganimdan, oshxonadan chiqib, ko‘chaga qochgan edim. Yog‘ erib oqqan, tuxum singan bo‘lganidan, xalfanachi o‘rtoqlarimning oldiga borishdan ma’no chiqmas edi. Kechqurun uyga qaytib kelish ham mushkul, nima qilish kerak, qayerga borish kerak?!

O‘ylab-o‘ylab topdim. Sa’vonda bitta ammam bor. Shunikiga boraman. O‘zi befarzand. O‘zi ham, eri ham meni juda yaxshi ko‘rishadi, bularning uyida kishi zerikmaydi ham. Ammamning eri mo‘ynado‘z – kosib. Bola-chaqalari bo‘lmaganidan, uylari biznikiga o‘xshash to‘s-to‘polon emas – yig‘inchoq, innaykeyin, bularning uyi salkam ajoyibxona. Unda dunyodagi hamma narsa bor.

Ovga kirishadigan sohibchangal qushlardan – qar-chig‘ay, miqqiy, qirg‘iy, urishadigan qushlardan – da-kangxo‘roz, oddiy xo‘roz, amirkon xo‘roz, kaklik, bedana (bu so‘nggi ikkisi sayrash uchun ham boqilib, cho‘p qafasda, to‘rqovoqda saqlanadi).

Sayraydiganlardan: qumri, sa’va, bulbul, mayna va boshqalar. Bulardan tashqari, faqat uying ziyinati uchun boqiladigan bitta ov tozisi, bitta ko‘ppak, bitta laycha kuchuk, besh-oltita bolalari bilan ko‘ppak, bitta Buxoro baroq mushugi bor edi.

Ularning uyidagi gullarning-ku son-sanog‘i yo‘q: gul-beor, gulra’no, gulsafsar, gulhamishabahor, qo‘qongul, qalampirgul, namozshomgul, sambitgul, atirgul, kartoshkagul, qashqargul – ishqilib, sanab tugatib bo‘lmaydi.

Pochcham bilan ammam bu gul, bu hayvonotlarning har bittasini nuridiydalariday parvarish qiladilar. Har holda, menga o‘xshagan o‘yinqaroq bolalar uchun bu yerda ermak topiladi. Zerikib qolmayman.

Ammam va pochcham meni erkalab qarshi oldilar.

– Kel-a, bo‘yingdan girgитton bo‘lib ketay, seni qaysi shamol uchirdi, akam tirilib keldimi, haligina qovog‘im uchib turgan edi, – dedi ammam.

– Ha, balli, azamat, necha kundani buyon ko‘zim uchib, yo‘lpashsha aylanib yurgan edi, haytovur yaxshilikka ko‘rindi. Sen kelar ekansan, balli-balli, – dedi pochcham.

Men bu erkalatishlardan juda taltayib ketdim.

Pochcham har kuni to‘qqiz pul choychaqa beradi. Men pulni olib, ko‘chaga shataloq otaman. Bu mahalladan ham yangi og‘aynilar orttirganman. Kamalak otamiz, oshiq o‘ynaymiz, it urishtiramiz.

Bir kun pochchamning ko‘ppagini yashirib olib chiqib, urishtirdim. Oldingi bir oyog‘i sinib qaytdi va bir umr cho‘loqlanib qoldi.

Yoz payti pochchamning o‘rtoqlari qovun sayilga chaqirgan. Bir tarafi hayitlashib ham kelaman-ku, degan niyat bilan yoniga tozisini ham qarchig‘ayini olib, matrab ko‘tarib uch-to‘rt kunga dalaga chiqib ketdi, ketar oldida menga uchta buxor tanga¹ berib:

– Qushlarning ovqatidan xabar olib tur, ochiqib qolmasin, – deb tayinladi. Men juda quvondim – mana endi o‘sib ham qoldim, yoshim o‘n to‘rtga kirdi, odamlar menga ishonadigan bo‘lib qoldi, deb ich-ichimdan sevindim: kimsan miqqiy, kimsan qirg‘iy, deganday sohibchanga qushlarning ixtiyori mening qo‘limda.

Qushxonaga kirdim, uyning bir burchagida miqqiy, bir burchagida qirg‘iy – boshlarini yerga tiqib, qo‘ndoqda o‘tirar edilar.

Ov qushlarining tezagi oppoq bo‘lar ekan. Qatiq ichar-mikan-a? Albatta, qatiq ichadi, bo‘lmasa tezagi oq bo‘lmasa kerak, deb o‘yladim.

Ammamdan yashirib, oshxonaga kirdim-da, katta xurmachani ko‘tarib bozorga ketdim. Bir tangani maydalab, bir paqirga (ikki tiyin) bir xurmacha qatiq olib, uyga keldim. Ikki kosani qatiq bilan to‘ldirib, har ikki qushning oldiga

¹ Buxoro amirlari zamonasidagi kumush tanga. Bizning o‘n besh tiyinga baravar.

qo‘ydim. Har ikki qush ham ovqatga qo‘noqdan turib sipohgarchilik bilan bir ko‘zlab qaradi-da, yuzini chirtta teskari o‘girib oldi.

Nima ham qilsa zotdor, tagi ko‘rgan qushlar-da, kishi oldida och bo‘lsa ham ovqatga qaramaydi. Tovuq bo‘lganda edi, pastlik bilan uyalmasdan o‘zini ovqatga urar edi, deb o‘yladim. Qushxonadan chiqib ketdim.

Oradan ikki-uch soat o‘tkazib, yana qaytib qushxonaga kirdim, sipohi qushlar hali ham o‘tirgan qo‘ndog‘idan tushmay, ovqatga ters qarab o‘tirar edi. “Chumchuqday joni bilan bularga sipohgarchilikni kim qo‘ygan ekan, izzat-obro‘ bo‘lsa qildim, birov ovqat yeyayotganda qarab turish yaxshi emas”, deb chiqib ham ketdim. Tag‘in nimasi qoldi! Jahlim chiqdi. Qushxonaning qirmagul qozig‘ida pochchamning qush qo‘ndiradigan ov qo‘lqopi ilig‘lik turgan ekan. Qo‘limga kiyib oldim-da, miqqiyini ko‘tardim. Butimga qisib, og‘zini yirib, kumush qoshiq bilan qatiq ichira boshladim. Obdan to‘ydi, boshqa qushlarni ham shunday qildim: “Ana endi to‘ydilaring. Kishi bir yerga qadalib o‘tira bersa ham charchaydi, qorin to‘q bo‘lgandan keyin kishi tolmaydi. Mana endi o‘tira beringlar, qornilaring to‘q – qayg‘ularing yo‘q”.

Shu xilda ikki-uch kun ammandan yashirib, o‘z bilgimcha qushlarni qatiq bilan siylab yurdim. Qushlarning ichida o‘zim yaxshi ko‘radigan bittasi bor edi, unga boshqalardan yashirib qatiqning yuzini berar edim.

Uchinchi kunga borganda erta bilan qushxonaga kirib qarasam, hamma qushlar qo‘ndoqdan pastda – hammasi hurpaygan, boshini ichiga olgan, ayniqsa miqqiy qo‘ndoq tagida bir qanotini ostiga solib, oyog‘ini baralla uzatib, yonboshlab yotgan edi.

– Ha, mana, bu kiroyi ish bo‘pti, – deb o‘yladim. – Yarim qorong‘i uyda hadeb qo‘nib o‘tira berish ham kishini zeriktiradi. Shunaqa o‘tirish-turishni ham qilib turgan yaxshi, yonbosh qil, yot, kerish.

Nahorlikka qushlar yana qatiq ichishdi, tushlik no-

nushtasi uchun suzma bermoqchi edim, chunki bechora qushlar juda ham yovg'onsirab ketdi.

Qushxonaga kirib, ne ko'zim bilan ko'ray? Miqqiyning qulog'i ostida qolgan, ya'ni o'lgan edi. Qarchig'ay ham jon beray deb turibdi. Masala menga ravshan bo'la boshladi. Endi pochchamga nima deyman! Bu qushlarning har bittasini u ko'zining qorachig'iday ko'rar edi-ku. Bu yerdan ham nasibam uzilganday ko'rinib ketdi. Pochcham qushlarga ovqat olish uchun bergan puldan ikki tanga-yu bir mirisi hali yonimda. Katta darvozaning ro'parasidagi yo'lakning tepasiga qafasda osib qo'yilgan bir juft qumrini juda ham yaxshi ko'rar edim. Asta borib, qafasni ilgagidan chiqardim. Boshimga qo'yib, katta safar uchun yo'lga tushdim, ammam mushuklarga shovla pishirish bilan ovora bo'lgani uchun mening chiqib ketganimni payqamay qoldi. Belimda pul, boshimda savag'ichdan to'qilgan katta qafasda kukulab turgan bir juft qumri. Etakni turmaklab, sag'rimga bir mushtlab, "hayyo, hu" deb, shahardan tashqariga qarab yo'lga ravona bo'ldim.

Men ketarman yo'lda yig'lab, sen qolursan zor-zor,
Qumri qushning bolasidek ikkalamiz intizor.
Intizorlik torta-torta tanda toqat qolmadi,
Yo'l chivindek sarg'ayib, yurarga holat qolmadi.
Yo'l chivinning holini yo'lda yo'lovchidan so'rang,
Biz g'aribning holini aqli rasolardan so'rang.

Bir talay manzil-marohil yo'l bosib, ko'p yurib, ko'p yursam ham mo'l yurib, Achchabod degan "shahri azim"ga borganimda, bir to'da katta-kichik qora-qura o'spirinlar atrofimni o'rab olishdi. Oralarida jussasi menga bir yarimta keladiganlari bo'lgani kabi to'rttasini bir musht bilan qulatadiganlari ham bor edi. Avvaliga yaxshilikcha qumrini sotishni so'rashdi, ko'nmasam, zo'rlik bilan olib qolishlari menga ma'lum bo'lgan edi, chor-nochor sotishga ko'ndim, olg'irlar qumrini molga almashtirishni zo'r lab iltimos qil-

dilar. Qumrini molga movoza qildim, molning turlari quyidagilardan iborat:

Uch dona g'alvir gardish, bitta yog'och shaqildoq, ikki dona bolalar o'ynaydigan yog'och beshikcha, bitta terisi va gardishi qizilga bo'yalgan chirmandacha, bitta tutash dastalik kurak, ikki chaynam saqich va boshqalar...

Mendan ketdimi, ulardan ketdimi – Xudoga ayon. Tavakkal, yo ostidan, yo ustidan.

Bu yuklar qumriga qaraganda ikki baravar ko'proq og'ir edi. Hammasini yelkamga qo'yib, bu shahardan ham chiqib ketdim. Oldimda katta bir cho'li azim paydo bo'lgan edi, "Qush uchsa qanoti, odam yursa oyog'i kuyadigan" bu cho'lda yelkamda boyagi yuklar bilan ketib borar edim. Uzoqdan bir kishining qorasi ko'rina boshladi. Men unga, u menga qarab kelar edik. Nihoyat, to'qnashdik, bu to'qnashish mening behad va bepoyon xursandchiligimga sabab bo'ldi. Chunki bu kishi o'z shahrimdan, bir mahal-lalik, mendan bir-ikki yosh kattaroq Omonboy – Tursun pichoqchining o'g'li, o'z o'rtog'im edi. Yelkasida yetti yarim qadoqlik ketmon – mardikor ishlab yurgan ekan. U mening ustimdagi yuklarni ko'rib hayron qoldi. Ayniqsa, gardishni ko'rib meni chalma quyish uchun qishloqqa chiqib ketyapti, deb o'ylagan ekan. Yo'lning chekkasiga chiqib, bu cho'l-biyobonda bo'lgan yakkagina jiydaning salqinida o'tirib hasratlasha ketdik.

Yakka jiydada meva ko'rinmas edi. Men Omonga juda biladiganlarday ma'nodor qarab:

– Jiyda solkash¹ ko'rinadi, bu yil meva qilmapti, – dedim. Omon menga qarab kuldi.

– Voy, ahmoq. Hozir saraton. Saratonda jiyda mevalari danagiga alif yozdirish uchun Makkaga ketadi. Bir oydan keyin mevalar qaytib keladi, – dedi. Men esimdan chiqargan ekanman.

Har ikkovimizning ham dunyo qidirib, baxt izlab yurgan o'spirinligimiz ma'lum bo'ldi. Mol-u jonni bir qilib, ahd-u

¹Bir yil hosil qilib, bir yil hosil qilmaydigan meva daraxtlari solkash deb ataladi.

paymon qilishdik-da, katta, ulug‘ safarni mo‘ljal oldik. U ham kelgan izi bilan orqaga qaytdi, birgalashib, “cho‘li malik” bilan ketar edik. Kechga yaqin juda ham katta bir “shahar”ga kirib bordik. Bu shaharning oti Ko‘kterak ekan. O‘rtog‘inning yonida mardikorlik bilan topgan puli – mirkam ikki tanga, menda bo‘lsa qatiqdan qolgan ikki tanga bir miri pul bor. Samovarga tushdik. Bozorni kutib, ikki-uch kun shu pullar bilan samovarda tunadik. Juma kuni bozor edi. Erta bilan bozorga chiqdik.

Hay-hay, bozor bo‘lganda ham qanday bozor, deng? Bu tomoni Eron-u Turon, Makka-yu Madina, Maymana-yu Maysara, Xito-yu Chin, Istambul-u Mozandaron – na quyi, na past, na o‘ng-u na chap. Bunday katta bozorni odam bolasi ko‘rmagan bo‘lsa kerak. Bozordagi rastalarni ayting, mollarning shig‘al to‘lib ketganligini ayting, bozor ahlining turlanganini ayting. Savdogarlarning makkor bashalarini, rango-rang kiyim-boshlarini ayting. Bay-bay, bunday bozor “Qissas ul-anbiyo”da ham, “Huriliqo” degan kitobda ham yozilmagan, hech qayerda – tarixda yo‘q.

Mana, bir chekkadan tomosha qiling! Mana bu attorlik. Bir qator attorlar eski qop, yag‘ir sholcha, yirtiq bo‘z parchalardan qizil, oq, ko‘k, yashil laxtak quroqlardan turli-tuman soyabonlar yasab, mollarni bevosita yerning o‘ziga yoyib qo‘yibdilar. Bu mollar ichida jahondagi attorlikning hamma jihozi topiladi. Bit, burgaga qarshi ishlatiladigan o‘ldirilgan simob deysizmi, qo‘tirga qarshi indov yog‘i, yomon yaraga qarshi xuni dori, mozi, zanjabil, sanoyi makka, kuchala, ko‘zmunchoq, dumaloq upa, ko‘rpa igna, soqol taroq, halilai zang degan quvvat dori, ishtonbog‘, ishton pochka, buxor saqich, qora saqich, har qanday yaraga dori bo‘lgan balzammoy, qalampirmunchoq, tomir dori – qo‘ying-chi, hamma narsa bor. Irvit deysiz, Irvit!

Bu mollarni saralab turlaganga, bir yerga jam qilishga aqli yetgan kishiga qoyil qolaverish kerak.

Ana, ikkinchi rasta! Bir tomonda kulollik mollari, bir tomonda sovungarlik. Sopol tog‘ora deysizmi, tog‘ora-

cha deysizmi, xumdondan yangi chiqqan xum deysizmi, xurmacha, xo‘qacha deysizmi? Chertib ko‘rishga mahtal: jaranglab ketadi.

Bir tomonda kulcha sovun, yaxnak sovun, mum sham. Sovungarlar oldida qopda, xurjunda harom o‘lgan mollarning jizzasi, ichak-chovoqlari. Ming-ming zangori pashshalar g‘uvillab turibdi. Bulardan bir qadoq sovun olmoq uchun yo dimog‘ni ro‘mol bilan bog‘lash kerak, yoki burunni yeng ichiga olib turish kerak. Ba‘zi xushmuomala sovungarlar xaridorni alahsitib, o‘ziga jalb qilish uchun bir piyola choy, bir burda non ham taklif qilib qo‘yadilar. Dunyodagi hidlar ichida sovunbozorning hididay “xushbo‘ylik” jahonda bo‘lmasa kerak. Kimga nima yoqadi? Omonga sovun bozor yoqar edi.

Bu bozorlar ichida, menimcha, ta‘rif-tavsifi yetti iqlimga ketgani “bit bozor” deb nomlangan rasta bo‘lsa kerak. Bu yerda joningizga orom beradigan hamma narsa topiladi: saldoti shim deysizmi, poyma-poy sag‘ri kavush deysizmi, biror yetti yilgina kiyilgan, asli matoi nima ekanligi ma‘lum bo‘lmagan guppi deysizmi, Mallaxon zamonidan qolgan mursak deysizmi, chevar qizlar uchun rango-rang quroqlar deysizmi, ot bo‘ktargisi, yolpo‘sh, gulchin bilan tagcharm qo‘yilsa hali kiysa bo‘ladigan nimdoshgina saxtiyon mahsi deysizmi, paytavabop mollarning va lungibop matolarning son-sanog‘i yo‘q.

Bu mollarni yoyib o‘tirgan chayqovchilarning aft-basharasini aytmaysizmi. Betlariga bu hafta ichi suv tegmagan, soqollari ustardan ozod, basharalaridan “nur” yog‘ilib turadi. Biror molni so‘rab qolsangiz, eng avval xuddi ammasining o‘g‘li tirilib kelgandek, albatta, qo‘l olib so‘rashadi, keyin narx aytadi. “Amirkon-amirkon” degan joy bor, deb eshitib yurar edik, amirkoni shudir-da!

Xuddi ana shu bozorda o‘z mahallam, o‘rtog‘im, bo‘yin-chado‘z Omonbiyning o‘g‘li Husnibiyni uchratib qoldim. U ota kasbini o‘zgartirib, laxtakfurushlik qilib yurar edi. Laxtak, deb har bir to‘p molning tagida qolganini aytiladi.

Chunonchi, bir tup chitni gazlab-gazlab sotib bo'lgandan keyin oxirida to'p tagi bo'lib, yarim gaz, chorak kam bir gaz laxtak qoladi. Bu laxtaklarni katta chitfurush gazlamachilar arzonroq baho bilan ko'tarmachilarga sotadilar. Ular bu rang-barang, guli guliga to'g'ri kelmaydigan turli-tuman laxtaklarni xurjunga solib, yelkaga tashlab, bozorma-bozor sotib yuradilar. Eng kattasi bir yarim gazdan oshmagan bu laxtaklarning xaridori ko'p bo'lar edi. Chunki bir gaz arzon chit sakkiz yarim paqir (bir paqir – ikki tiyin) bo'lgani uchun bosh-oyoq ko'ylak-ishtonni nuqul chitdan qilish ko'p kambag'allarga muyassar bo'lmas edi. Shuning uchun ular ko'ylak-ishtonni bo'zdan qilib, ko'ylakning yeng uchini, ishtonning pochalarini – ko'rinadigan joylarini chitdan qilishar edi.

Husnibiy bir xurjunning ikki ko'zi to'la laxtak, qo'lida gazcho'p:

– Poplin deysizmi, xushvoq deysizmi, chidaganga chiqargan deysizmi, burga chit deysizmi, rohatbadan deysizmi, madipolom deysizmi, surp, tik, shayton teri deysizmi, kep qoling, xaridor! – deb bozorni boshiga ko'tarib, baqirib yurar edi.

Birdaniga men bilan Omonga ko'zi tushib qoldi. Xuddi Imom Hasan bilan Imom Husanni tirik ko'rgandek quvonib ketdi.

– Iya, o'zlarimgmi? – dedi-da, menga qarab: – Sen lo'liga shogird tushdingmi? Sen-chi, Omon? Men ota kasbimdan baraka topmaydigan ko'rindim. Laxtakfurushlikka o'tdim. Dastmoyam uch yarim so'mga yetdi. Mana bu mollarni qara, Yusuf Davidovning magazinida ham yo'q.

So'ngra menga qarab javray ketdi:

– O'zing bir hafta-o'n kundan buyon qayerlarda sanqib yuribsan? Onang bechoraning qidirmagan joyi qolmadi-ku. Bir og'iz xabar berib qo'ysang o'larmiding! Haytovur, pochchang kelib onangni tinchitib ketibdi. Besh kuncha biznikida turdi, undan keyin Qoplonbekka – amakilarinikiga chiqib ketdi. Kuzgacha dehqonchiligiga qarashib, biror nima

orttirib kelmoqchi ekan, debdi. Undan keyin oying yig'lamay qo'ydi. Birrov tushib chiq, ahmoq.

– Uncha-muncha pul qilay, kiyim-boshimni tuzatay.

– Voy, ablah-ey, pochchangning qumrisini nima qilding?

– Nima qilibman?

– Lo'lilarga sotgan ekansan-ku!

– Sotmaganman, molga ayirbosh qilganman.

– Mollaring shumi, boy bo'lib qolibsana, ey lo'livachcha.

Qo'rqma, pochchang Nabi mirshabni yetaklab borib, ikki so'm to'lab qumrisini ajratib olibdi.

– Ajab bo'пти, bundan keyin hushyor bo'ladi, kim ko'ringanga “boyvachcha” qushlarini ishonib topshiravermaydigan bo'ladi. Ha, mayli. Endi buni qo'y, mahallada nima gap, qiziqroq gap bormi?

– Nima ham bo'lar edi. Jalil baqqol machit tobutxonasi-ning tepasiga beda bosib qo'ygana ekan, o't tushib ketdi. O't o'chiruvchilar kelib, rosa tomosha bo'ldi.

Po'latxo'ja akasining to'pponchasini o'g'irlab, qorovulning itini otib qo'ygana edi, mirshab bir kun qamab qo'ydi. Tekshirgani ikkita mirshab bilan Mochalovning o'zi keldi. Hamma in-iniga urib ketgan degin, men bilan Solih Miraziz akaning boloxonasidan mo'ralab rosa tomosha qildik.

– Ay-ay, sart, – dedi Mochalov, – jaman, savsem jaman, tuvaya Sibir poydesh, ey kizimni...

– Juda ham dahshat. Po'latxo'janing akasi “pojaliska, pojaliska”, deb ancha pul berib zo'rg'a ajratib oldi.

Shundan buyon Po'latxo'ja o'rtoqlarimiz ichida Nabi mirshabingdan ham, Mochalovingdan ham, Ko'r Rahim qorovulingdan ham qo'rqmayman, deb kekkayib yuribdi. “Qo'y-qo'y”, desak, “Hamangani otib tashlayman”, deb do'q qiladi.

– O'zim borganda tanbehini berib qo'yaman, – dedim.

Omon piching aralash: “Shunday qilib qo'y”, – dedi.

– Oyinga, ukalarimga salom aytib qo'y, xavotir olishmasin. To'xta, mana shu bir mirini Yo'ldoshga berib qo'y,

tunov kuni oshiqda yutqazgan edim. G'irromlik qildi, deb yurmasin. Xayr!

Ikkovimiz ikki tomonga ketdik. Omonning ketmoni bilan mening qumriga movoza qilgan mollarimni bozorga soldik. Xaridor juda ko'p bo'ldi. Mollarimizning bozori chaqqon. Xaridorlardan ham ko'ra so'rab o'tuvchilar ko'p edi. Bu kishilar, ayniqsa, mening mollarimning bahosidan ko'ra, bu mollar turmushda nimalarga kerak bo'lishini so'rar edilar.

Biror soat sanqiganimizdan keyin, Omonning ketmoni bilan mening yog'och kuragimni sotishga ulgurdik. Shunda ham o'rtaga dallollar tushdi.

– Qani, ha, uka, baraka de,– deb yarim soatcha qo'l siltab savdolashgandan keyin ketmonni yarim so'mga, kurakni bir yarim tangaga “bor baraka top” qildik (Yoz bo'lgani uchun kurakning bozori kasod edi, attang, arzon ketdi).

Pulning hammasini Omon belbog'iga tugdi. Endi qolgan mollarni pul qilish kerak edi. Bola beshik bilan shaqildoqni Omonga berdim. Gardishlar bilan childirma menda edi. Men childirmani, Omon shaqildoqni bozorga solib chala ketdik. Bu tekin sayyor konsertning nogahon ovozini eshitgan, tevarak-atrofdan salanglab yurgan o'zimiz singari bir talay uvinto'da bolalar bizni qurshab olgan edilar. Ayniqsa, bir do'lvorgina bolaga shaqildoq yoqib qoldi. Dehqon bola ekan. Qo'yarda-qo'ymay bir qovun, ikki tarvuzga alishib oldi. Men Omonga: “Qoyilman, qo'ling yengil ekan”, degandek ko'zimni qisib qo'ydim.

Childirmani naqd pulga, bittangayi ashrafga saman ot mingan xushmo'ylov yigitga pulladik. Tez orada gardishlar bilan bola beshikning ham “ko'r xaridori” topildi. Bozorga tovuq, tuxum, so'k, qurt olib tushgan qozoq kampir:

– Voy-bo'y, qaraqlarim, o'si beshikti magan berag'o'y. Boldaring'a bozorliq olib borib quvontirayin, – dedi.

– Beshik gardishdan ajratib sotilmaydi, – dedi Omon Xo'tan savdogarlarga xos sipoyigarchilik bilan.

– Voy-bo'y, qarag'im, to'ri jo'q, g'albiringni ne qilayin.

Keytayin, olsam olayin. Boldar o‘ynab jurar. Ne berayin, ne so‘raysinlar?

Uzoq savdolashdik. Keyin yigirmata tuxum, bir do‘ppi so‘k, o‘nta tuya qurtga biz ham rozi bo‘ldik, kampir ham ko‘ndi. Mollarni tamoman sotib, qushday yengil tortdik.

– Charchadik, ozgina ovqatlanaylik, – dedi Omon.

– Yur bo‘lmasa, nima yeymiz?

– O‘zi arzon-u to‘q tutadigan ovqat bo‘lsin, – dedi Omon.

– Bo‘lmasa tariq go‘ja ichamiz.

– Bo‘pti.

Bir paqirga ikkita qovoq solgan zog‘orani olib, ovqat bozorga ketdik. Bu yerdagi ne‘matlarni ko‘ring. Hay, hay, hay! Bir oz hidi bo‘lsa ham jigjar kabob deysizmi, kartoshka somsa, oqshoq bo‘tqa, umoch, bug‘doy go‘ja, tariq go‘ja deysizmi – hammasi ham chelak-chelak, xo‘randaga muntazir. Xo‘randalar sotuvchining atrofini o‘rab, yerga cho‘qqayib o‘tiribdilar. Oshpazlar cho‘michlab suzib berib turibdi. Bir tovoq uvra oshdan bir nima chiqdi shekilli, xo‘randa:

– Buning nimasi? Pashshami? – deb so‘rab qolgan edi, oshpaz:

– Oshda pashsha nima qiladi! Piyozning kuygani, – deb kosaga qo‘l tiqib “kuygan piyoz”ni olib og‘ziga solib yubordi.

Arzonginasi, halolginasi shu deb biz ham bir tovoqdan quydirdik. Bir tovog‘i to‘qqiz pul – uch tiyin ekan. Biz savdolashib ikki tovog‘ini bir miri – besh tiyinga ko‘ndirdik. Bay-bay, maza bo‘pti-da. Qirsillab turgan zog‘ora bilan sal achinqiragan uvra osh og‘zimizga qaymoqday tatib ketdi. Tovoqni boshiga ko‘tarib, huzur qilib xo‘rillatib ichayotgan Omon peshonasidagi marjon-marjon terlarini chap qo‘lining barmog‘i bilan dam-badam sidirar edi.

Ovqatdan so‘ng, maza qilib kerishib oldik. Tuxum, so‘k, qurtlarni mening belbog‘imga tugib oldik. Omon:

– Oziqlik ot horimas, qolgan zog‘orani ham ro‘molga tugib qo‘y, – dedi.

Qovun bilan tugunchani men, tarvuzni Omon ko‘tarib

oldi. “Semizlikni qo‘y ko‘tarar”, deganlaridek, Omonga baddavlatlik yoqmas edi. O‘rtadagi hamma pulimiz allaqachon uch so‘mdan oshib ketgani uchun Omon yangi qiliq – boyvachcha qiliq chiqara boshladi.

– Yur, – dedi u menga, – qo‘y bozorga kiramiz.

– Nima qilamiz?

– Men o‘zimga tegishli aqchaga birorta to‘qli olib shaharga haydab ketaman.

– Nima-nima? – dedim men. – Darrov pul quturtirdimi? O‘zing so‘qqa joningni boqolmaysan-u, to‘qlini qanday qilib boqasan? Yoki dadang Tursunboy akaning to‘qliga ko‘zi uchib turibdimi?

Baribir, gap kor qilmadi. Meni sudrab mol bozorga olib kirdi. Tugunni-ku, ishonmas edik. Bozor darvozasi oldida turgan pattachining oldiga qovun bilan tarvuzni omonat qo‘yib ichkari kirdik.

Mahshar deganning xuddi o‘zginasi shu yerda ekan. Bir tomonda bir arqonga bog‘langan qo‘shoq-qo‘shoq qo‘ylar, bir tomonda echki-yu uloqlar tinmay ma‘rashib turibdi. Bir chekkada qoramol bozori: sigirlar, buzoqlar, g‘unajinlar, buqalar, ho‘kizlar. Narigi tomonda ot bozori. Jalloblar qirchang‘ilarni Zolariq suviga solib, qamchilab, arg‘imoqday dingillatib xaridorlarga ko‘z-ko‘z qilib yuribdi. Sotuvchi ko‘p, undan oluvchi ko‘p, hammasidan ham dallol ko‘p.

Kun – tig‘ida, jazirama, chang. Hammayoqni tezak, ter, jun hidi bosib ketgan. Bir meshkob orqasida bir mesh suv, qo‘lida ikkita sopol tovoq:

– Obi Xudoyi, obi Xudoyi, – deb chanqaganlarga suv ulashib yuribdi.

Bergan biror chaqani sopol tovoqqa tashlaydi, bermagan bilan ishi yo‘q.

Bir chekkada yalangoyoq ikkita bola “muzdek ayron”, deb qichqiradi. Chelakning ichida bir burda kir muz. Muzni qayerdan oldi ekan?

Bozorning bir chekkasida – beshyog‘ochlik qo‘ychi boylardan Soyibnazar qo‘ychi bilan Ilyos bo‘rdoqi. Kiyiz

chakmonli, namat qalpog‘ini bostirib kiygan qozoq qo‘ychilari qo‘l siltashib savdolashyapti. Dallollar “oling, oling”, “soting, soting, boy ota”, deb javrab turibdi. Bularning savdosi oz deganda yuzlab qo‘yning tepasida.

Biz hali biror tuyaning tishini ko‘rmasdan, biror otning yo‘rig‘ini bilmasdan, biror buqaga “bor, baraka top” demasdan, qo‘y bozorning kunchiqar tomonidan g‘ala-g‘ovur janjal ko‘tarilib qoldi.

– Ur, sheshangdi!..

– Kissabir, kissabir!

– Bozorga o‘g‘ri aralabdi!

“Chur-chur” hushtakbozlik. Bir qo‘li bilan qilichini ko‘tarib, ko‘k movut shimini eplay olmay, alpong-talpong bir qozoq va bir o‘zbek mirshabi o‘sha tomonga qarab yugurdi. Hamma o‘sha yoqqa qarab chopdi. Biz ham ularning ketidan yugurdik.

Ne ko‘zim bilan ko‘ray, mana, ishonmasangiz, Omon ham guvoh. O‘rtada bizga qo‘shni bo‘lgan Qo‘g‘urmoq mahallalik mashhur Sulton o‘g‘ri turar edi. Bu gal u kissavur sifatida emas, balki pul o‘g‘irlatgan jabrdiyda bechora sifatida kosibsimon yuvoshgina bir yigitning yoqasidan ushlagan holda ko‘ziga yosh olib turar edi.

– Musulmonlar! – der edi u. – Pulimni oldirib qo‘ydim. Yonimda mana shu yigit ilashib yurgan edi, gumonim shundan.

Yigit bechoraning rangi quv o‘chib ketgan, lablari piri-piri uchadi.

– Ey Xudo, quruq tuhmatingdan asra, qanday baloga yo‘liqdim, O‘zing saqla! – deb javob berar edi u.

– Qancha aqchang bor edi? – deb so‘radi qozoq mirshab Sulton kissavurdan.

– Sakkiz so‘m-u mirikam to‘rt tanga. Ola tik hamyonda edi. Ichida “Yo Ali” degan tamg‘alik kumush uzugim ham bor. O‘zim kambag‘al kosib odamman, birorta oriq-turiq qo‘y olib kuzgacha semirtirib yuraman, deb kelgan edim.

Shu tobda Sultonning ko‘zi men bilan Omonga tushib qoldi.

– Mana bu bolalar ham guvoh!

Hang-mang bo‘lib qolgan Omon: “Iye, iye”, – deganicha dadasiga to‘qli olib borishni ham esidan chiqarib orqasiga qarab qochdi. Men bezrayib turaverdim.

– Seni qancha aqchang bor edi? – deb so‘radi mirshab sho‘rlik kosib yigitdan.

– Meniki ham olacha tik hamyon. Men ham qo‘y olgani kelgan edim. Pulim sakkiz so‘m-u mirikam ikki tanga (mirikam ikki tanga – o‘ttiz besh tiyin).

– Guvoh-puvohning hojati yo‘q. Qani, ikkoving oqsoqolning oldiga yur-chi, o‘sha yerda yechamiz. Olomon tarqalsin, – dedi o‘zbek mirshab.

Ikkovini yetaklab bir tomonga olib ketdilar. Biz orqalaridan bormadik.

Sulton o‘g‘ri guvohlikka tortgandan keyin qo‘rqib qochgan Omonni kechgacha qidirib, bozor tarqalganda Tuya saroyidan topib oldim. Hali ham qo‘rqqanidan o‘ziga kelmagan edi.

– Oxiri nima bo‘ldi? – deb so‘radi Omon mendan.

– Kissavurga sen sherik ekansan. Mirshablar qidirib yuribdi, – dedim men.

– Rostingmi? Endi nima qilamiz?

– Nima qilar edik. Seni jatingga qovun bilan tarvuz pat-tachining qo‘lida qolib ketdi.

– Endi qayerda yotamiz?

Bir-ikkita samovarga borib ko‘rdik. Hammasini savdogarlar, lattafurush chayqovchilar egallab olibdi, yotar joy yo‘q.

– Endi qayoqqa boramiz? – dedi Omon.

– Qo‘rqma, bultur tog‘am bilan shu yaqin orada bir bo‘zagar kampirning uyida yotib qolganmiz. Yaxshiqiz degan kampir meni taniydi. O‘shaning o‘tovida tunab qolamiz.

It quvgan tulkiday olazarak Omon menga ergashdi. Tugunni ko‘tartirdim. Yaxshiqiz degan bo‘zagar kampirning o‘toviga qarab ketdik.

Kampirning o‘tovi Zolariqning chap qirg‘og‘ida edi.

Atrofi ozodagina qilib supurilgan. Tuproqdan kattagina supacha ko‘tarilib, ustiga bir kir sholcha tashlab qo‘yilgan. O‘tovning yonboshida loy o‘choqqa o‘rtacha kattalikdagi bir qozon o‘rnatilgan. O‘choqdan nariroqda ikkita ayriga ip arqon tortib, unga chamberaklarda uch-to‘rtta sopol tovoq osib qo‘yilgan. Sut-qaymoq bo‘lsa kerak. Ikkita qovoq idish osig‘liq turibdi. Ularda qatiq bo‘lsa kerak. Qozon tovoqsiz, uning yonida bir o‘g‘ir, bitta kuv turibdi. Bitta yechiq buzoq shataloq otib o‘ynoqlab yuribdi. Chala qurigan bir tolga bog‘lab qo‘yilgan qari ola ko‘ppak juda hafsalasizlik bilan ko‘ksovlarning yo‘taliga o‘xshagan ovoz bilan hurib bizlarni kutib oldi. Itning ovozigaga o‘tov ichidan kampir – Yaxshiqiz chiqib keldi. Oltmishlardan oshgan bir xotin, oq oralagan sochlari taralmagan boshida dakana, belida shol belboq. Ayolning orqa sochiga besh-oltita bir so‘mlik, yarim so‘mlik so‘lkavoylardan saqina¹ osilgan.

– Salom, sheshe.

Kampir alik olishdan avval itga “shpcht adrag‘ovur” deganga o‘xshagan ovoz chiqardi. It hurishdan tindi.

– Kelinglar, jigittar, o‘si jerga o‘tirib turinglar, – supadan o‘rin ko‘rsatdi u.

Men imlab qo‘ydim. Omon qo‘lidagi tugunni kampirga tutqizdi.

– Ozg‘intoy bozorliq, – dedim men.

– Keregi jo‘qg‘o‘y. Ne qilib alek bo‘lib juribsendar, – degan bo‘lsa ham tugunni olib o‘tovga kirib ketdi.

Bir nafasdan keyin chiqib:

– Qani, jigittar, bo‘za ichasingdarmi? Et osaymi? – dedi.

– Jo‘q, sheshe, bo‘za ham ichmaymiz, et ham osmang, o‘ntacha tuxum pishirib bersangiz bo‘ladi. Joy bersangiz tunab ketamiz.

– Jaqsi, – dedi kampir, – Xudoyning osmoni ham, yeri ham keng. Joz kuni. Qalag‘an yerlaringda jota berasindar. Ikkoving bir tanga berasin.

– Jo‘q, sheshe, – dedim, – ikkovimiz yarim tanga beramiz.

¹ Saqina – sochpopuk o‘rniga taqiladi.

– Sartting bolasi quv bo‘ladi, jota qollaring. Bu kecha bozor kech, qo‘noqlar keledi, boyvashshalar keledi, angime zo‘r bo‘ladi.

Kampir bizga tuxum qovurib bergani qozonning tagiga o‘t qo‘yib, tappi tutata ketdi. Omon bilan ikkovimiz endigi safarimizning rejasini tuzib, maslahatlashib o‘tirdik. Yarim soatlardan keyin bitta sopol laganda tuxum qovurdoq bilan qozonga yopgan ikkita chap-chap non keltirdi. Bir kosadan sovuq suvni oldimizga qo‘yib, mohazarni tushira ketdik.

Omon laganning tagini non surkab yalab turganda ko‘cha-ko‘yni to‘ldirib, ayqirib-chayqirib besh kishi kirib keldi. Novcha bir yigitning yelkasida bir nimta go‘sh, qo‘lda tugun, unda non, kartoshka, piyoz bo‘lsa kerak. Yana bir yigit mullavachchalarga o‘xshash qulf soqol qo‘ygan, boshida girdak kir sallasi bor, xushtavoze. Ich yaktaning ustidan belbog‘ bog‘lab, uning ustidan yana bitta yaktak kiyib olgan. Oldinda kimsan, Sulton kissavur. Shimining pochasi shimarilgan, belbog‘i burab-burab arqon qilib bog‘langan. Egnida yoqasi ochiq tik yaktak, isqirt do‘ppisining bir chekkasi qaytarilgan. Boshi sal orqaga moyil, basharasi behayo. Qo‘lida to‘rtta xirpa oshiqni o‘ynab kelar edi. Qolgan ikki yigitni ham Sultonning nusxasi desa bo‘ladi. Faqat bittasining bir ko‘zida g‘o‘lakdek oqi bor. Bittasining o‘ng yelkasi chap yelkasidan baland. Shuning uchun ham chap qo‘li o‘ng qo‘lidan uzun ko‘rinadi.

Bularni ko‘rish bilanoq Omonning chaynagani og‘zida, yutgani bo‘g‘zida qolib, menga baqrayib qaradi. Men unga “supani bo‘shatamiz” degandek imo qildim. O‘rnimizdan turdik. Zolariq yoqasida it bog‘langan tolning tagidagi may-saga borib o‘tirdik. Sulton kissavur:

– Sheshe, omonmisan? – dedi. – Bu kech bizni qo‘noq qilasan. Yaxshi chiqqan bo‘zalardan bormi?

Keyin bizga ko‘zi tushib qolib:

– Hoy, sen haromilar, bu yerda nima qilib yuribsanlar? Qani bu yoqqa kel! – dedi.

O‘zi va ulfatlari supaga chiqib o‘tirib, bizni ham yonlari-

ga chaqirdilar. Noiloj kelib o‘tirdik. Kampir kir dasturxonga bir dasta non o‘rab olib kelib o‘rtaga tashladi. Keyin katta quruq yog‘och chora ham olib chiqib o‘rtaga qo‘ydi. Sultonga qarab so‘radi:

– Oqshoq bo‘za ichasindermi, tari bo‘za ichasindermi?

– Zo‘r chiqqanidan olib kelaver, – dedi Sulton. Kampir o‘tovga kirib ketdi. Sulton bizlarga qarab:

– Hali mol bozorda nima qilib yuruvdilaring? – dedi.

– O‘ynab yuruvdik.

– Ha-ha. U yerda nima o‘yin bor ekan? Yo o‘zimga shogird qilib olaymi? – Omonni ko‘rsatib: – Mana bundan tomteshar chiqadi. Kissavur bo‘lolmaydi, qo‘pol, – dedi.

Shu hazil-mazax paytdan foydalanib, undan so‘radim:

– Sulton aka, haligi janjalning oxiri nima bo‘ldi?

– Voqea aslida bunday bo‘lgan edi, uka,– deb Sulton kissavur gapirib ketdi.– Ko‘kterakning samovarida bir necha kissavurlar o‘zining epchilligi, qo‘rqmasligi, ayyorligi bilan maqtanishar edik. Shunda men o‘g‘irlagan pulimni halol qilib, egasini rozi qilib ololaman, deb yuborgan edim. Ul-fatni bo‘zaga to‘ydirishdan bahs boylashgan edik. Qo‘y bozorga kirdim. Ko‘zimga o‘sha ko‘rganing bayov kosib yigit uchrab qoldi. “shilt” etib hamyonini oldim, pulini sanab ko‘rsam, sakkiz so‘m-u mirikam ikki tanga ekan, yonimdan unga ikki tanga qo‘shdim. Uzugimni ham hamyonga solib, hamyonni qaytadan yigitning cho‘ntagiga joylab qo‘ydim. Keyin o‘sha ko‘rganing maynabozlik, yolg‘ondakam ayyuhannosi soldim. Mirshablar oqsoqolga olib borishdi. Oqsoqol mening da‘vomni, uning raddini eshitib, pulni tekshirishga tushdi. Kosibning cho‘ntagidan hamyonni olib, ichidagilarni xontaxtaning ustiga qo‘ydi. Mening da‘vom to‘g‘riligi uchun yigit “kissavur” bo‘lib chiqdi.

Hamyonni, pulni, uzukni menga olib berdilar. Lekin bir yarim tanga cho‘tal olib qoldilar. Shunday qilib, o‘rtoqlarim bilan qilingan garovni yutdim.

– Iye, sho‘rlik begunoh kosib yigit qulog‘ini ushlab ketaverdimi?– dedim.

– Yo‘q, birpas qamalib yotdi, keyin bechoraga rahmim kelib, mirshabga bir so‘m pora berib, yigitni qutqazib yubordim, da‘vom yo‘q, dedim. Yigit bechora xursand bo‘lganidan bo‘ynimdan quchoqlab o‘pib:

– Rahmat, aka, bu yaxshiligingizni o‘lgunimcha unutmayman, qiyomatli aka-uka tutindik, uyim To‘qli jallob mahallasida, otim Abdurayim, – deb minnatdor bo‘lib ketdi.

– Balli, yigitlik shunday bo‘pti-da, aka, – dedim.

Sulton kissavur miyig‘ida kulib, “shunday”, degandek qilib qo‘ydi.

Hammamiz qah-qah urib kulishdik. Sulton kissavur yonboshlab, tirsagiga tayangan, novcha kishi supaning yonida tikka turibdi. Mullanamo kishi tiz cho‘kib, ikki qo‘lini qovushtirib Sultonning gaplariga miyig‘ida odob bilan tabassum qilib o‘tirar edi. Qolgan ikki yigit bir-biriga ro‘para chordana qurib, gugurt otishib “ermak qimor” o‘ynab o‘tirishgandi.

Kampir et osib yubordi. O‘choqdan chiqqan zangori tutun osmonga o‘rlab, tevarak-atrofga ko‘rpadek yoyilar edi.

Shom cho‘kib, quyosh botib borar edi... O‘choqda o‘t tutashib ketgandan keyin, kampir o‘tovga kirib ikkita qovoq manak (bo‘za quyiladigan idish)da bo‘za keltirib qo‘ydi. Bir necha zarang kosa olib keldi. Novcha yigit darrov belbog‘ini yechdi, uni qoqqan bo‘lib, choraning ustiga tarang qilib yoydi, bo‘zani suza boshladi. (Bo‘za odatda ilitib ichiladi. Kampir olib chiqqan bo‘za kuni bo‘yi oftobda turgani uchun ilitishga hojat yo‘q edi.) Bo‘za suzishning o‘z qoidasi bor. U siqib suzilmaydi, balki ro‘molni sidirib suziladi.

Novcha yigit suzgan bo‘zadan ozgina tatib ko‘rib, birinchi oyoqni Sultonga uzatdi.

– Hammaga quy! – dedi Sulton.

Novcha yigit ikkinchi-uchinchi oyoqni haligi ikkita yigitga uzatib, so‘raganday Sultonning o‘ziga qaradi.

– Bolalarni qo‘ya tur, domlaga uzat,– dedi Sulton.

– Yo‘g‘-e, yo‘g‘-e, o‘zlaridan bo‘laversin. Biz ichmaymiz. Ya‘ni Xudo kalomida aytganki...

– Kalom-palomingni yig‘ishtirib qo‘y, qachondan buyon ichmaydigan bo‘lib qolding, – deb o‘shqirdi Sulton, – islo-vatda sarqitimizga mast bo‘lib yurar eding-ku.

– Ya‘ni, ya‘ni... tavba qilganmiz.

– Kissavur bilan o‘g‘rining tavbasi tavba emas. Esing-dami, kissavurlikni ham uddasidan chiqqan qiladi. Bultur kuzakda Salor bo‘yidagi Kapponda oraga men tushmasam, olomon seni o‘ldirib yuborar edi. “O‘g‘ri qarisa so‘fi, g‘ar qarisa parixon bo‘ladi”, deb bekorga aytilmagan-da. Tavba qildim, deydi-ya! Ha-ha, endi eshon bo‘lib, qishloqma-qish-loq murid ovlab yuribsanni? Ol buni!

Domla juda qimtinib, o‘ng‘aysizlanib zarang kosani qo‘liga oldi.

– Durvazang qizigandan keyin alyor ham aytib berasan hali. Ich-ey, payg‘ambarning merosxo‘ri.

Ortiqcha gap o‘tmasligini sezgan domla ko‘zini chirt yumib, bo‘zani shimirib yubordi.

Bizni ichishga ko‘p zo‘rlamadi. “Hali obdan icharsan-lar”, – dedi Sulton.

Manak ustiga manak keldi. Chala pishgan sho‘rva keldi, ichaverdilar, domla bo‘lsa allaqachon sallani chuvatib, beliga bog‘lab olgan. Xudoning birligini o‘rtaga solib, tilab olib ichmoqda edi. Almoyi-aljoyi alyorlar:

Bu tog‘larning yonboshida otim yurgan,

Quyushqoni sag‘risiga botib yurgan.

Sendek-sendek nomardlarni men ko‘p ko‘rgan,

Oq tomog‘im, yo‘rg‘alang, alyor bo‘lsin.

Onasini boyvachchaga sotib yurgan,

Alyor-ey-alyor, alyor bo‘lsin-ey.

Tog‘dan quyon qochirdim, iyagi yo‘q,

Qizlar ko‘ylak kiyadi jiyagi yo‘q.

Jiyagi yo‘q joylariga qo‘lim solsam,

Qo‘sh kaptari hurkib qochar, suyagi yo‘q.

Alyor-ey-alyor, alyor bo‘lsin.

Oq tomog‘im, yo‘rg‘alang-ey, alyor bo‘lsin.

O'tirish sekin-sekin bema'ni tomonga qarab qizib borar edi. Sekin o'rnimdan turib, Omonni imladim. Yalinib-yolvorib Yaxshiqiz kampirdan bitta kichik sholcha bilan bitta xushvaqtdan tikilgan kir lo'labolish so'rab oldik. O'tovning orqasiga o'tib, joy qilib yotdik. Mastlar payqagani ham yo'q. Tun yarim kechadan oqqan bo'lishiga qaramasdan mastbozlik, shovqin-suron, to'polon tobora avjiga chiqar edi. Yana kimlardir kelib qo'shildi, tanish bo'lmagan ovoz ko'payib ketdi. Kimdir kular edi. Kimnidir tutib olib urardilar shekilli, dodlab, Xudoni o'rtaga solib yig'lar edi.

– Azbaroyi Xudo, borim shu, boshqa pulim bo'lsa, imom A'zam ursin.

– Lippasini axtar, dayusni!

Domlani tunamoqda edilar. Bunday to'polonlarni ko'ra berib ko'nikib ketgan Yaxshiqiz kampir bemalol o'choqboshi bilan o'tov o'rtasida xizmat qilib yurar edi.

Keyin uxlab qolibmiz. Qancha uxlaganimizni bilmayman. G'ira-shirada kimdir biqinimga turtganidan uyg'onib ko'zimni ochdim. Tepamda kechagi domla turar edi. Boshida shoshib-pishib o'ralgan kir salla, bir chakkasi ko'kargan, qovog'i shishgan, bir ko'zi qontalashgan.

– Tur, uka, turinglar, hammasi dang uchib yotibdi. Qochmasak bo'lmaydi. Mening bo'ladiganim bo'ldi, rasvo qilishdi. Nos puli ham qolmay, bor-yo'g'imni shilib olishdi. Yana bir baloga yo'liqmaylik. Boshim yorilguday charsillab turibdi.

Omonni uyg'otdim, dik etib turib, Zolariqning muzdek suviga apir-shapir yuz-qo'limizni yuvgan bo'ldik, o'z etagimizga artindik.

– Xo'sh, qayoqqa qochamiz, taqsir?

– Xudoy taoloning dargohi keng, to'rt tomonimiz qibla. Yuqoriga, Qing'iroq tepa tomonga qochamiz.

Uchovlon “shilt” etib chiqib ketayotganimizda Yaxshiqiz kampir yo'limizni to'sdi:

– Qayoqqa qochyapsanlar, aqchamni berib ketlaring!

Omon cho'ntak kovlab bitta o'n besh tiyinlik Buxor tanga berdi.

– Mana, sheshe, yarim tanga haqqingizga, bir miri non bilan tuxum qovurgan yog‘ning puli.
– Xo‘sh,– dedi pulni olib kampir, – kelib-ketib turinglar. Shunday qilib, kallayi saharlab yo‘lga ravona bo‘ldik.

II BO‘LIM

Uch soatcha yo‘l yurgandan keyin Tepaguzar degan bir mavzega yetdik. U yerda bir chol baqqol endigina do‘konini ochgan ekan. Undan yo‘l xarajatlarini, safar anjomlarini oldik. Chunonchi: bir qadoq tuz, ikki qadoq turshak, oltita zog‘ora non, ip, nina, ikkita ichi tushgan bosvoldi. Hammasi yetti paqir bo‘ldi. To‘rt paqirni domla ust yaktagining bax-yasiga yashirgan joyidan olib to‘ladi. Uch paqirni biz to‘ladik.

Yana yo‘lga tushib yarim soatcha yurgach, Oynabuloq degan yerda bir tolning tagida, chashma labida zog‘orani o‘rtaga qo‘yib, qovunlarni yorib nonushtaga o‘tirdik. Nonushta orasida domla o‘zini bizga tanishtirib ketdi:

– Bizning aslimiz Buxoroyi sharifdan bo‘lar ekan. Hozir Toshkentning Pushtihammomida turamiz. Boboyi-bobokalonlarimiz juda zabardast eshonlar o‘tgan. Dadam rahmatlik ham “kuf” desalar suvni teskari oqizib, “suf” desalar ko‘rning ko‘zini ochib yuboradigan ulug‘ zot edilar. U kishiga ixlos qo‘ymagan odam kamdan-kam edi. Ona tomonidan ham juda Haqqa yetishgan odamlarmiz. O‘z onam hozir ham childirma bilan fol ochib, xipchin bilan savab, yangi sopol idishga tilsim yozib tandirga qo‘yib, oshiq-ma’shuqlarni bir-biriga issiq-sovuq qiladigan katta otindir. Men bir necha yil avval ota kasbimning hadeganda jo‘niga tushib ololmay, anchagina shaloqliklar ham qilganman. Avvaliga yigit-yalanglarning bazmida bachcha bo‘lib o‘ynab pul topdim. Nasha-pashalar ham chekib yurdim. Keyin uncha-muncha kissavurlik ham qilib ko‘rdim. Ammo bu hunar bizday zotdor kishilarga to‘g‘ri kelmas ekan. Bir kun Kapponda olomonda qolib ketay dedim. Yo‘q, Xudoga shukur, mana endi yo‘limni topib, ota kasbimni boshlab yubordim. Dalayi

dashlarda odamlarni kuf-suf qilib, ezibichki yozib berib, issiq-sovuq qilib binoyidek tirikchilik qilib yuribman. Ota kasbida gap ko‘p ekan, birim ikki bo‘lib boryapti.

O‘zim madrasa ko‘rmagan bo‘lsam ham, savodimni chiqarganman. O‘qimasam ham uqqanman. Za‘far bilan duoyi tumor, ismi a‘zam yozish qo‘limdan keladi. Ko‘pchilik qishloqilar menga ixlosmand. Ba‘zilari “eshon pochcha” deydi, ba‘zilari “qori aka” deydi, ba‘zilari “mulla aka” deydi. Asli ismim Mullamuhammad Sharif binni Mullamuhammad Latif ibni G‘avsil a‘zam.

Mana endi uchalamiz bir yoqadan bosh chiqarsak, hamma ishni bamaslahat qilsak, el-yurt oldida sizlar mening hurmatimni bajo keltirib “hazrat”, “hazrat” desalaringiz, men sizlarni “pirbachchalar” desam, shariatga xos ta‘zim-tavozelarni o‘rgatsam, kuzgacha birimiz o‘n bo‘lib, bisoti bag‘al orttirib, qo‘yin-qo‘njimiz to‘lib, sen je-men je – shaharga izzat-obro‘ bilan tushib borsak, yomon bo‘lmaydi.

Shunday bo‘lsin, hech kim yo‘q vaqtda mulla aka yoki Sharifjon aka, deb chaqirsalaring ham bo‘laveradi. Nimaiki topsak – o‘rtada, to‘rtga bo‘lamiz. Ikki hissa meniki, bir hissadan senlarniki. Kim shu va‘dadan qaytsa, beti qibladan qaytsin, omin obloh-u akbar, – dedi.

Biz ham qo‘shilishib qiblaga qarab fotiha o‘qidik.

Yana bir oz salanglanib o‘tirgan edik, qarshimizdan chang ko‘tarildi. Chang borgan sari bizga yaqinlashar edi. Keyin qorasini tanidik. Bir otliq qishloq o‘zbeki edi. Ot chopa berib ko‘pirib ketgan. Chavandozning chophonining ikki bari taqimidan chiqib yelda uchib kelar edi. Bizning tepamizga kelib, otni arang to‘xtatdi.

– Salomu alaykum, mo‘ldakalar, jo‘l bo‘lsin?

Biz ham uning salomiga javob qaytarib: “Alay bo‘lsin, olgani”, – dedik.

– Yigitlar, – dedi o‘zbek, – ichlaringda imon shariatni biladigan, o‘lik juvoturg‘anlaring bormi?

Domla bizga qaradi, biz ta‘zim bilan unga qaradik. Domla tomog‘ini bir qirib qo‘yib, savlat to‘kib:

– Topilib qolar, nima xizmat edi? O‘zimiz toshkentlik bo‘lamiz, eshonzodalardanmiz. Madrasa ko‘rgan mullayi zabardastlardan bo‘lamiz. Hozir ta‘til vaqti bo‘lgani uchun qishloqlarda tabdili havo qilib yuribmiz. Bu ikkovlari ham pirbachchalardan, – dedi.

Bu muqaddima gaplardan o‘zbek danak topgan tentakdek juda quvonib ketdi.

– Voy-bo‘y, taqsirlar, voy-bo‘y, taqsirlar! Sizlarni Xudoyning o‘zi jetkazdi. Qani juringlar, aytpasam. O‘zi jaqinda bizning ko‘chkin chorva elet bor. Bir jigitimiz novqaslanib qaza qilgan edi. Uni juvib janoza o‘qiydigan kishi jo‘q. Voy-bo‘y, taqsirlarim, sizlarni Xudoy jetkazdi. Qani ketdik!

Omon dasturxonlarni yig‘ishtirdi. O‘zbek otdan tushib, otga domlani mindirdi. Uchov piyoda, domla otliq keta boshladik. Anchagina olis yo‘l ekan. Bir-ikki yerda dam ham oldik. Bir qirning tepasiga chiqqanimizdan keyin uzoqda bir qo‘rg‘on va bir-ikki o‘tov ko‘rindi. O‘zbek o‘sha tomon qo‘lini cho‘zib ko‘rsatdi:

– Hov, o‘sha ko‘ringan qo‘rg‘on – bizning qo‘nalga‘a. Hademay yetamiz.

Kun qiyomdan oqqanda yetib bordik. Bu ko‘chmanchi elatning asli turar joyi bu yerdan yuzlab chaqirim narida, dashtning ichki tomonida qolgan ekan. Mol-qora, bola-chaqa, xotin-xalajlari ham o‘sha yerda qolgan ekan. Orada o‘lim ro‘y berib qolgani uchun u yerda yuvib, janoza o‘qiydigan domla topilmaganidan yigirma choqli yigit-yalang, bir-ikki qari-qartang o‘likni olib kelib, shu yerga qo‘ngan ekan.

Hamma “gurr” etib o‘rnidan turib, bizga qo‘l qovushtirib salom berdi. Hazrat: “O‘lik qayerda?” – deb so‘radilar. O‘lik qo‘rg‘onning ichida ekan. Qo‘rg‘on ichki tuzilishi jihatidan qaysidir bir chorvachi boyning qo‘y qamaydigan saroyini eslatar edi. Unda-bunda tuynukli devorlari mustahkam, qo‘sh tavaqa darvozasi ham bor. Lekin vaqt o‘tib, taxtalari chirigan, ho‘kiz suzsa buzilay deb turibdi. Qo‘rg‘on-

ning o'rtta bir yerida sizot suvlardan to'plangan, o'rtasi kovlanib chuqurroq qilingan bir hovuzcha ham bor edi. Hovuzning chetlarini har xil po'panak o'tlar bosib ketgan. Labida bir-ikki ko'ndak tol ham bor edi. O'lik qo'rg'onning og'ilxonasida ekan.

Rostini aytish kerakki, na men, na Omon, na hazrat umrimizda o'lik yuvmagan edik. Ayniqsa, men bo'lsam, odam o'ligi u yoqda tursin, mushukning o'ligidan ham cho'chir edim. Hazrat bo'lsa, o'zini umr bo'yi o'likdan boshqa narsani yuvmagan kishiday qilib ko'rsatishga harakat qilar edi. Qadam-qadamda pichirlab bir balolarni o'qib, atrofga kuf-suf qilib, fotiha o'qiganday qo'llarini yuziga surtib qo'yar edi. Ammo biz bilar edikki, bularning hammasi jo'n gap. "Pul – dardi kabob" uchun qilinayotgan nayrangbozlik.

Domlaning ishorasi bilan Omon boshqalarni qo'rg'on-dan chiqarib, kafanlikni so'radi. Olti gaz kelar-kelmas eski bo'z parchasini keltirib berdilar. So'ngra butun yig'ilganlarga: o'lik yuvilib tayyor bo'lguncha qo'rg'onga yaqinlashmasliklari, bu tomonga mo'ralamasliklarini tushuntirdi. Chunki qarasa gunohkori azim bo'lar ekan. Odam ofatga yo'liqar ekan.

Hamma chiqib ketdi. Darvozani bekitdik, orqasiga bir katta xarsangni olib kelib tamba qildik.

Hazrat bizga qaradi. Biz hazratga qaradik.

– Endi nima qilamiz? Ikkovingdan biring o'lik yuvib ko'rganmisanlar? – dedi hazrat.

– Yo'q, – dedik biz.

– Men ham yuvmaganman. Lekin bu o'zbeklar bilan o'n so'lkavoyga gaplashib qo'ydim. Yuvmasak, pul uvol bo'ladim. Besh so'mni men olaman, ikki yarim so'mdan senlarga.

– Xo'p, bo'lmasa, o'zingiz yuvasiz, – dedim men.

Qo'rqa-pisa o'lik yotqizib qo'yilgan hujraga kirdik. Murda uzala tushib yotgan ekan. Oyoq tomoni ochiq. Betiga bir eski yaktak yopilgan. Chamasi, yuvg'uvchi topilmay bir necha kun turib qolgan bo'lsa kerak, ancha hidlanib ketgan edi.

Oldinda hazrat, keyin Omon, uning orqasidan men, orqamizga tisarila-tisarila bir-birovimizni oldinga qarab itarishar edik. Hujraning ichida o'likning arvohi aylanib yurganday cho'chib-cho'chib, yurak yutib, oyoq uchi bilan yurib o'likka yaqinlashdik.

Mening oldimda ketayotgan Omon to'satdan o'zini orqaga tashlab "g'iyq" degan ovoz chiqardi-yu, o'zidan ketib qoldi. Domla orqaga bir sapchib, hujra eshigi oldida qotib qoldi. O'likka bir qarashdayoq Omonning o'zidan ketib qolishining sababini tushundim. Qaysi ko'zim bilan qaray, biz yuvmoqchi bo'lgan o'lik tirilgan edi. Oyoqlari qimirlamagani holda betiga yopilgan yaktakni qimirlatib boshini ko'tarmoqchi bo'lar edi.

Yuragim yorilguday bo'ldi. Orqaga qaytib qochaman deb, yerda yiqilib yotgan Omonga qoqilib, dumaloq oshib tushdim. Ko'zim hazratga tushdi. Uning ham rangi o'chib ketgan. Allanimalarni o'qib, o'ziga va atrofga dam solar edi. Nafasim og'zimga tiqilib, jonholatda o'rnimdan turdim. Yugurganimcha qo'rg'onning sahniga chiqdim. Orqamdan o'lik quvlab kelayotgandek orqamga qayrilib boqar edim. Hovliga chiqib bo'g'iq va hayajonli ovoz bilan dodlay boshladim.

Mening bu qo'rqinchli ovozimni eshitgan o'lik egalari hovliqishib, eshikni ochishga urinsalar ham eshik ochilmadi. Chunki xarsangni tirab juda ham mahkam tambalagan edik. Borib, xarsangni olib, eshikni ochishga menda majol yo'q edi.

Domla hazrat bo'lsa, sassiq hovuz labiga o'tirib, hadeb tahorat qilar edi. O'lik egalaridan bir-ikkitasi devordan oshib tushib, eshikni ochdi. Qolganlari ham kirdilar. Men nafasim og'zimga tiqilgan holda ularga voqeani aytdim. Ular o'likka bizdan ko'ra jonkuyarroq bo'lganliklari uchun ko'zlari qinidan chiqib, hovliqib ketgan edilar.

Endi Omonning ahvolidan xabar olish zarur edi. Ko'pchilikning daldasi bilan hujra tomon yura boshladim. Yurak oldirib qo'ygan ekanman. Har nafas orqamga qarab qochadigan yo'lni mo'ljallar edim.

Shovqin-suron bilan hujraga kirib borar ekanmiz, yaktak sudragan bir olg‘ir qir mushugi sapchib, Omonning ustidan sakrab, bizning oyoq oralarimizdan o‘tib hujradan chiqib ketdi. Hammamizning ham qutimiz uchib, serrayib qoldik. Shu paytda Omon ham o‘ziga kelgan edi. O‘likning “tirilganligi” sababi bizga endi anglashildi.

O‘lik bizning ko‘zimizga bosh ko‘targanday bo‘lib ko‘ringanligi shunday ekan: qir mushugi yaktakning tagiga kirib olib, o‘likning ko‘kragiga o‘tirib, hadeb burnini kemirmoqda ekan...

O‘lik egalari o‘likning burunsiz qolganidan qanchalik qayg‘urgan bo‘lsalar, bizdek yosh, no‘noq, uch o‘g‘lon g‘assolning “dovyurakligi” dan shunchalik maza qilib kular edilar.

Mushuk yaktakni sudraganicha ketdi. O‘lik egalari bizni qoldirib tashqariga chiqdilar. Eshik orqasiga yana xarsang tambalandi. Omonni hovuz bo‘yiga o‘tqazib, yuziga suv sepgan bo‘lsak ham hadeganda o‘ziga kelmay, aftida “bir qari bo‘z bitganday” bo‘lib xomush o‘tirar edi.

– To‘xtang, ukam, to‘xtang, o‘zim bir dam solib qo‘yay, ko‘rmaganday bo‘lib ketadi, – dedi hazrat. Allanima balolarni o‘qib, Omonga kuf-suf qila boshladi.

– Ana xolos, o‘zingizga kelib qoldingiz. Inshoollo, duoga shak yo‘q.

– Tur endi, uyat ish qilib qo‘ygan boladay serrayib o‘tirma, – dedim men koyib.

– Yo‘q, meniki bo‘ldi, o‘zlaring bir balo qilib amallab qo‘ya qollaring, – dedi Omon.

– Yuvish shariatda uch kishini talab qiladi, – dedim men.

Yalinib-yolvorib Omonni turg‘azdik. Uchovlashib “sen oldin bor, men keyin borayin” deganday hujraning eshigiga borib, ikki quloq beridan mo‘ralay boshladik. Omon domla bilan menga qarab zo‘rma-zo‘raki bir iljaydi-da:

– Xo‘sh, endi ish boshlaylik. Qanday qilib yuvamiz. Xalq ma‘tal bo‘lib qolmasin, – dedi.

– G‘assolboshi hazratim bo‘ladilar. Ikkovimiz suv quyib

turamiz. Yaxshilab badanlarini ishqalab yuvsalar, murda ozor topmasa, burniga ehtiyot bo‘lsalar – hamma savob hazratinga. Bizga yirtish kifoya, – dedim.

– Ey, – dedi domla, – yoshlar xizmatda, kattalar rohatda, deganlar. Sizlar yuvasizlar, men suv quyib turaman. Duo ham qilaman.

– Duo o‘zingizga kerak bo‘ladi. Ehtiyot qiling, taqsir, yaxshilikcha yuvsangiz yuvganingiz, bo‘lmasa o‘lik egalari chaqirib sharmandangizni chiqaraman.

– Shunday, – dedi Omon.

– Iya, iya, – dedi hazrat. – Shu ham sherikchilik bo‘ldimi? Qani, yuringlar, men oyog‘idan ko‘taraman, sizlar boshidan.

– Yo‘q, taqsir, siz boshidan, bizlar oyog‘idan.

Janjalimiz tashqaridagilarga bilinib qolmasin deb, eshikning tirqishidan mo‘ralab-mo‘ralab sekin-sekin gapirishar edik. Tashqaridagilar bo‘lsa o‘likni solish uchun tol novdadan zambar to‘qimoqda edilar. Biroz janjaldan keyin Omon menga dedi:

– Ikki quloch arqon bo‘lganda yaxshi bo‘lar edi.

– Nima qilasan?

– Hiylasini topdim, – dedi quvonib. – Qani, yur, qidiramiz.

Ikkalamiz birgalashib qo‘rg‘onning butun og‘illarini axtarib chiqdik. Baxtimizga, bir burchakda eski oxur yonidagi qoziqqa ikki qulochdan mo‘lroq jun arqon bog‘lanib yotar edi. Yechib oldik. Yana o‘lik yotgan hujraga kirdik. Ikki qo‘llarini bir-biriga ishqagan domla yo‘lakda shivirlab yurar edi.

Bu gal endi Omon o‘z aqliga qoyil qolgani uchunmi, dadillanib ketgan edi. Domlani yoniga chaqirib o‘likni ko‘tarishga buyurdi. Domla avvaliga biroz tixirlik qilib turgan bo‘lsa ham, orqasi bilan o‘likka yuz o‘girib, ming jirkanchlardan keyin o‘likning oyog‘ini ko‘tarib berdi. Omon boyagi arqonni o‘likning har ikki oyog‘iga to‘pig‘idan yuqori mahkam sirtmoq solib bog‘ladi. Uchalamiz arqonni tortib, o‘likni hovuz bo‘yiga qarab sudray boshladik. Teskari sudrashdan har ikkala qo‘li ochilib, qulochi yozilib ketgan

edi. Bechora agar tirik bo'lsa orqasi shilinganidan bizga shikoyat qilgan bo'lar edi.

Hovuz labiga kelib to'xtadik. Omon gapirib ketdi:

– Yaxshisi shuki, o'rtoqlar, bosh tomondan suvga tushirib, uch-to'rt marta yaxshilab chayqab olamiz, hap-pa-halol bo'ladi- qoladi.

– Inshoollo, – dedi hazrat, – albatta, halol bo'ladi. Xudo o'z kalomida ham shunga ishora qilgan. “Innamal havzato'n tahorato'p hallolun”, degan.

– O'lganingiz yaxshi, – dedim men unga.

Hammamiz kulishdik. Bu maslahat hammamizga ham yoqqan edi. Arqondan ushlab, o'likni suvga sho'ng'itdik. Hovuzning u boshidan bu boshiga sudrab chayqata boshladik. Uchovimiz ham yangi havaskor g'assol bo'lganimiz uchun qiziqib ketib uch martagina emas, o'n-o'n besh marta chayqab, juda ham oq yem qilib yubordik. Har qancha varzish yetkazgan g'assol bo'lsa ham bir o'likni shunchalik yuvar-da!

Keyin, sekin-sekin hovuz qirg'og'iga torta boshladik, lekin o'lik qimirlamay qo'ydi, o'rnidan jilmaydi. U xuddi hovuzning tagiga jiplashib qolganday edi. Omonning rangi yana quv o'chib ketdi. Domla bo'lsa “yo madad, yo madad”, deb arqonni siltab tortar edi. Men yana bir dodlab ko'ray dedim-u, bu ishning bizga nafi tegmasligini bilib, xap qoldim. Omon buni fahmladi shekilli:

– To'xta, ahmoq, – dedi, – nima qilmoqchisan?

– Dodlasammikin?

– Dodlashga beradigan kuchingni arqon tortishga ber!

U ovozi chiqarmasdan tishini g'ijirlatib meni jerkib tashladi.

Uchovimiz bor kuchimiz bilan to'ngak tolga oyoq tirab arqonni torta boshladik. Ancha urindik. O'lik bechoraning bellari qirsillab, taxminan, yarim gazcha cho'zilib ketdi.

Shu payt eshik taqillab qoldi. Domla yugurib borib javob berdi.

– Hali tura turinglar, rahmatlikning hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q. O'zimiz chaqiramiz.

Qaytib keldi. Yana torta boshladik. Bultur yozdan beri og‘ilxonada kuya tushib chirib yotgan arqon o‘lgur shartta uzilib ketdi-yu, uchalamiz chalqanchasiga tushdik.

Vaqt kechikib borar edi. Hayallash xavfli edi. Uchovimizga ham o‘lik o‘zimiznikiday bo‘lib ko‘nikib qolgan edik. Pahlavonlarcha jasoratlanib ketgan Omon shartta ko‘ylak-ishtonini yechib, o‘zini hovuzga tashladi-da, sho‘ng‘ib ketgan o‘likni qidira boshladi.

– Qani, taqsir, siz ham yechining, besh so‘mni jo‘nlikcha olavermaysiz, – dedim men.

– Ya‘ni, masalan, yechmasam nima bo‘ladi?

– O‘lik egalariga aytib, olomon qildirib yuboraman.

Domla g‘azab bilan menga qarab “xinzir”, dedi-da, ko‘ylagini yechib, oq ishtoni bilan hovuzga tushdi. “Bu xinzir degani nima degani ekan? So‘kkanimikan? Qoyilman deganimikan?” Omon bilan ikkovlon qidirib ketdilar. Bir vaqtda o‘likning oyog‘ini osmonga qilib, belidan mahkam quchoqlagan Omon uni hovuzdan olib chiqishga urinar edi. Domlaga uzilgan arqonning uchini tutqazdim. O‘likning oyog‘ida qolgan yeriga ulab berdi. Lekin o‘likning boshi tolning ayri ildiziga kirib qolgan ekan. Men hovuz labidan turib tortar edim. Omon bilan domla belidan olib sug‘urishga harakat qilar edilar. Nihoyat, zo‘r berib o‘likni hovuzning chetiga chiqardik. Biroq burunsiz bosh yo‘q edi. Buni ko‘rgan Omon yana hovuzga sho‘ng‘ib ketib tolning ildizidan kallani ajratib olib, domlaga uzatdi. Ikkovlari chetga chiqdilar. Shoshib-pishib darrov safar xaltadan yo‘l uchun olingan ipni olti qavatlab pishitib ko‘rpa qaviq nina bilan kallani o‘z joyiga qo‘yib tika boshladik.

Qoyil, hazrat ko‘p hunarni bilaman deganicha bor ekan, chokka usta ekan.

Ish jo‘nashib ketdi. Hash-pash deguncha kafanni ham ko‘kladik. O‘likning ochiq badani mumkin qadar ko‘zdan yashiringan edi. Lekin kafan uchun berilgan bo‘z parchasi to‘pig‘idan nariga o‘tmay, oyog‘i ochilib qolgan edi. Oyog‘ida bo‘lsa haligina chambarchas qilib bog‘langan jun

arqonning shilib yuborgan o‘rni qo‘rga ko‘mgan lavlagiday ko‘rinib turar edi.

Safar xaltani bo‘shatib, ichidagini belboqqa tugdik. Xaltani o‘likning oyog‘iga kiygazib, kafanga qo‘shib ko‘kladik.

Omon ko‘ylak-ishtonini kiyib oldi. Domla ham ishtonini, salla, to‘nlarini namoz jumadagiday savlat qilib kiyib, qo‘l qovushtirib, basharasiga payg‘ambar nusxa berib, lablarida bir nimalarni shivirlab o‘qib, o‘lik tepasida turar edi.

Men borib eshikdan xarsangni ko‘tardim. Janozaga yig‘ilgan ta‘ziyachilarni chaqirib keldim. Tashqarida bo‘lsa, tol novdadan to‘qilgan uzun dastali zambil allaqachon tayyor bo‘lgan edi. Zambilning ikki tomonidagi aravaning shotisiga o‘xshash uzun dastalari o‘rtasiga oldinma-ketin ikki ot qo‘shilgan edi. O‘likning egalari atrofni qurshashib, ba‘zilari uning betlarini silab yig‘lay boshladilar. Shunda birisining qo‘li o‘likning bosh tarafiga tegib, chalqanchasiga yotgan o‘likning boshi chappa bo‘lib qolganini sezdi.

Ma‘lum bo‘lishiga qaraganda, biz shoshilib, uzilgan kallani teskari o‘rnatib qo‘ygan ekanmiz.

– Buning beti nega ters bo‘lib qoldi? – deb so‘radi o‘sha kishi.

Biroz shoshib qolgan, ammo sipohgarchilikni qo‘ldan bermagan hazrat:

– Tirikligida ko‘p gunoh qilib qo‘ygan bo‘lsa kerak, Xudo yuzini ters qilib qo‘ydi, – deb javob berdi.

Men bu yerda domlaning shuncha ziyrak, hozirjavobligiga qoyil qolib, ichimda “o‘qigan ilming shu yerda ish berdi”, deb qo‘ydim.

Biroq bu bilan sir yashirib qolmadi. O‘likning boshi uzilganligi, kallani gavdaga ters o‘rnatib chatib qo‘yilganligi ma‘lum bo‘lib qoldi.

O‘lik bir yoqda qolib, olomon uchovimizni qurshab oldi. Hazrat ham ishboshi, ham yosh jihatidan bizlardan katta bo‘lganligi uchun hamma unga tikilgan edi. Omon bilan ikkovimiz olomonning orasidan bir amallab sirg‘alib chiqib, ko‘chaga tomon qochdik. Orqamizdan ko‘proq umri

otda yurib, piyoda quvlashga uncha ham epchil bo‘lmagan bir-ikkita o‘zbek kelar edi. Ana shunday vaqtlarda tarqalib qochgan yaxshi. Omonga baqirib, “Chapga qoch”, dedim. O‘zim o‘ngga qarab qocha boshladim. Domla olomonning orasida qolib ketdi. Nima bo‘ldi, bilmayman. Tirik bo‘lsa biror go‘rdan chiqib qolar, o‘lgan bo‘lsa, Xudo rahmat qilsin.

Omon qochib qayga bordi bilmadim, men bir zumdayoq ko‘zdan g‘oyib bo‘lib borar edim. Oldimda bir to‘qaylik paydo bo‘lib qoldi. To‘qayning ichida yolg‘iz yo‘l bor ekan. Shu yo‘ldan chopib ketaverib bir sizot zovurga uhradim. Zovur menga birdan-bir boshpana bo‘ldi. O‘zimni zovurga tashladim. Orqamdan quvib kelganlar meni bir muddat qidirib borgach, izimni yo‘qotib, qaytib ketdilar.

Vaqt kechikib bormoqda, o‘rtaliq qorong‘ilashmoqda edi. Qo‘rqa-pisa zovurdan chiqib, to‘qaydagi so‘qmoq yo‘l bilan keta boshladim. Lekin ko‘nglim Omon so‘ltidan va hazrati domla jihatidan ancha tashvishda edi. Bechoralar-ning boshiga qanday kunlar keldi ekan. Nima bo‘ldi ekan, urib o‘ldirmadilarmikan?

Xuftonga yaqin yana katta bir “shahri azim”ga kirib bordim. Kichkina xonaqo va jilovxonadan iborat bo‘lgan devorlari paxsa qilib urilgan machitning eshigida uch-to‘rtta chol kishilar xufton namozini poylab o‘tirar edilar. Men ham salom berib, sekingina ularning yoniga borib o‘tirdim. So‘fi azon aytdi, garchand, tahoratim bo‘lmasa ham, shu o‘tirganlarning rahm-shafqatini keltirish uchun kirib, jamoat bilan namoz o‘qidim. Namozdan keyin hamma uy-uyiga tarqaldi. Men machitdan qo‘zg‘almadim.

Bu machitda bundan ilgari bir necha marta joynamoz, namat o‘g‘irlangani uchun so‘fi ham, domla-imom ham mendan shubhalanib, bir necha marta yer ostidan ko‘z qirini tashlab, xo‘mrayib qarashdi-da, so‘fi so‘radi:

– Ha, o‘g‘lim, juda o‘tirib qoldingiz? Namoz tamom bo‘ldi.

– Otajon, musofirman, – dedim. – Agar ruxsat bersangiz, ertalabgacha machitda qolsam, yo‘limdan adashdim.

Gapga imom aralashdi:

– O‘zing qayerlik bo‘lasan, o‘g‘lim?

– Taqsir, toshkentlikman.

– Bu yerlarda nima qilib yuribsan?

Omondan o‘rgangan gaplarni ishga soldim.

– O‘zim madrasada o‘qir edim, hozir ta‘til vaqti bo‘lgani uchun bir oz pul topish maqsadida mardikor ishlash uchun safarni ixtiyor qilgan edim (Yana ichimda, bu yerda ham g‘as-sollik xizmati chiqib qolmasa yaxshi edi, deb o‘ylar edim).

– Qaysi madrasada o‘qir eding, mudarrisim kim?

Qo‘lga tushdim. Toshkentda nima ko‘p – madrasa, nima ko‘p – mudarris.

– Taqsir, o‘sha katta madrasa-da, domlamiz ham o‘sha katta domla bo‘ladilar.

Domla kuldi:

– Ha, ha, mullavachchaman degin, darsxona emas, xirsonada ta‘lim olganman, degin. Yaxshi, bo‘lmasa, men bilan hovliga ketasan. Qorning qalay?

Uyalib joynamozga qaradim.

– ...

– Qani, yur bo‘lmasa. Bizga ham jindak xizmat qilib qo‘y, ovqating ham o‘tib qolar.

– Domlaga ergashib, hovlisiga bordim. Domla ikkita qo‘rga ko‘milgan jo‘xori bilan bitta sopol tovoqda moshxo‘rda chiqarib berdi. Bu lazmatli taomni huzur qilib ichib oldim. Domla ichkariga kirib ketdi-da, birozdan keyin qo‘lida bitta katta pichoq, bir bolta va biroz chiyratma arqon bilan to‘ppa-to‘g‘ri mening oldimga keldi. Men bo‘lsam, domlarning nima niyatda ekanligini tushunmasdan, hurkovich kiyikdek oyog‘imni bir yerga g‘uj qilib, qochishga hozirlangan, og‘zimni bo‘lsa, dodlashga juftlagan edim.

Domla mening harakatimdan bir narsa sezdimi, haytovur kulimsirab, meni yupatib, dedi:

– Qo‘rqma, seni so‘ymayman, men yom-yom emas. Senga bir xizmat bor, o‘g‘lim, bir poy ho‘kizim bir necha kundan buyon bo‘kib, novqaslanib yotibdi. Mana shu as-

boblarni boshingga qo'yib hushyorroq yotasan. Mabodo, ho'kiz yomonlab qolgunday bo'lsa, borib, darrov bo'g'ziga pichoq tortib yuborasan-da, meni chaqirasan. Ehtiyot bo'l, lekin tag'in uxlab qolib, harom o'ldirib qo'yma.

– Xo'p, taqdir, – dedim. – Choy-poy yo'qmi?

– Nima-nima, nimchorak choy bir miri-ku, sen choy ichasanmi, suv ariqda oqib yotibdi, erinsang, ana, obdastada ham bor, ichaver...

Domla buyurgan ishning oson ko'chganligini bilib sevindim, domla ichkariga kirib ketdi. Domla chiqarib bergan ko'rpachaga cho'zildim. Allavaqtlargacha ko'kka qarab, termilib yotdim. Qo'rg'onchanning atrofida har bir qoraygan ko'lanka hovuzda boshi qolgan o'likday vahimalanib, oldimga kelganday bo'lar edi. Uxlay olmadim. Yarim kechadan og'ib, tong yaqinlashib qolganda ko'zimni g'ira-shira uyqu bosgan bo'lsa ham xayolim uyg'oq edi. Og'ilxona tarafda bir nimaning "gurs" etib yerga yiqilib, xirillay boshlagani eshitildi.

"Obbo, harom o'lgur ho'kiz yomonlab qoldi-yov", deb o'yladim-da, arqon bilan pichoq-boltani ko'tarib, og'ilxonaga qarab yugurdim. Qorong'ida qandaydir bir hayvon yerda yotib, tipirchilamoqda edi. Tikka oldiga borib, devkor sallohlarday "shoxidan" ushlab, "Bismillohu Ollohu akbar", deb bo'g'ziga pichoq tortib yubordim. Qon deganingiz tizillab otilib ketdi. Oyog'imdan tortib basharamgacha qonga bo'yaldim. Jon bermoqchi bo'lgan hayvon eng so'nggi nafasida ma'rab qolmoqchi bo'ldimi, ichidan butun o'pkaning siqilib yoyilishidan paydo bo'lgan hansirash bilan katta hammomning dudburoniday pishqirib yubordi.

Hayvon jon berib bo'ldi. Garchand domla: "Meni chaqir yoki hafsalang kelsa terisini shilib, nimta qilib qo'ygin", degan bo'lsa ham, qorong'i bo'lgani, ham bir chekkasi – o'zim charchaganim uchun hamda go'sht qon-qushga tegib harom bo'lmasin, deb bu ishlarni erta tongga qoldirdim. Katta bir tashvishdan qutulgan kishilarday osoyishtalik bilan tinchlanib, yana ko'rpachaga cho'zilib, uyquga ketdim.

Azonga yaqin shirin uyquda ekanman, och biqinimga

tumshug‘i qayrilib ketgan baland poshnali sag‘ri kavushning bergan achchiq tepkisidan cho‘chib uyg‘ondim. Tepamda xalta ko‘ylakli, bir qo‘li bilan istibro kesagini ushlagan, har bir ko‘zi g‘ayin olxo‘ridek qinidan chiqib ketgan domla pochcham turar edi. Alanglab o‘rnimdan turishim bilan domlanning qo‘lidagi teskari ushlangan boltaning muhrasi yelkamga kelib tushdi. Alamlanib ketdim.

– Ha, taqsir, bir yetimni hadeb ura berishmi, xizmatga tuhmatmi, taqsir? – deb yig‘lab yubordim.

– Ha, xizimating boshingni yesin! – dedi domla. – Eshakni so‘yib qo‘yibsan-ku, padarla‘nat! Men bu eshakni Buxoroyi sharifdan uch tilloga olgan edim. O‘zi ham qanday eshak edi-ya, bay-bay... eshagim...

Eshakka motamzada bo‘lgan domla meni hech imkon bermay savar edi.

Ma‘lum bo‘lishiga qaraganda, men kechasi qorong‘ida yanglishib, kulga ag‘anab yotgan eshakni – novqas ho‘kiz gumon qilib, bo‘g‘ziga pichoq tortib yuborgan ekanman. Ho‘kiz bo‘lsa, allaqachon yomonlab harom qotgan ekan. Sirlangan xumchaga tushgan sichqonday to‘rt tomonga alanglab, o‘zimga bir najot yo‘li qidirar edim. Ko‘zim og‘ilxonaning tomiga qo‘yilgan narvonga tushib qoldi. Tomning labida bo‘lsa, marhum eshakning quyushqonlik palangini quritish uchun oftobga to‘nkarib qo‘yilgan ekan. Zinadan chiqqan itdek to‘rt oyoqlab narvonga tirmashib tomga chiqdim. Eng so‘nggi damda domladan bir marta bo‘lsa ham o‘ch olib qolmoqchi edim. Palangni azot ko‘tarib, domlani mo‘ljallab otdim. Lekin ko‘p afsuslar bo‘lsinki, egasini so‘yib qo‘yganim uchun mendan o‘ch olishni kutib yotgan salmoqli palang quyushqoni bo‘ynimga ilinib, o‘zi bilan birlashtirib, ikki qo‘llab domlapochchamning oldiga meni sudrab tushgan edi. Bir chekkasi – palangning ustiga tushganim, ikkinchidan, badanim kaltakning zarbidan shishib ketgani uchun tomdan yiqilish u darajada menga zararli bo‘lmadi. Men tomdan yiqilishimning ilmini sarhisob qilishga ham ulgura olmagan edim.

Mening shakkokligimdan yana g‘azabi alangalanib ketgan domla behol ho‘kizning oyog‘ini bog‘lash uchun kechasi yetib kelgan va bir necha marta urishga ham ulgurgan edi. Men yana turib qochdim. Yana o‘sha narvonga tirmashib tomga arang chiqib oldim. Tomga chiqish bilan orqamga qaray-qaray tomma-tom qochib ketmoqda edim.

Baxtinga, anchagina tomlar bir-biriga tutash edi. Ora-chorada tor ko‘chalar yo‘limni to‘sib qolsa ham, tulki quvlagan tovuqday sakrab o‘tib ketar edim. Kallayi saharlab boshdan-oyoq qonga belanib, tomma-tom qochib kelayotganimni ba‘zi uyqusi ziyrak, so‘fitabiat qari-qartanglar ham ko‘rib qolgan edilar. Domla esa bir necha tom narida harsillab-gursillab, quturgan nortuyaday ko‘pirib, quvlab kelar edi. Haytovur domla ishtonbog‘ini mahkam bog‘lamagani uchun chopish vaqtida oyog‘iga tushib, kishan bo‘lib paypoqdor tovuqday kalavlab qoldi-da, men qochib qutuldim.

Biroq bizning bu vahimamizdan ko‘p xonadonlar tomga chiqqan edi. Men hali ham qochmoqda davom etar edim. Bir orqamga aylanib qaraganimni bilaman, bexosdan “sho‘p” etib qamish-tuproq aralash pastga yiqilib tushdim. Men yiqilib tushgan yer oshxonaning mo‘risi edi. Mo‘ri yerga qo‘ndirilgan tandirning ro‘parasida bo‘lganligi uchun men tomdan tikka tandirning ichiga tushgan edim. Oyog‘im ko‘ksimda bo‘lib, g‘ujanak holimda tandirning ichiga tiqilib qolgan edim. Chap qo‘lim ham yonimga jiplashib tushgan, biroq o‘ng qo‘limgina erkin harakat qila olar edi. Ancha urinib ko‘rdim, toza ham tipirchiladim. Orqamdan quvlab kelganlar mening birdaniga g‘oyib bo‘lganligimni ko‘rib, qo‘rqib ketgan, insmi-jinsmi deb o‘ylab, ko‘plari “astag‘firullo” aytib, noumid orqalariga qaytib ketgan edilar. Bechoralar nima deb o‘yladilar ekan. Hazrat Iso deb o‘yladilarmi yoki Ko‘hiqofdan kelgan Abdurahmon parining lashkarlaridan bittasi deb o‘yladilarmi, ishqilib, men yo‘q edim. Kechgacha tuz totmay, o‘tirgan joyimdan qimirlolmay, tandir o‘choqning ichida yotdim. Qosh qoraygach, oshxonaning

eshigi ochilib, bir xotin kelib kirdi. Mening yonimdagi kichkina o‘choqqa o‘t qalay boshladi. Xotinning sharpasi kelgan zamono men erkin qolgan o‘ng qo‘lim bilan tandirning labida turgan loytuvoqni olib, ustimga yopgan edim.

Xotin moshkichiri qilmoqda edi. Piyozdog‘ining hidlari dimog‘imga kirib, ishtaha ham namozshomgulning karnayiday ochilib ketgan. Qozonda bo‘lgan masallig‘larning yog‘ bilan aralashib chiqazgan “jaz-buz” ovozi yuragimning eng nozik joylariga borib qadalardi. Bu mamlakat – dala shahri bo‘lgani uchun o‘tin serob ekan. Bundan tashqari, mosh qurg‘ur, bilmadim, qaysi toshloqda bitgan ekanki, hadeganda ochila bermadi. Xotin ham ayamadan o‘tinni qalashtirmoqda edi. Bora-bora qo‘shni o‘choqqa yoqilgan o‘tning tafti sekin-sekin men yotgan tandirning devoriga o‘ta boshladi. Yonboshim sekin-sekin qizib bormoqda edi. Agar u badbaxt imildoq xotin o‘t yoqishda yana davom etaversa, tandirda kabobday jizg‘anak bo‘lar edim. Qozonda har bir moshning ko‘z ochishi mening ko‘z ochishim bilan baravar edi. Eng oxiri uzoq muntazirlik va azoblardan keyin hurmatli moshkichiri tayyor bo‘ldi. Oshpaz xotin o‘choqning olovini tortdi, biroq qozondagini ikki laganga suzib, bir lagandagisini qaytarib qozonga qo‘ydi-da, ikkinchi laganini ko‘tarib chiqib ketdi. O‘choqda o‘t ham o‘chdi. Lekin mening och yuragimga o‘t yoqib ketdi. Men bechora moshkichirining azobini bekam-u ko‘st tortganim holda xo‘rsinardim. Xotin chiqib ketgandan keyin tandirning sarmo‘shini olib, bir oz erkinroq nafas oldim. Go‘yo bu “xitoy beklari”ning qiynog‘idan qutulish uchun turlicha rejalar tuzar edim. Namozshom bo‘ldi. Namozshomdan keyin qonuniy ravishda, albatta, xufton ham bo‘ldi. Men bechora qinga solingan pakkiday, zindonda yotar edim. Xuftondan ancha o‘tib qolganda, menga birdan-birgina keng olamning darichasi bo‘lgan mo‘ridan osmonga qarab yotish muyassar bo‘ldi.

Ana u – Mezon yulduzining dumi, mana bu yulduz –

Yetti qaroqchining boshlig'i, mana bu – Hulkar, kecha shu tikka kelganda eshak so'yilgan edi. Mana bu – Somonchining yo'li, kecha shu kunbotarga yaqinlashib qolganda domla biqinimga tepgan edi.

Men shu xayollarda ekanman, “g'iyq” etib eshik ochildi-da, bir kishi oyoq uchi bilan yurib keldi. Men sekin-sekin go'yo darchaning pardasini tortganday, loytuvoqni ustimga yopdim. Keluvchi kishi men yotgan tandirning ustiga o'tirdi-da, hushtak bilan muzika chala boshladi.

To'g'ri, muzika yaxshi narsa, men qarshi emasman. Tinchlik vaqtda har qayerda eshitishim mumkin. Lekin o'zingiz o'ylang, birovni tandirga qamab, ustiga o'tirib muzika chalsin, deb qaysi qonunda yozilgan ekan? Mumkinmi shu?

Oradan yana bir oz o'tib, eshikdan moshkichiripaz xotin kirib keldi. U ham sekingina kelib, boyagi hushtakchi yigitga yaqinlashdi. Mening boshimdan bir gazcha baland joyda “cho'lp” etgan ovoz eshitildi. Balki o'pishgandirlar, qulog'imga xumga tushgan arining ovoziday g'o'ng'ir-g'o'ng'ir gapirishganlari eshitar edi.

– Kutib qolmadingizmi? – dedi xotin. – Erim o'lgur boshqa vaqt qurib qolganday, shu bugun nasiya daftarlarini ochib, oldiga cho'tni qo'yib, hisobga tushib ketdi, endigina uxlatdim-da...

– Ha, mayli, jonim, – dedi yigit. – Nima balo bo'ldi, ering ikkovimizning ishimizni sezib qolganmi, deymanov yoki puk berib qo'ydingmi? Bugun do'konidan to'qqiz pulga nos olgani borsam, juda it xo'mrayishi bilan qarab, bergan nosiga nosqovog'im yarim ham bo'lmadi. Har qayerda to'qqiz pulga nosqovog'imni to'ldirib nos olaman.

– O'zlarियam o'lguncha ko'zi tor, ziqna, murdor odam, pul bo'lsa bo'lgani, – dedi xotin. – Menga qayrilib qaramaydilar ham, xotinim bormi, yo'qmi demaydilar ham...

– Kel, gapingni qo'y-chi, ovqat-povqating bormi?

“Ha, bu kiroyi ish bo'пти”, deb o'yladim. Yigit tushmagur, nima qilsa-da, dalatob, azamat yigit-da. Ishtahasi ham

karnaydakkina ekan. Xotin qozonning qopqog'ini ochdi – baliqday bo'lib, oppoq laganda moshkichiri chiqdi, o'rta-ga qo'ydilar. Yigit qulluq qildi-da, menga ozor berishdan chekinib, tandirning ustidan turdi. O'choqning oldiga tiz cho'kib o'tirib, moshkichirini ishtaha bilan yeya boshladi. Azamat olib turibdi, xotin bo'lsa ahyon-ahyonda oshdan cho'qigan bo'lib, o'zining oldidan chiqqan go'shtlarni ham unga terib bermoqda edi.

Moshkichirining tamom jabr-jafosini tortgan bizday yonboshi kuygan bechoralar tandirning ichida azob-uqubat-da. Men toqat qilib turolmadim. Tuvoqni sekin qiya qildim-da, erkinlikda bo'lgan o'ng qo'l bilan men ham laganga cho'zilib qoldim. Ikki-uch olishdayoq lagan bo'shay deb qoldi. Qorong'ilik. Oshiq-ma'shuq suhbatga mashg'ul. Yigit qurg'ur sezib qoldi, poylab turib shartta bilagimdan ushladi-da, ma'shuqasiga qaradi.

– Hoy, to'xta! Bu kimning qo'li, mana shu mening qo'lim, mana bu seniki, endi mana bu qo'l kimniki?

Xotin “ha-ha”, deb qo'rqib ketdi. Agar o'zlarining xavotir ishlari bo'lmasa edi, bugun mening umrimga fотиha o'qilsa ham bo'laverar edi. Yigit loytuvoqni oldi-da, bilagimdan azot ko'tarib, tandirdan sug'urib chiqardi. Bellarim qisirlab, uyushgan joylarim rohatlanib ketdi. Qani, o'sha yigit bir uqalab qo'ysa, deb o'yladim.

– Govurting bormi?

Xotin engsiz nimchasini paypaslab, gugurtni olib chaqdi, bir chekkasi ko'ylak-ishtonim eshakning qoni, ikkinchidan, mo'rining qorakuyasi basharaga urgan. Surra to'n kiygan eshonday bo'lib ketgan edim. Xotin dag'-dag' qaltirar edi. Yigit haytovur dovyurak ekan.

– Xo'sh, sen kimsan?

Men ham xuddi shu gapni takror qildim.

– Sen o'zing kimsan?

– Sendan so'rayapman!

– O'zingdan so'rayapman!

– Joningdan umiding bormi, hoy yigit?

– O‘zingni joningdan umiding bormi?

– Tavba!

– Astag‘firullo!

Oraga xotin qo‘shildi.

– Hoy, aylanay, uka, – dedi, – menga qaragin, kimsan o‘zing, o‘choqning ichida nima qilib kuymanib yuribsan? Jinnisan, shaytonmisan yoki jinnimisan? Qorong‘i kechada nega birovning o‘chog‘iga beijozat kirasan?!

– Bu nima qilib birovning o‘chog‘iga suqilib yuribdi?

Yigitni ko‘rsatib to‘ng‘illadim.

– Buning nima haqqi bor?

Qarasam, yigit sallohlarcha harakatlanmoqchi, yanglishlik qurboni bo‘lgan eshakning qasosini oladigan ko‘rinadi.

Men ham eski hunarni ishga solmoqchi bo‘la boshladim.

– Do...d!!!

Xotin shappa og‘zimni ushladi.

– Hoy, sen nima qilmoqchisan?

– Nima qilar edim, dodlayman.

Ikkovlari urinib, meni yenga olmagach, sulh-salohga kelishdi.

– Qani, tur bo‘lmasa, chiqib ket! Yaxshilikcha joyingni top!

– Qorin och.

– Tirik tovonga qoldim-ov, – dedi xotin.

Uy tomonga oyoq uchi bilan borib, supraday ikkita jiz-zali non keltirib berdi. Qo‘ltiqqa qisib oldim. Lekin hali ham qo‘zg‘alishga ra‘yim yo‘q edi.

Yigit:

– Qani, endi bir jo‘nab qol-chi, – dedi.

– Jinday puldan cho‘z!

Yigit bo‘g‘ildi, tishlarini g‘ijirlatdi. Yaxshilab, qurtdakina so‘kishni ham eshitdim. Noiloj, chaqa-tanga aralash ikki tanga pul berdi.

Shuning bilan “yopiqlik qozon – yopiqlik”, meni chiqarib, chiqishimda “tuya ko‘rdingmi – yo‘q” qilib menga qasam ham ichirdilar.

Qorong‘i kechada qo‘ltiqda non, belda pul, yana safarga

chiqib ketdim. Vaqt juda ham kech, bora-bora katta bir bozor maydonidan chiqdim. Bu yer tag'in o'sha, naqs bosgan Kalas bozorining o'rni edi. Borarga joyim, qo'narga ma-konim bo'lmagani uchun bir burchakka borib, ikkita g'ishtni boshga qo'yib uyquga ketdim...

Bu gal olag'ovur uyg'otib yubordi. Ko'zimni ochib qaraganimda, atrofim oq kaltak, qora kaltak olomon bilan davra qilib o'rab olingan edi.

– Xuddi shuning o'zi, – deyar edi bittasi.

– Nima, kim? – Men hayron edim.

Meni turg'izib qo'limni orqaga bog'ladilar. Bozor-ma-bozor aylantirib, boshimga qamchi bilan urib, “sazoyi kishi odam o'ldirsin”, degan so'zni baland ovoz bilan takror qilishga majbur qilar edilar.

Voqea bunday ekan: Men kelib ko'chada yotib qolgan-da, kechasi samovarga tushgan allaqaysi chorvachi boyni o'g'rilar tunab, o'zini o'ldirib ketibdilar. Mening kiyimla-rimdagi qon-qushni ko'rib o'sha o'g'rilarning bittasi bo'lsa kerak, deb ushlagan ekanlar.

Meni sazoyi qilib bo'lganlaridan keyin olomon tosh-bo'ron qilib o'ldirmoqchi bo'ldi.

Olomon yana ko'proq yig'ilsin uchun ikkita o'g'il bola irg'ay novdasi bilan kepchik qoqar edi. O'sha yerda men juda ham behud bo'lib, “g'iyq” etib o'zimdan ketdim.

Bir necha fursatdan keyin dilim uyg'ondi. Qulog'imga hali ham o'sha kepchikning ovozi kelib turibdi, qo'rqqa-pi-sa ko'zimning bir toqasini ochdim. Hech kim yo'q, ikki ko'zimni ro'yirost ochdim, hech kim yo'q...

Bunday bo'libdi. Yig'ilganlardan biri:

– Birodar, – debdi, – avvalo, shuki, odam o'ldirib bos-qinchilik qilishga bu bola hali yosh, ikkinchidan, mabodo, bu o'sha o'g'ri bosmachilarga sherik bo'lganda edi, buni shu ahvolda tashlab ketishgan bo'lishmas edi, uchinchidan, bu bola sog' emas, tutqanog'i bor ko'rinadi. O'g'ri degan bach-chag'ar o'ziga esipast – tentakni sherik qilib olmaydi, axir, o'g'rining ham siri bor, o'zidan qo'rqadi, birodarlar, – debdi.

– Bo‘lmasa nega ust-boshi qon? – deb, shubha bildiribdi bittasi.

– Iya, iya, men bolani taniyman, bu bola yuqori qorasuvlik Ashur qassobning o‘g‘li-ku, kecha bozor kuni Ashur qassob o‘g‘lim uydan qochdi, qidirib yuribman, jarchi ham soldirdim, degan edi. Bu o‘sha bola... – debdi.

– Ha, ha, to‘g‘ri, bozorda jarchi, o‘n besh yoshli uvil bola jo‘g‘oldi, topganga bir to‘qli... deb yurganini eshitgan edim, – debdi yana bir “guvoh”. Shu bilan mendan qo‘llarini tortib, hamma o‘z yo‘liga tarqabdi. Men yolg‘iz qolibman.

III BO‘LIM

O‘zim sog‘-salomatman. Qo‘lim ixtiyorimda. Oyog‘im ra‘yim bilan yuradi. Ko‘zim ixtiyorimda. Xunuk narsalarga istamasam qaramayman. Og‘zim, jag‘im, tishim jodudek, istagan xashakni qirqib chiqarishga yaraydi. Ammo badan-da bir sarkash a‘zo bor, u mening ixtiyorimdan tashqari, o‘zboshimcharoq. Unga mening hukmim o‘tmaydi. Bilmanlar bilsin va ogoh bo‘lsinki, u a‘zo kamdan-kam kishilarga vafu qilgan – qorin. U badan mulkingning hokimligini ba‘zan qo‘limdan olib qo‘yadi. Boshqa a‘zolar ham uning isyonchi talablariga qo‘shila boshlaydi. Ko‘zim noshar‘iy, harom luqmalarga tusha boshlaydi. Qo‘l qorin hukmi bilan ba‘zida eng past kishilarga tama kapgiriday cho‘ziladi. Oyoq kutmagan joylarga olib boradi.

Shunda zor-zor, chun abri navbahor yig‘lab, esimda qolgan ushbu g‘azalni aytaman, g‘azal bu turur:

Bu qaro ko‘zlar mudom yig‘lar, chotiq qosh ostida,
Ko‘zga olam ters ko‘ringay, mijjalari yosh ostida.

Darbadarman, mehribon, issiq quchoqqa intizor,
Tonggacha yer – ko‘rpa-yu bir parcha g‘isht bosh ostida.

Ey yurak, tirpinma, baxtning tongi balki tez otar,
La‘l-u gavhar bir umr yashrinmagay tosh ostida.

Charx tegirmon toshiday aylandi boshim ustida,
Parchai nondur nasibam shuncha bardosh ostida.

Navoiy aytibdirki: “Baxtli ul kishidirkim, u dunyoni tark qiladi, dunyo uni tark qilmasdan”. O‘zimni o‘ldiraymi, yo‘q qilaymi? Yo‘q, hali yoshman, menga atalganining qaymog‘i buzilgani yo‘q. Sa‘diy aytibdirki: “Bir mamlakatda g‘arib bo‘lsang, hurmatsizlansang, safarni ixtiyor qil”, deb. Ko‘terakday shahri azimda boshimga tekkan toshlarning soni ko‘zimdan oqqan yoshlardan ko‘proq.

O‘z-o‘zimga: “Bu g‘urbat fikrlarni bir chekkaga qo‘yib tur, eng oldin soy bo‘yiga bor, o‘zingga jindek oro ber”, dedim. Soy bo‘yiga borib, bir holi joy topib ko‘ylak-ish-tonim, belbog‘ bog‘langan ro‘molni ishqor o‘t bilan tozalab, necha martabadan ishqalab yuvib, quritgani tolga ildim, keyin o‘zim soyga tushib, kirim ketguncha o‘z-o‘zimni ishqalab cho‘mildim. Bu ozodagarchilik uchun kam deganda bir osh pishim vaqt ketdi. Kiyimlarimni kiyib, o‘zimni silab-siypab binoyiday bo‘lib, bozor tomon jo‘nadim. Rizqast – fisqast, deganlariday, bir amallab qornimni to‘yg‘izdim. Yonimda hov anov oshiq yigit bergan ikki tanga borligi do‘stlarimizning yodlarida bo‘lsa kerak.

Juma kuni, qo‘ylar ma‘ragan, tuyalar bo‘kirgan, otlar kishnagan, bozorchilar so‘kishgan, tole osmonini bozorning changi qoplagan, dallollarning bilaklari “bor baraka top!” da charchagan. Men o‘sha olag‘ovur ichida; selda qolgan chumoliday beixtiyor edim, gangib yurar va noiloj bo‘g‘ilardim...

Shahar tomondan bozorga qarab yettita qalandar jo‘sh, xurush, sochlari patila-patila girdi kamariga tushgan, egnilarida jandai Muhammadiy, boshlarida kulohi Ahmadiy, yelkalarida ridoyi Mustafo, mast bo‘lgan tuyadek og‘izlaridan ko‘piklar sochib, jazavai tom bilan talqin aytib kelar edilar:

Bugun bozorga o‘xshaydi,
Yetimlar zor qaqshaydi,
Yo Ollo do‘st, yo Ollo.
Haq do‘st, yo Ollo.

Yetimning holini so‘rsang,
Otasi yo‘qqa o‘xshaydi.
Yo Ollo do‘st, yo Ollo.
Haq do‘st, yo Ollo.

Eng oldinda bir nuroniy qalandar, yelkasida kattakon qora qo‘ng‘izni eslatadigan kachkil, beliga anvoi rang-barang lattalar bog‘lagan, qo‘lida boshi qaynab bitgan bujg‘un tayoq (Nazar otaning ta‘rifiga qaraganda, bu tayoq hazrati Muso asosining amakivachchasi bo‘lar ekan). Ixlosmand kishilar bu tayoqni ko‘z yoshlari bilan o‘padilar, ixlos bilan bir qarich latta bog‘lab ketadilar. Tayoq ko‘targan qalandari barhaq nuroniy, ketmon soqol kishiga pul, non (Bahovaddinniki bo‘lsa yettita, G‘avsul A‘zamniki bo‘lsa o‘n bitta), echki, tovuq, qo‘y, hatto tuyagacha nazr-niyoz qiladilar. Yetti qalandarning orqasida bir necha yalovkash tushgan nazr-niyozlarni yig‘ishtirib, bit bozorning narigi yog‘ida bir chetan aravaga bosmoqda. Ko‘kterakka g‘ulg‘ula tushib ketgan. Bugun bozorga Et yemas eshonbuvaning zanjirband qalandarlari kelibdilar. Ovozalarga qaraganda, janob eshonning bu yetti qalandar turadigan qalandarxonasiga kechalari Jabroil osmondan vahiy olib kelib turar ekan, hazrat eshonning ishlari bir chekkasi Xudo bilan sherikchilikday ekan (topgan-tutgan o‘rtada). Qalandalardan oldinda otliq, mo‘ylovlari arqon tishlagan itday, katta qilichi otning belidan pastga tushib turgan bir gorodovoy qamchi o‘ynatib, olomonning orasini yorib, qalandalarga yo‘l bo‘shattirib kelar edi.

Chidab turolmadim. Go‘yo yuragimga osmondan bir nur tushdi, badanim erigan qo‘rg‘oshindek iztirobga keldi. Beixtiyor borib yetti qalandar boshlig‘ining qo‘lini oldim, o‘pib yig‘lay boshladim. Qalandar menga mehribonlik qilib boshimni siladi, o‘rnimdan turg‘izdi va aytdiki: “Ey bo‘tam, nima muroding bor, Xudodan so‘rab beray?” Men bechoraning tilim g‘uldurab, arz-hol qildimki, meni ham shu halqai ilohiyga bir ko‘zoynak zanjirday tirkab, qalandar-bachchalikka qabul qilsalar ekan. Mening bu so‘zimni eshitgan,

atrofni halqa qilib olgan dehqonlar, xotin-xalajlar o'rtasida olashovur qiyomatday nolayi fig'on ko'tarildi. Qalandarlar boshlig'i ikki qo'lini ko'tarib, meni duo qildi.

Demak, men shu soatdan boshlab er kishisi emas, "Xudo" mahkamasining mas'ul o'rinlaridan bittasiga qorovullik vazifasiga tayinlandim. Bu kasb menga ko'p ma'qul tushdi. Yegulik-ichgulik istagandan mo'l, yomg'irdek yog'ilib kelib turardi. "Yo Ollo do'st, yo Ollo"ni yaxshi yodlab olsang bas. "Ashulaga osh-non beradi", degan maqol shu yerda to'g'ri keladi. Qalandarlar halqasiga qabul qilingan soatdan boshlab hushimni yo'qotgan edim. Yetti qalandardan o'n qadamcha oldinda yurib, bosh yalang, kiyim-boshlar yirtiq, og'zimdan tupuk sachratib, g'azallar o'qib, talqin qilmoqda edim:

Dukur-dukur ot kelar,
Yo Ollo do'st, yo Ollo.
Chiqib qarang kim kelar,
Yo Ollo do'st, yo Ollo.
Bizni yorni so'rasang,
Yo Ollo do'st, yo Ollo.
Xipcha belli Zebixon.
Yo Ollo do'st, yo Ollo.
Haq do'st, yo Ollo.

Bozor xalqi menday tarkidunyo devonabachchani ko'rib qalandarlarga bo'lgan ixloslari haddan ziyoda oshmoqda, nazr-niyoz yomg'irdek yog'moqda edi.

Kech bilan bozorni olib, somon sotib qaytgan tuyachining tuyasiga ikkita-ikkita mingashib Eshonbozorga qarab yo'l soldik. Chunki Eshonbozor shahri janob eshonning makonlari edi. Shuning uchun ham bu yer Toshkent, Chimkent va Sayram muzofotlarining chorakam bir ka'basi hisoblanar edi. Hamma shaharlarga osmondan nur yog'ilganda, bu yerdan osmonga nur chiqar edi.

Eshonbozorga yetib bordik, tuyalardan yuklarni tushirdik. Tuyakashlarga tuya haqi uchun qalandarboshi duo qilib

qo‘ydi. Ma‘lum bo‘lishiga qaraganda, bu duoga boshqa yerlarda bitta ot berar ekan, shunday yo‘g‘on duo ekan.

Eshonning uylari zikr tushadigan xonaqohga tutashgan edi. Qalandarxona ham shu yerda edi. Biz avval xonaqohga kirib bordik. Qalandarboshi eshikdan mayda talqin boshlab kirdi. Toinki janob eshonga bizning kelganligimiz ma‘lum bo‘lsin. Qalandarlar ayvonda davra olib o‘tirdilar. Kamina qalandarvachcha kavshandozda qo‘l qovushtirib, tavoze bilan xizmatlariga intizor bo‘lib turdim. Talqin davom qilar edi. Xonaqoh yalovkashlari – so‘filar bizning nazr-niyoz va noz-ne‘matlarni hujraga joylashtirdilar. Hujraning ikki tarafidan eshigi bor edi. Bir tomoni xonaqoh tarafdin, ikkinchi tomoni eshonning hovlisi – harami xoslari tomonidan.

Oradan bir muddat o‘tgandan keyin talqin to‘xtadi. Ichkari tomondan uzun malla to‘n, oq salla, sag‘ri kavush kiygan, qo‘llarida ming donalik tasbeh, ko‘zlariga surma tortgan, uzun mosh-guruch soqolli, xushmo‘ylov, mosh yegan xo‘rozday qizil yuzlaridan “nur yog‘ilib” turgan, Muhammad alayhissalomning to‘qqizinchi xotinlari Bibi Oyishai Kubroning tomdan itarar nabiralari (o‘z da‘volari-cha) xast eshon tamannolik bilan yerni “minnatdor bo‘lsang bosaman”, deb chiqib keldilar.

Ana shunda, bilmadim, boshqa g‘ofil bandalar ko‘rdimi, yo‘qmi, yonboshlarida bir yarim mingta maloyika ergashib kelayotganligini o‘z ko‘zim bilan ko‘rganday bo‘ldim. Hammamiz o‘rnimizdan turdik, ta‘zim-tavoze bilan salom berdik. Xast eshon qalandarboshidan bugungi amri ma‘ruf: nahiy munkarning daromadini so‘ragan bo‘lsalar kerak, qalandarboshi kachkil ichidan tanga-chaqa, qog‘oz aralash bir talay pulni janob kibriyoning etaklariga to‘kdi. Janob eshon pulning qog‘ozini, so‘lkavoylarini malla to‘nning yengidan ichkari qilib, qolgan mayda tanga-chaqalarni:

– Hay, hay, hay, men pul ushlamagayman, dunyo harom, “addunyo jiyfatun va tolibuho kilob” (dunyo axlat, uni qidiruvchilar itlardir), – deb qalandarning oldiga itarib qo‘ydilar.

Ana shu paytda u janobning nazarlari kamina qulbachchalariga tushib, juda ham mehribonlik bilan:

– Bu bachcha kim? – deb iltifot qildilar.

Qalandarboshi meni ta’rif-tavsiflab ketdi. Jazavalarimning zo’rligidan gapirdi. Bir choynak choy ichguncha olami fanodan olami baqoga o’tib ketgan, behud Mashrabi devona, dili jazavam ilohi bilan to’la qalandarbachcha, o’rta qo’ldek ekanimni tushuntirdi. Ana shunda xast eshon menga shafqat ko’rsatib, shahodat barmoqlari bilan o’z oldilariga imladilar. Tavoze bilan oldilariga bordim. “Muborak” qo’llari bilan peshonamni silab:

– Bay, bay, bay, bo’tam, juda “Xudo” nazar qilgan bachcha ekansan, osmonga qara, o’g’lim! – dedilar.

Shunda besh panjalarining orasidan yetmish bitta jannat ko’ribman.

Marosim tugadi. Uvinto’dalarning orasida xonaqohning burchagida tong ottirdim. Qorin vaji uncha maqtarli emas. Bir nav qanoatlanurli. Har xil jannatiy xayollarga borib kelmoqdaman. Chunonchi, nazr-niyoz hujrasining uchinchi eshigi yo’qmikan, xast eshon bugun manti yeganmikinlar, palov yeganmikinlar ham qaysi xotinlari bilan yotgan ekanlar, boshlariga ko’k choyning yaxnasi qo’yilganmikin yoki chanqab qolganmikinlar va hokazo...

Kechasi o’zimni na jannatda, na do’zaxda ko’rdim. Xonaqoh muzdek, jimjit edi. Men junjimoqda edim. Chala tush ko’rdim, ro’paramdan bir it chiqib, sovuqda qaltirab g’ingshir emish. Bir rivoyatda shu g’ingshiyotgan kaminaning o’zlari emishman.

Erta bilan meni so’fi uyg’otdi. Xonaqohda avrod bo’lar ekan. Asta-sekin odamlar yig’ila boshladi. Men ham chala-chulpa tahorat olgan bo’ldim. Kattakon davra qurildi. Odamlar davraga yig’ilishib tasbeh o’gira boshladilar. Xotin-xalaj, bola-chaqa, ko’r, shol, befarzand, qarzdor, zahm kasaliga uchragan, ishi qoziga tushgan odamlar kelib eshonga sig’inib, hojat talab qila boshladilar. Eshon haligilarning obdasta, choynak, qumg’on

va boshqa idishlardagi suvlariga dam urib bera boshladi.

Namozdan keyin qalandarlar bilan birga yengil-yelpi nonushta qilgan bo‘ldik. Eshon qalandarlarini Nazarbek bozoriga jo‘nashga buyurdi. Men ham qalandarlar bilan birga jo‘nashga hozirlanib turgan edim, eshon:

– Sen qolgin, bolam, oyoq-qo‘ling chaqqongina ko‘rina-di, bu yerda ichki-tashqining xizmatini qilib turasan, – dedi.

Eshonning so‘zini qaytara olmasdan qalandalardan ajrab qolishga majbur bo‘ldim. Lekin juda o‘kindim. Attang, bebiliska pul topadigan kasb qo‘ldan ketadigan bo‘ldi-da! Chindan ham bo‘zchining mokisidek eshonning ichkari-tashqarisi o‘rtasida bepul oyoqdan horib, qatnab yurishdan ko‘ra, havoyigina bozorda ashula aytib, o‘ynab yurib pul topishga ne yetsin!

Qalandarlar ketgach, hast eshon mehribonlik bilan lutf qilib, meni hujrai xoslariga chaqirdilar. “Labbay, piri komil”, deb yugurib borib xizmatlariga hozir bo‘lib turdim. Qo‘limdan tutib hujraga olib kirdilar. Oq bo‘yraga cho‘kka tushib o‘tirdim. Lekin hayron edim. Tokchadan qalin muqovali Qur’onni olib qo‘limga tutqazdilar. Uch marta o‘pib, boshimga tekkizib Qur’onni oldim. Eshon ko‘z yumib pichirlab bir narsalarni o‘qigandan keyin menga qarab quyidagi so‘zlarni aytishga buyurdi: “Men falonchi-falonchi o‘g‘li hast eshonning ixlosmand muridlaridurman, pirimning buyurgan xizmatlarini hech so‘z qaytarmasdan bajaraman. Boshimga qilich kelganda ham eshonning buyruqlaridan tashqariga chiqmayman. Hech bir xiyonat qilmayman. Ayniqsa, pirimning har to‘rtala xotinlarini onamdan ham ziyoda ko‘raman, ko‘z olaytirmayman. Shu dargohda ko‘rgan “sir”larning hech birini kishiga izhor qilmayman. Agar oshkor qilib qo‘ysam, ko‘r bo‘lay, shol bo‘lay, til tortmay o‘lay. Omin ollohu akbar”.

Shu so‘zlarni aytib bo‘lgandan keyin, o‘ylab qarasam, oq bo‘yrada o‘tirib qip-qizil qasam ichib qo‘yibman. Xayr, bo‘lar ish bo‘ldi. Shu kundan boshlab ichkari-tashqariga mokiday qatnay boshladim.

Hast eshonning kichik xotinlari o‘n yettiga yetar-yetmas, juda ham quling o‘rgilsin. Xuddi “no‘g‘oy qoshiq”day. Ba‘zida ko‘nglim allaqanday badxayollarga borib qo‘yadi-yu, qanday qilayki, oq bo‘yrada cho‘kka tushib Qur‘on o‘pganlarim esimga tushib ketib, shaytonga “hay” berib, zo‘rg‘a o‘zimni to‘xtatib qolaman. Ichkari-tashqariga qatnab yurganda, og‘zimdan talqin tushmaydi:

Xipcha belli Zebixon,
Yo Ollo do‘st, yo Ollo.

Bir kun eshon meni yana hujrai xoslariga chaqirib:

– O‘g‘lim, – dedilar, – mana endi bizga ancha xizmating singdi. Ichki-tashqining raft-omadini olding. O‘zing ko‘rib turibsanki, xotin-xalaj, bola-chaqa, qo‘shchi-kulonchi, so‘fi farrosh deganday, bizning qo‘limizga qarab qolganlar ko‘p. Ularni boqish kerak, kiydirish kerak. Faqatgina qalandarlarga va bevosita o‘zimizga keladigan nazr va niyozlarga tikilib o‘tiraversak, hammasi ochdan o‘ladi. Mana, men seni sinadim. Sen ham sirlardan boxabar bo‘lding. Oyoq-qo‘ling chaqqongina, epchil yigitsan. Sen ham axir qarab turmasdan, boshqacharoq yo‘l bilan bo‘lsa ham tirikchilikning payidan bo‘lsang edi, o‘g‘lim... – Men avval turli xayollarga bordim: Ya‘ni “boshqacharoq yo‘l” nima bo‘ldi ekan?! Eshon u yoqdan-bu yoqdan aylantirib, shama qilib tushuntirdi. Shundan keyingina men bu “boshqacha yo‘l”ning fahmiga yetdim.

– Xo‘p, taqsir! Bitta jonimiz piri komilga qurbon bo‘lsin, – dedim. Eshon mening yelkamga qoqib, duo qildi va mug‘ambir ko‘zlarini qisib, iljaydi. Men juda botirlanib, ilhomlanib ketdim.

Shu topda eshon “dik” etib o‘rnidan turdi. “Biroz meni kut!” – deb ichkariga kirib ketdi. Bir ozdan so‘ng bir ro‘molcha tugug‘lik sarpo ko‘tarib chiqdi. Bunda eshonning bultur tutqanoqda hovuzga cho‘kib o‘lgan o‘g‘lining eski ko‘ylak-ishtoni, do‘ppi, bosma chitdan qiyig‘i bor edi.

– Mana, bo‘tam, mana bularni kiyib ol. Xudo rahmatli o‘g‘lim Miyonqudratning arvofiga duo qil, omin.

- Omin, joylari jannatda bo‘lsin...
- Inshoollo...

Bu gapdan uch kun o‘tganda kech payti bir yerdan qaytib kelar edim. Bizning dargohga yaqin joyda ikki yashar chamali bir ola tanacha beboshboq o‘tlab yurar edi. Podadan adashib qolganmi, uyini topolmaganmi – ishqilib, tevarak-atrof kuzatuvchisiz edi. Sekin belbog‘imni yechib, shoxiga bog‘ladim, dargohga yetaklab keldim.

Eshon bu ishdan chandon-chandon xursand bo‘ldilar. “Bo‘ladigan bola ekansan. Xudo nazar qilgan ekan. Ishqilib, hech kim ko‘rmadimi, balli, o‘g‘lim, balli, bo‘tam! Bir gapni ana shunday ziyraklik bilan anglab olsang, xor bo‘lmaysan, har ikki dunyoying obod bo‘ladi...”, deb ko‘p maqtadi. Kech bilan o‘zim bosh bo‘lib tanachani so‘yib, yog‘-to‘shini xumga urdik. Terisini eshon, vaqti kelganda mahsi qilarman, deb oshlashga buyurdi.

Tanacha egasi shu qishloqlik chorbozorchi attor ekan. U iz qidirib, eshon darvozasigacha kelsa ham, eshondan shubha qilish gunoh bo‘lganidan istig‘for aytib, qaytib ketgan.

Shundan keyin eshonning ixlosi menga juda baland bo‘lib ketdi. U janob holi yerda meni uchratguday bo‘lsa:

– O‘g‘lim, endi bozor-o‘charning ham payidan bo‘ling. Axir, kissa-karmon degan gaplar ham bo‘ladi. Naqdina pul – ham yengil, ham qimmat, ham yashirishga oson bo‘ladi. Naqdina bo‘lsin, bolam, naqdina bo‘lsin, – deyar edi.

Agar bir voqea bilan meni eshon oq qilmaganida edi, kelasi haftadan boshlab chorbozorlarga qatnab, “naqdina”ning – kissaning payidan bo‘lmoqchi edim. Bu voqea shunday yuz berdi:

Xizmatni qoyil qilib yuborganman, eshon juda xursand. Kunlardan bir kun hast eshon meni chaqirib:

– O‘g‘lim, qayerdan bo‘lsa ham bir eshak topib kel, – deb buyurib qoldi. Hayron bo‘lib ko‘zlariga tikildim. Eshon darg‘azab bo‘lib:

– Nimaga baqrayasan, eshak topib kelib, qo‘rg‘onchadagi tutga boylab qo‘y! – dedi.

Eshak nimaga kerak bo‘ldi ekan, eshonoyilarimning bitta-yarimtasiga “eshakyemi” toshdimikan, degan xayollar bilan borib, qishloqning chorbozorchi attori “o’sma ket, surma ket, ishtonbog‘ ket”, deb qishloqma-qishloq daydib yuradigan bir kishining eshagini bir soatga ikkita oyimqovoqqa ijaraga olib keltirdim. Olib kirib hovlining o‘rtasidagi tutga bog‘ladim. O‘rtancha eshonoyim eshakni ko‘rib juda ham sevinib ketdilar va menga juda ochiq yuz bilan eshak bog‘langan tutning salqin yeriga suv sepib, supurib, palos solishga buyurdilar. Men bo‘lsam, joy solishning harakatida yurib odmi xotinlar orasida Bibi Fotimai Zahroning nabiralari deb ta’riflanadigan eshonoyim tomonidan eshakka qilingan bu darajadagi hurmatdan chandon-chandon hayron edim. Joy solib bo‘lgandan keyin meni tashqariga chiqarib yuborib, darvozani ichkarisidan zanjirlab oldilar.

Eshak to‘g‘risidagi xayolot boshimdan hech chiqmaganlik vajidan men ham sekingina xonaqohga kirib eshakni yuziga yopdim. Machitning hovli tarafidagi devordan bir gul qoziqni sug‘urib olib, qoziq o‘rnidagi teshikdan ichkariga qarab eshak bilan bo‘layotgan samimiy muomalani tomosha qila boshladim.

Eshonoyim qaychi bilan eshakning har ikkala qulog‘ining uchidan qirqib qon chiqardilar. O‘zlari men yozib bergan palosga shoyi ko‘rpachalarni, yostiqlarni solib, yonboshlab eshakka tikila boshladilar. Bir ozdan keyin eshakning qon chiqqan qulog‘iga pashshalar qo‘nib, eshakning tinchligini ketkaza boshladi. Pashshalar jabridan alamzada bo‘lgan eshak bechora boshini chayqatib, har ikkala qulog‘ini bir-biriga urib, shalviratib xira pashshalarni qo‘rimoqqa kirishdi. Eshonoyim eshakning bu harakatidan juda ham zavq bilan lazzatlanib, xuddi eshakning bo‘ynidan quchoqlab olgunday bo‘lib unga xushomad qilar va shirin so‘zlar bilan uni olqishlab, yer va ko‘kda yo‘q sevinar edi:

– Voy, opaginang o‘rgulsin! Voy, quloqlaringning qimirlashiga o‘zginam girgitton bo‘lay! Uni qarang, oyimchaxon, quloqlari biram chiroyli qimirlaydiki... Voy, eshakjonga jonginamni qoqay!

Nima uchundir, boshqa eshonoyimlar eshakdan hech qanday lazzat olmasdan, o'rtancha oyimning harakatiga kulishar edilar.

Men ham eshonoyimning bu quvonchli harakatlarini ko'rib, ichagim uzilguday bo'lib kular edim. Bir chekkasi ich-ichimdan o'kinib ham qo'yar edim. Keyin bilsam, tantiq eshonoyim eshakning quloq qimirlashiga boshqorong'i bo'lgan ekanlar. Umrda siyrak uchraydigan bu ishni ko'zimni teshikka tiqib tomosha qilar edim.

Birdaniga yelkamga qattiq bir musht kelib tushdi. Chalqancha ag'darilib tushdim.

– Padarla'nat, nima qilyapsan!

Bir-ikki tepki biqinga ham kelib tushdi. Meni urayotgan janob eshon ekanlar. Mehrobning devoridagi qoziq o'rnidan mening mo'ralab turganimni ko'rgan eshon har xil bo'lmag'ur xayollarga borgan ekan. Haqiqatda bo'lsa mening boshqorong'i xotinning harakatini tomosha qilishdan boshqa gunohim yo'q edi.

Menga endi bu dargoh ham harom bo'ldi.

Eshon meni oq qildi.

Attang-attang, qo'lga kiray deb qolgan naqdina janatdan ajraldim. Shu ondayoq xayr-xo'shni nasiya qilib biyobonga yo'l soldim. Osmon uzoq, yer qattiq edi. Qayerga ketib borayotganimni o'zim bilmas edim. Oldinda biror mo'ljallagan niyatim ham yo'q edi. Darbadarlikdan, o'zimning simobday beqaror sayoqligimdan juda o'kinar edim. Salgina bosiq, salgina o'yinqaroq bo'lmasam, hammaning ham nonini tuya qilib bera olar edim. Ust-boshim but, qornim to'q, qayg'um yo'q bo'lar edi. Xayr, mayli, endi afsusning foydasi yo'q.

Asr bilan shom o'rtasida ro'paramdan katta bir daryo chiqib qoldi. Men bu yerlar bilan tanish bo'lmaganim uchun bu daryoning qaysi daryo ekanini va ismini ham bilmas edim. Daryodan kechib o'tib bo'lmaganiday, suzib o'tish undan ham mashaqqat edi. Orqaga qaytish mumkin emas. Daryo qirg'og'ida birorta ulovli yo'lovchini kutar edim.

Oldidan katta daryo chiqib qolgan mashhur sayyohlarning
ashularini suvning sharqiroq oqinlariga kuylar edim:

Daryo toshqin, suvlar to‘lqin,
O‘tolmayman-a, yor-yor.
Otim oriq, manzil uzoq,
Yetolmayman-a, yor-yor.
Otginaamni oriq qilgan
Shu mayda tosh-a, yor-yor.
Ranginaamni sariq qilgan
U qalamqosh-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Hech tommasin-a,
Jonim yorim-a, yor-yor.
Daryolarning ul yuzida
Uylaringiz-a, yor-yor.
Oqarishib ko‘rinadi
Bo‘ylaringiz-a, yor-yor.
Ipdanmidi, ipakmidi
Kiyganingiz-a, yor-yor.
Bizlardan ham ortiqmidi
Sevganingiz-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Jonim ko‘zim-a,
Alyor bo‘lsin-ey, yor-yor.
Daryolarning ul yuzida
Oltin ko‘za-ya, yor-yor.
Oltin ko‘za ko‘tarmakka
Bilak kerak-a, yor-yor.
Bu daryodan kechish uchun
Yurak kerak-a, yor-yor.
Oppoq uring-a,
Jon musofir-a,
Chanqov ketsin-ey, yor-yor, –

deb bir hovuch suvni lazzat bilan shimirib turgan edim,
gard namoyon bo‘ldi. Gard orasidan oriq baytalga mingan

bir uzumchi chol paydo bo‘ldi. Men uning bariga yopishib, meni ham o‘tkazib qo‘yishini iltimos qildim. Uzumchi: “Otim oriq, yangi qulunlagan, yukim ko‘p, ikkita devday kishi bitta baytalgam mingashsa uyat bo‘ladi”, deb bahona qilsa ham xiralik qila berdim. Noiloj qolib o‘tkazib qo‘yishga majbur bo‘ldi.

Bu daryoning ismi Kalas deb atalar ekan. Hozir chiqqan o‘rimiz daryoga nisbatan Quri Kalas qishlog‘i deb nomlangan ekan. Borarga makonim, tanish-bilishim yo‘q edi. Uzumchi g‘ayribuddiyor ekanimni fahmlab, ba‘zi maslahatlarni berdi. Bu qishloqda Sariboy bo‘lis degan katta yer egasi bor ekan. Uning ming tanoblab hisoblangan olmazoriga epchil qo‘lli xizmatkor doim zarur bo‘lib turar ekan. Ayniqsa, hozir olmalar pishgan vaqti bo‘lgani uchun menga o‘xshash osh-tomog‘iga yuradigan arzonqo‘l kishilarni eshigidan quvlamas ekan. Bu kecha uning xizmatkorlari yotadigan qo‘shxonada yotishga qaror berdim. Uzumchi menga yo‘lboshlovchi bo‘lib ko‘rsatib qo‘ydi. Boyning qarri-qartang aralash yigirma choq xizmatkorlari kechki juvari go‘ja ustida edilar.

– Assalomu alaykum, – deb kirib bordim. Juda mehribonlik bilan o‘z o‘rtalariga qabul qildilar. Arz-dodimni ularga aytdim. Ulardan bitta keksarog‘i:

– Asil umring Sariboyda bekorga o‘tib ketadi, uka, yosh ekansan. Bironta boshqa kasbning payidan bo‘lganingda yaxshi bo‘lar edi. Ha, mayli, sal o‘zingni tutib olguningcha o‘n-o‘n besh kun ishlab tur. Keyin yo‘lingni topib olarsan... – degan dudmal maslahat berdi. Bitta bo‘sh sopol tovoqqa bir cho‘mich go‘ja quyib berdilar. Ikki burda jaydari non bilan shu oshni maza qilib ichib oldim.

Yotishda ham shular o‘rtasida qoldim. Yaxshi olmalarni joylab, uzoq shaharlarga yuboradigan yashiklardan ikkitasini yonma-yon karavot qildim. Boshimga olma o‘raydigan yog‘och qirindisidan yostiq qilib rohat-rohat uyquga ketdim.

Bu uyqu eshon xonaqohiga qaraganda juda shohona edi. Hech bo‘lmasa, bu yerda, tong azonda avrodchi so‘filarning

qichqirib g'oldiraydigan har xil duolari kishini uyqudan bezovta qilmas edi. Erta bilan bo'lisning oldiga bordim. Bir qancha silkilashishlardan keyin boy menga xizmat haqi uchun oyiga xom-pishiq aralash, ona sutidan halol ikki pud o'n yetti qadoqdan olma beradigan bo'ldi. Shu paytda boyning avzoyini ko'rib, mening ham haromzoda tomirim urib qoldi. "Mendan nima ketdi, bir shart qo'yib qo'yay, bir kun boshimga biror ish tushib qolsa, shu bahona qutulib ketarman", degan xayol bilan: "Boy buva, – dedim, – endi-ku, savdomiz pishdi. Shariat yuzasidan mol sotganda hamma aybini aytib sotsa halol bo'lar ekan. Mening ham bir aybim bor, shuni boshdan aytib qo'yganim yaxshi".

– Xo'sh, nima aybing bor? Siyg'oqmisan, tutqanoqmisan?

– Yo'q, aybim bu emas, aybim shuki, yoshligimdan odat bo'lib qolgan, har zamon-har zamonda beixtiyor yolg'on gapirib qo'yaman, shunda koyimasangiz bas. Xizmat haqqi mayli, siz aytgancha bo'lsin.

– Obbo bachchag'ar-ey, quv ko'rinasan-a, ha, mayli-mayli. Lekin ko'p yolg'onlamagin!

Qiladigan ishlarim uncha ham qiyin emas. Olmalarga tirgovich qo'yaman, to'kilgan olmalarni terib, qoqi qilaman. Bog' qo'riyman. Ba'zida xo'jayinga pul zarur bo'lib qolsa xom-xatala olmalarni aravaga ortib, Darvoza, Sariog'och atroflardagi bug'doykor qishloqlarga olib borib sotib kelaman. Molga to'g'rab bersa mol yemaydigan olmalarni cho'lda, bug'doy o'rib turgan dehqonlarga bir qadog'ini ikki qadoqdan bug'doyga alishaman.

Sariboy bo'lis haligacha xo'jayinlarimning ichida eng Xudo urgan badbaxti, ziqnasi edi.

Uning oldiga bir ish bilan borsangiz, bo'lar-bo'lmas yerda "innaykeyin" deb so'raydigan odati bor edi. Ana shu "innaykeyin"ga javob topib bera olmasangiz, onangizni Uchqo'rg'onda ko'rasiz. Qamchi bilan yelkaga tushirib qolguvchi edi. Chunonchi, borsangiz-da, unga "qandil olma pishibdi", deb aysangiz, u sizga "innaykeyin", deb savol

beradi. Siz albatta: “Shu pishgan olmani terish kerak”, deysiz. Yana Xudo qarg‘agan “innaykeyin”, deydi. Xayr, “Sotish kerak”, deysiz. Yana “innaykeyin”, deb so‘rab qoladi. Vaholanki, shu yerda gapning o‘zi tamom. “Innaykeyin” degan savolga hech hojat yo‘q. Ana shunaqa o‘rinda javob topib bera olmaysiz-da, boydan kaltak yeysiz.

Sariboy Chuvalachidagi Yusuf kontor bilan qimor o‘ynab, uning mevazorlari, ichki-tashqi qo‘rg‘onchasi, butun dov-dastgohining hammasini yutib olibdi. Yusuf kontorning bog‘i, ayniqsa, uning bahavo shiyponi bizning xo‘jayinga ma‘qul tushib qolib, darrov o‘sha yerdan bitta do‘ndiqqina qirg‘iz xotinni olib, bir borgancha o‘n-o‘n besh kunlab Kalasga qaytmaydigan bo‘lib qoldi. Olmalar pishib, to‘kilib ketayotibdi, xo‘jayindan ruxsatsiz terishga hech kim botina olmaydi. Otlarga yem-xashak yo‘q. Xizmatkorlar och, lekin boyning oldiga borishga hech kimning yuragi dov bermaydi. Har gapdan keyin beriladigan “innaykeyin” savolidan hamma qo‘rqadi.

Bir kun kechqurun xizmatkorlar bilan o‘tirib qanday qilib boyni o‘z joyiga chaqirib kelish to‘g‘risida maslahatlashdik ham kim borishini o‘ylashdik, nima deb chaqirib kelishni fikrlashdik. Toinki “innaykeyin” dardidan keyin boyning o‘zini tinkasi quriydigan bo‘lsin.

Chek menga chiqdi.

Erta bilan bir otga minib, boyning oldiga qarab yo‘l soldim. Yo‘l-yo‘lakay ming xil xayollarga botib o‘y layman. Qanday qilib “innaykeyin”iga javob topish kerak?

Yetib borib otdan tushdim. Boy shiyponda kalla go‘shiti bilan nonushta qilib o‘tirgan ekan. Salom berib, sekingina poygakka tushib o‘tirdim.

– Xo‘sh?!

– Shunday o‘zim, sizni sog‘inib, bir ko‘rib kelay deb kelgan edim.

– Yaxshi, yaxshi, barakalla, juda ham quruq kelmagandursan, biror ishing bordur, xo‘sh, nimaga kelding?

Shu paytda boylga xizmatkor yurishda qo‘ygan shartim

esimga tushib qoldi. “Shart qilgan yolg‘onni endi gapirmasang, qachon gapirasan”, dedim-da, gap boshladim:

– Anavi, haligi, dandon sopli pichog‘ingiz sinib qolib edi, shuning xabarini bergani keldim.

Ana shu so‘zdan keyin menga “innaykeyin” savoli yog‘ila boshladi.

– Xo‘sh, innaykeyin, qanday qilib sindi? Ro‘zg‘orda mening pichog‘imdan boshqa pichoq qurib ketgan ekanmi?

– Tozi itingizning terisini shilayotgan edim, suyakka tegib sinib qoldi.

– Iyya?! – dedi boy. – Tozining terisini mening dandon sopli pichog‘imda shilasanlarmi, o‘zing ayt-chi, nimaga shildilaring?

– Shoshib qoldik-da, o‘lib qolgandan keyin, bekor ketmasin, deb terisini shilib oldik.

– Nima qilib o‘ldi?

– Harom o‘lgan otning go‘shidan ko‘p yeb qo‘ygan ekan, bo‘kib o‘ldi.

– Harom o‘lgan ot go‘shiti qayoqda ekan?

– Ha, o‘zimizning to‘riq qashqaning go‘shitini yeb o‘ldida, begona ot emas.

Boy alanglab qoldi.

– Hay-hay, bola, og‘zingga qarab gapir, to‘riq qashqa o‘ldi dedingmi? Xo‘sh, to‘riq qashqa nima qilib o‘ldi?

– Xomlik qilib o‘ldi.

– Nimaga xomlik qiladi?

– Hech aravaga qo‘shilmagan ekan, biz uni aravaga qo‘shib, suv tashigan edik, zo‘riqib o‘ldi.

– Nima deyapsan, haromi, boshqa shuncha aravakash otlar turib, kelib-kelib mening birdan-bir boqib qo‘ygan uloqchi otim bilan suv tashiysanlarmi, padarla‘natilar?

– Ha, o‘t tushgandan keyin uning uloqchiligiga qarab o‘tiradimi, duch kelganini qo‘shib, ishqilib, bir chelak bo‘lsa ham suv tashiy beradi-da!

Boyning chaynab turgan yaxna tilni yutishga ham darmoni qolmadi. Og‘zidan olib qo‘ydi-da, baqraygancha menga tikilib:

– O‘zing jinni-pinni bo‘ldingmi? O‘t tushdi deganing nima deganing, qayerga o‘t tushdi, nimaga tushadi?

– Sog‘man, xo‘jayin, o‘t, avvalo, og‘ilxonaga tushdi. Ot sho‘rliklarning hammasi nobud bo‘lib ketdi-da, xo‘jayin.

– Iyya, og‘ilxonada o‘t nima qiladi?

– Mening ham fikrim shu, boshqa xizmatkorlaringizning ham fikri shuki, o‘t ombordan o‘tgan bo‘lsa kerak.

– Axir omborda o‘t chiqadigan narsa yo‘q-ku? Bug‘doy bor edi, to‘g‘ri, guruch bor edi, to‘g‘ri, yog‘ bor edi, gazmol bor edi, to‘g‘ri, shulardan o‘t chiqadimi?

– Berdisini aytguncha shoshmang, xo‘jayin, omborga qo‘rg‘ondan o‘tibdi. Og‘ilxonaga ombordan o‘tgan bo‘lsa kerak. Shunaqa qilib bir-biriga tutashib ketgan-da.

– Iyya, hali qo‘rg‘on ham yondi, degin!

– Qo‘rg‘on ham yondi, ombor ham yondi, og‘ilxona ham yondi, otlar ham o‘ldi, itingiz ham o‘ldi, pichog‘ingiz ham sindi.

– Qo‘rg‘onga qayerdan o‘t ketibdi?

– Shamdan tutashib ketibdi, shamdan.

– Hoy, o‘zing jinni bo‘lib qolibsan, o‘g‘lim! Axir, mening dargohimda shamga kun qoldimi? Qator-qator lampalar, o‘zim Toshkentdan atay sotib olib kelgan qirqinchi fanorlar qayoqqa ketibdi, kerosinni bo‘lsa bir yilga yetarligini bochka-bochka zapas qilib qo‘ygan edim. Nimaga sham yoqasanlar!

– Xo‘jayin, – deyman, – o‘zingiz ham odamni juda xit qilib yuborar ekansiz-da! Butun boshlik o‘likning arvofiga sham yoqmay, lampa yoqiladimi? Kelgan arvoq nimaning shu‘lasi bilan o‘ynashadi. Axir, kosaga suv quyib, ustiga olma shoxi qo‘yiladi. Kelgan arvoq avval shoxga qo‘nib o‘tiradi. Bir nafas damini rostlagandan keyin haligi shamning pipirab turgan shu‘lasi bilan o‘ynashadi.

Mening entak-tentak so‘zlarimdan boy talmovsirab qoldi. Go‘yo shu gaplarni eshitgisi kelmaganday, sekin, qo‘rqa-pisa so‘radi:

– Kim o‘ldi?

Shu yerda men yuzimga qalbaki qayg‘ular chiqarib, ho‘ngrab yig‘lab yubordim.

– Kenjatoy o‘g‘lingiz Bo‘riboyvachcha, terakka chiqib, chumchuq bolasini olaman deb yiqilib tushib, bir marta “dada”, dedi-yu, “g‘iyq...” etib jon berdi.

Boy gaplarimning keyingi jumlalarini eshitdimi, eshitmadimi – bilmayman, choy ichib turgan piyolasini boshiga urib, chakkasini yordi-yu, soqolini yulib, dodlab yig‘lamoqqa boshladi. Men ham qo‘shilishib yig‘lar edim.

Bir nafas ayyuhannos solib yig‘lagandan keyin men to‘xtadim, boy ham to‘xtadi. Boyning juda ham o‘pkasini uzib yuborganimdan endi uni yupatish uchun o‘zimdanda bir gap to‘qimoqchi edim.

– Xo‘jayin, – dedim, – Xudo berardan qismasin, xafa bo‘lmang, bordi-yu, o‘g‘lingiz o‘lib, uyingizga o‘t tushgan bo‘lsa, otlar o‘lgan bo‘lsa, it nobud bo‘lgan bo‘lsa, pichoq singan bo‘lsa, hammasining o‘rnini bosadigan bitta xushxabar ham topib kelganman.

Boy g‘iqillab turib so‘radi:

– Xushxabaring qursin, padarla‘nat, qanaqa xushxabar?

– O‘rtancha qizingiz Adol opam dunyoga arziydigan bitta o‘g‘ilcha tug‘dilar.

– Iyya! – dedi boy ko‘zlarining shox soqqasi chiqquday, – Adol opang hali erga chiqmagan-ku!

– Biz ham shunisiga hayronmiz-da, xo‘jayin. Xudo beraman desa, erga tegmasa ham berar ekan. Bolani ayting-a, bolani, nabiraginangizni ayting-a, xo‘jayin. Badal aravakashingiz bor-ku, quyib qo‘yganday o‘shaning o‘zginasi.

Boy ortiq chidab turolmadi. Hushidan ketib yiqildi. Men ham qamchi o‘rimidan yeydigan kaltakni nasiya qilib jo‘nab qoldim. Mendan biror soatlardan keyin tulpor saman otda barlari osilib ketgan, alpang-talpeng, bir ko‘zi yerda, bir ko‘zi osmonda, egar qoshiga qamchi dastani tirab, yig‘lab boy kelib qoldi.

“Yana biror falokat yuz berib qolmasin”, deb o‘zimni chetga oldim. Boyning yig‘lab kelishini uy ichlari eshitib,

ular ham “bir balo bo‘lipti, shekilli”, deb uydan yig‘lab chiqa boshladilar. Bir-birlarini quchoqlab arosat boshlanib ketdi.

Yig‘i tamom bo‘lgandan keyin, bir-birlarini anglashib, surishtira boshladilar. Keyin ma‘lum bo‘lishiga qaraganda, na ot, na it o‘lgan, na qo‘rg‘onchaga o‘t tushgan, na pichoq singan. Bo‘riboyvachcha bo‘lsa so‘lakayini oqizib o‘zi chiqib qoldi.

O‘sha kuni men ko‘rinmay yurdim. Ertasiga boy meni qidirib, chalpak qilib ko‘tartirib olib keldi. Avval qurtakkina qilib yigirma qamchini bosh-ko‘z aralash yedik. So‘ngra so‘radi:

– Hoy itdan tarqaganlar, bu qilig‘ing nimasi?!

– Axir, boshida bay qilishgan edik-ku, aylanay xo‘jayin, har zamonda bir yolg‘on gapiraman, deb.

– Bu o‘sha yolg‘oningmi?

– Lekin hammasi emas edi.

– Agar hammasi bo‘lmasa, butun yolg‘on qilsang, men xonavayron bo‘lar ekanman-da, tur-ey, padaringga la‘nat seni, qorning oshga to‘ymasini, juvonmarg bo‘! Haydang bu kazzobni!

Haydab chiqarmoqchi bo‘ldilar. Ketish oldida boydan haq talab qildim. Chunki boyning eshigida bir oy-u o‘n to‘qqiz kun ishlagan ekanman. Haligacha bergan yigirma ikki tiyin choychaqani bosib qolib, qayoqdagi sasigan, qurt tushgan olmalardan ikki pud olmani bitta chipta qopga solib berdi. Men shunga ham shukr qilib, namozshom yo‘lga tushdim.

Yana o‘sha darbadarlik, yana o‘sha makonsizlik balosi. Qo‘ndoqdan ajragan kakku bolasiday, qo‘narga shox-butoqsiz. Kalasdan yuqoriroq tomon o‘rlab ketar edim.

Qirga chiqqandan keyin uzoqda bir o‘tov ko‘rindi. Shunga qarab bordim. O‘tovning eshigini qoqib, “Xudoyi qo‘noq”, dedim. Bu kecha tunab ketishga ijozat so‘radim. Avval menga bir sidra shubha bilan qarab chiqqanlaridan keyin, qabul qildilar. Orqamdagi yukni ko‘rib, o‘g‘ri deb xayol qilgan bo‘lsalar kerak. Qopning og‘zini ochib, bo-

lalariga ikkita-ikkidadan olma olib berdim. Boshlari ko'kka yetib ketdi. Ular meni tuya suti – qimron bilan mehmon qildilar. Qozonga yopilgan nondan yarimtasini oldimga ushatib qo'ydilar. Qorin to'ygandan keyin, qopni boshga qo'yib uyquga ketdim.

Tong azonda turib, o'tov egalari, er-xotin bilan xayrlashib, "Sariog'och qaydasan?" deb yo'lga tushdim. O'sha kezlarda mening toleim juda ham sho'r edi. Qaysi qishloqqa borsam, bozorning ustidan chiqar edim. Aksiga yurib bugun Sariog'ochning bozor kuni edi.

Mendan boshqa ham bozorga olma keltirganlar ko'p edi.

– Kep qoling, armonda qolasiz, sotaman-u ketaman! Buni yeganlar non yemaydi, shinavandaga sotaman, – deb javrab, maqtab, peshinda arang sotib tugatdim. G'alladonni hisoblab ko'rsam, olti tanga bir miri bo'pti. Keyingi bir necha oy mobaynida belbog'ga tugilgan naqdina shundan iborat edi.

Pul ko'p, qayg'u yo'q. Bozorni aylanib yurib hamma narsaga xaridor bo'lib ko'raman. Hamma narsaning narxini bilгим keladi. Bir kishining tunuka vannasiga xaridor bo'lib, kam so'raganim uchun undan yaxshigina so'kish ham eshitib oldim. Kiyim bozorga kirib qunduz yoqalik bobrik pal-tolarga xaridor bo'lib ko'raman.

Qo'y bozoriga kirib, shoxlari mullavachchalarning sallasiday buralib-buralib ketgan do'ng peshonalik, katta bir qo'chqorga xaridor bo'lib turganimda ko'zim tanish bir basharaga uchradi. U qo'shoqlangan bir qo'ra qo'y ustida kuzatib turar edi. Bu kim, qayerda ko'rgan ekanman?

Chang bosgan kipriklar tagidagi qo'y ko'zlar menga juda tanish. Yo'lning gard-g'ubori qoqilmagan namatdek qilib yuborgan bu bashara ko'zimga issiq-issiq ko'rinadi. Lekin egnidagi qozoqi chakmon bilan boshidagi teskari ag'darilgan telpak, qo'lidagi boshi cho'qmor kaltagi menga tanish emas. Undan ko'zimni uzmay tikilib turaman. U ham menga g'ilt-g'ilt etib tikilib turardi.

Birdan qichqirib yubordim:

– Omon!!

Bir-birovimizning quchog‘imizga otildik, yalab-yulqashdik, hol-ahvol so‘rashdik. O‘z boshimdan kechirganlarimni bir chetdan hikoya qilib berdim. Sarguzashtimning oxiri yonimdagi tanga-chaqa aralash olti tanga bir miri pulni jaraqlatib qo‘yish bilan tamom bo‘ldi.

U ham boshidan o‘tganlarini so‘zlab ketdi:

O‘lik yuvdirgan ko‘chmanchilarning qo‘lidan arang qochib qutulibdi. “Ulardan bitta-yarimtasiga uchrab qolib, tag‘in bir baloga yo‘liqmay”, degan xayol bilan qishloqma-qishloq gadoylik qilib yurib, adashib-uloqib o‘n yetti kun deganda Chimkentga yetib boribdi. Chimkentga bir amakisini qora tortib borgan ekan. Lekin bu bechoraning toleyiga amakisi ham allaqachonlar o‘lib ketgan ekan. Shu bilan dard qolib, chor-nochor toshkentlik qo‘ychi boylardan bittasiga bir yilga ikki to‘qli-yu, bir echkiga cho‘ponlikka yollanibdi. “Xudo berib, har qaysisi ikkitadan egiz tug‘ib bersa, zora xo‘jayinimdek katta qo‘ychi boy bo‘lib ketsam”, deb mo‘ljal qilibdi. Hozir shu boyning qo‘ylarini haydashib Toshkent bozoriga keltirmoqda ekanlar. Bugun Sariog‘ochning bozorida, “narxi kelsa sotamiz”, degan umid bilan qo‘ylarni bozorga solib turgan ekanlar.

Omonning bu topgan xizmati menga juda ma‘qul tushdi. Omonning toleyiga kunlasha boshladim.

– Jon o‘rtog, xo‘jayiningga aytib, meni ham bir amallab, qo‘ychivonlikka oldirsang-chi, astoydil xolis xizmat qilib berar edim, – deb Omonga yalindim. U ham ma‘qul ko‘rib:

– Ko‘kterakka borganda xo‘jayinimga aytib ko‘raman, – dedi.

Kechgacha Omonning qo‘ylarini qaytarishib yurdim. Sariog‘ochda bu bozor echkining so‘rovi chaqqon ekan. Hamma echkilar sotilib ketdi-yu, lekin qo‘ylardan ko‘pi – yetmish uchta qo‘y bozordan qaytdi. Kechga yaqin xo‘jayin o‘zining yo‘rg‘asiga mindi-da:

– O‘rtog‘ing yaxshi bola ko‘rinadi, unchalik ko‘p ham qo‘y qolgani yo‘q. Omon uka, o‘rtog‘ing bilan ikkoving ke-

chalab qo‘ylarni haydashib, ertalab Ko‘kterakning bozoriga yetkazib bora qollaring. Men oldinroq borib turay, – deb otiga qamchi berib jo‘nab ketdi.

Biz qo‘ylarni bir saroyga qamab, ovqatlangan bo‘ldik. Biroz yonboshlab dam oldik.

Yarim kechada oy ko‘tarilgandan keyin, oldinma-ketin hushtak chalishib, “qurey-qurey”lashib, Ko‘kterakka qarab keta boshladik.

Qo‘y degan harom o‘lgur juda ahmoq, asov hayvon bo‘lar ekan. Uni echki eplab yurar edi. Echki bo‘lmagandan keyin boshi oqqan yoqqa sanqib keta berar ekan. Echki bo‘lmaganida, eshakka minib, oldinga tushib ma‘rab borish kerak bo‘ladi. Bizda na echki bor, na eshak bor. Men yangi, havaskor cho‘pon bo‘lganim uchun ma‘rashni uncha o‘rinlata olmas edim.

Ketib boramiz. Oydin kecha, salqin havoli qir.

Ahyon-ahyon qo‘ylar ma‘rab qo‘yadi. Bir yonboshimiz-da temir yo‘l yoqasidagi telegraf simlari g‘uvullab turadi. Juda gashtli umr, avjini baland qilib, ashulani qo‘yib yubordim.

– Ayt, uka, – dedi Omon. – Ancha vaqtdan buyon shunaqa bir rohat, tanish ovoz eshitganim yo‘q, – dedi.

Unga sari men zavqlanib ketganman, avjiga avj qo‘shib boraman, osmonning chetlarini titratib yuborgim keladi. Temir yo‘lni yoqalagan uzun yo‘lda qo‘ylar juda tixirlik bilan ilgarilamoqda. Echkining qadri g‘oyat o‘tmoqda.

Qandaydir kichkina qishloqqa ham yaqinlashib qoldik. Uning pastak-pastak paxsa devorlari ko‘rinib qoldi. Temir yo‘lga tutashib ketgan qishloq ko‘chasida qo‘ylarni g‘uj qilib haydab ketmoqdamiz. Omon temir yo‘lni ko‘rsatib:

– Poyezdda yurgan odamlar xo‘pam mazza qiladi-da, – deb qo‘yadi. – Poyezdga tushib uzoq joylarga ketsang, – deydi.

– Shuni ayt-a, og‘ayni, – deyman. – Qani endi odoq bo‘lmas puling bo‘lsa-yu, yuraversang. Qovunchiga borsang, Turkistonga borsang, Chinozga borsang, Maskopga

borsang, hech kim churq etmasa, keta bersang, yana keta bersang, mazza... – deyman.

Poyezdni ta’rif-tavsiflab kelamiz.

– Rost, qani endi, – deydi Omon.

Shu payt uzoqda ikki olov ko‘zlari yonib, poyezd ko‘rinib qoldi. Har ikkovimiz ham quvonishib ketdik. “Maza qilib tomosha qiladigan bo‘ldik”, deb o‘yladik. Poyezd yaqinlashib kelar edi. Omon mumkin qadar qo‘ylarni temir yo‘lga yaqinlashtirmaslikka urinar va ko‘chaning devor tomoniga siqishtirib olib borar edi. Shunda poyezd yetib kelib qoldi. Uzundan-uzoq qizil vagonlarni tirkagan, bir emas, ikkita katta parovoz yuk sostavi ekan. Parovozlar nimagadir ishorat qilgandek, jonining boricha navbatma-navbat uch martadan olti marta qichqirib yubordi.

Shu paytda borayotgan qo‘ylarimiz xuddi bo‘ri tekkan-day hurkib, tumtaraqay bo‘lib ketdi. Men ham qo‘ylar qatori bu bahaybat ovozdan yuragim yorilguday bo‘lib qo‘rqib ketgan edim. Poyezd dahshat bilan ilgarilar edi. Ana, eng keyingi vagon ham o‘tdi. Uning orqasida bir toqa shayton ko‘zday qizil chirog‘i ham ko‘rinib qoldi. Qo‘ylarning bu yoppa harakatidan qishloq ko‘chasining changi xumdon tutuniday osmonga ko‘tarilib ketgan edi. Changdan hech nima ilg‘ab bo‘lmas edi. Chang orasida bitta-yarimta ko‘ksov qo‘ylarning yo‘talgani eshitilar edi. Chang orasidan Omonning yig‘lamsirab:

– Qur-ey, ey harom o‘lgurlar, qur-ey, – degan mungli ovozini eshitdim.

– Omon, qayerdasan? – dedim.

Omon menga javob bermasdan o‘zining “qureyi...” bilan ovora edi. Oradan o‘n-o‘n besh minut o‘tgandan keyin, chang bosilib, bitta-yarimta narsaning qorasi ko‘rinadigan bo‘ldi.

– Qo‘ylar qani? – dedi Omon.

– Qo‘ylar qani? – deb so‘radim men.

Bir burchakda paxsa yoniga qisilib “hayt” desa rezinka koptokdek sapchib ketishga hozirlanib turgan besh-oltita

cho‘loq bo‘g‘oz qo‘ylardan boshqa salomat qolgan qo‘ylardan nom-nishon yo‘q edi. Poyezd ovozidan hurkkan, harom o‘lgur asov qo‘ylar jon talvasasida past-baland paxsa devorlardan takaday sakrab tarqalib ketgan edi. Omon belidan qo‘shoq arqonini yechdi. Qolgan qo‘ylarni qo‘shoqladik-da, navbatma-navbat paxsa oshib qo‘y qidira boshladik. Bu ishimiz xuddi qorong‘i kechada qora palos ustidan qora chumolining qora ko‘zini qidirishday qiyin ko‘chgan edi. Uch soatga yaqin qo‘y qidirdik. Beshtasini u qo‘rg‘ondan, uchtasini bu choldevordan, ekin oralaridan topib, it azobida sudrab kelib qo‘shoqqa tirkardik.

Oxiri kuchdan qoldik. To‘plagan qo‘ylarni bir chekadan sanab chiqdik. Asl dastmoyaga hali yettita yetmas edi. Omon menga qaradi, men unga qaradim. Uning ko‘zlari changdan paxsa devorga munchoq qadaganday yiltirar edi.

– Endi nima qilamiz? – dedi Omon.

Men yig‘lab yubordim.

– Yettita qo‘yga ikkalamiz ikki yil xizmat qilsak ham qutula olmaymiz-ku!

– Yur, tag‘in qidiramiz.

Yana qidirish ketdi...

Kun yorishib qolgan edi. Temir yo‘lning bir chekkasidan onda-sonda sochilib qolgan qo‘y qumalog‘ini ko‘rib, shu orqali is qidirib yura boshladik. Temir yo‘l etagidagi soydan yana ikki qo‘yni topdik. Uni ham olib kelib qo‘shoqqa tirkadik. Qolgan besh qo‘yni qidirish quduqqa tushgan nozik munchoqni qidirish bilan baravar edi. Umidimiz uzildi. Salomat topilgan qo‘ylarni juda ehtiyotlik bilan haydab yo‘lga tushdik. Nima uchundur bir qo‘y to‘dadan orqaga siltanib qolib, kalta-kalta yo‘tal aralash ma‘rab, ko‘zlarini javdiratar edi. To‘daga yetkazish uchun qilingan harakat uning qu-log‘iga kirmas edi. Chatanog‘ini kerib yerga o‘tirmoqchiday bo‘lar edi. Ro‘paradan bir otliq qozoq chiqib qoldi.

– Hoy, jigittar, o‘si sovluk tuvatur ko‘rinadi, ko‘p qistab aydamanglar! – deb o‘tib ketdi.

Darhaqiqat, sinchiklab qararak, boya poyezd dahsha-

tidan qo‘y bechora bevaqt qochgan haromzoda bolasini chala tashlash uchun kuchar edi. Qo‘ylarni chetga burib, Omon ikkovimiz doyalik qilib ketdik. Qo‘y bechoraning ko‘zlari aylanib, ingrab, o‘qtin-o‘qtin kuchar edi. Qo‘yning azoblanishiga rahmi kelgan Omon ham qo‘y bilan qo‘shilishib kuchar edi.

Birmuncha katta-kichik to‘lg‘oqlardan keyin qo‘y bechorani ko‘zi yoridi. Ona qo‘y, bola muhabbati bilan, bizdan qizg‘ana-qizg‘ana qo‘zichoqni boshdan-oyoq yalab chiqdi.

Tezroq bozorga borish kerak bo‘lganligidan bundan ortiq oila muhabbatiga ijozat yo‘q edi. Belbog‘imni yechib, qo‘zichoqni yo‘rgaklab, ko‘tarib oldim. Tuqqan qo‘y yangi bo‘shanganligiga qaramasdan bola ishtiyorida mening orqamdan juda epcillik bilan ergashar edi. Ba‘zan qo‘zichoqdan ko‘zi olinib yanglishib qolsa, qo‘zi o‘rniga o‘zim ma‘rab qo‘yar edim. Chala tug‘ilgan qo‘zichoq hali ma‘rashni bilmas edi.

Qo‘y tuqqandan keyin, bizga qadrini o‘tkazib kelayotgan echkinging ham keragi bo‘lmay qoldi. Qo‘y bir-birining ketidan ergashadigan jonivor. Tuqqan qo‘yning ketidan boshqa qo‘ylar ham bizni qiynamasdan ergasha boshladi. Kechadan beri Omon “echkisiz qanday o‘tamiz”, deb tashvish tortib kelayotgan Kalas suviga ham kelib etdik. Omon-eson suvdan o‘tib olsak, narigi yog‘i hech gap emas. Ko‘kterakka sal qoladi-ku!

– Xo‘sh, qanday qilib o‘tamiz?

Birinchi o‘tishga kallasini kessa ham hech qaysi qo‘y ko‘nmaydi. Ona muhabbatidan foydalanishga to‘g‘ri keldi. Omon qo‘limdan qo‘zichoqni oldi-da, yalang‘och bo‘lib suvga tushdi. Bosh tarafini qo‘ylar turgan tomonga ko‘rsatib, ma‘rab, sekin-sekin kechib o‘ta boshladi. Ona qo‘y bir nafas suv qirg‘og‘ida olazarak bo‘lib, qo‘rqib turgan bo‘lsa ham, lekin bola muhabbati qo‘ymadi. O‘zini suvga irg‘itdi. Omon ko‘targan qo‘zichoqqa ergashib, suzib o‘ta boshladi. Buni ko‘rgan boshqa qo‘ylar ham birin-ketin o‘zlarini suvga tashlay boshladilar, men yuragi dov bermagan qo‘rqoq

qo‘ylarning orqasidan itarib suvga tushirar edim. Qo‘ylar xuddi sutga tushgan sichqonday boshlarini ko‘tarib suzar edilar. Suv oqimi ba‘zan ularni anchagina pastga qarab oqizib borar edi. Qanchalik qo‘rqish va tashvish bo‘lishiga qaramasdan, bu gal bizga tole kulib qaradi-yu, omon-eson suvdan o‘tib oldik.

Kun tig‘ urib qolgan edi. O‘rtalik allaqachon yorishgan. Bir tomondan Ko‘kterakning qorasi ko‘rinar edi. Qo‘ylar charchagan, ochiqib, qorni ich-ichiga qapishib ketgan, biz ham undan ziyoda azoblangan edik. Shu ahvolda qo‘ylarni bozorga kirgizib bo‘lmas edi. Ozgina bo‘lsa ham yoyib, sal qornini chiqarib, xaridorgir qilib bozorga yetkazish kerak edi. Har ikkovimiz maslahatlashib, qo‘ylarni o‘sha yerdagi chimzorlikka yoydik. O‘zimiz ham andak-andak takiya qilib olmoqchi bo‘ldik. To‘nlarni yonboshga solib, maza qilib o‘tlayotgan qo‘ylarni kuzatib yotdik. Lekin har ikkovimiz, “yo‘qolgan qo‘ylar uchun nima javob beramiz”, degan xayolni surib yotar edik. Oradan qancha vaqt o‘tganini bilmayman, juda qattiq haqorat ovozidan uyg‘onib ketdim. Tepamizda saman otga mingan, moshkichiri soqolli, burni xuddi paxtali to‘nga qadalgan tugmaday ichiga botib ketgan puchuq bir kishi qamchi o‘ynatab siyosat qilar edi. Paydar-pay Omon bechoraning yelkasiga besh-olti qamchi kelib tushdi. Ko‘zimizni ochib qarasak, allaqachon qo‘ylar ochilib turgan paxtalarni oralab ketgan ekan. Bizni haqorat qilib savalayotgan kishi shu yerlarning egasi – mashhur Azim puchuq degan boy ekan. U ot bilan paxtalarni ko‘rib yurib, shu falokatning ustidan chiqib qolibdi.

Omon ikkovimiz qo‘ylarni qaytarishga yugurdik. Qo‘ylar anchagina joyning paxtasini payhonlagan ekan. Qaytarib olib chiqdik. Shu paytda boy korandalarini chaqirib, qo‘ylarni qo‘rg‘onga haydashga buyurdi. Biz uzangiga yopishib, yalinib-yolvora boshladik:

– Davlatingiz bundan ham ziyoda bo‘lsin, boy ota, bizlar bir g‘arib-yetim bolalarmiz, sizning davlatingizda, duoyi joningizni qilib, non topib yuraylik!

Boy bizning yalinib-yolvorishlarimizga qaramay, hech ayamadan haqorat qilar edi. Omonning qo‘ltig‘ida qo‘zichoq, biz ham qo‘ylarning ketidan ergashib boramiz. Qo‘rg‘onga yaqinlashganda Omon yetib borib:

– Axir, boy ota, bugun bozor kuni, bizni bozordan qo‘ymang, xo‘jayinimiz o‘zingizga tanish bo‘lsa kerak, bozorga yetib bormasak, xuddi bizning terimizga somon tiqadi, – deb yalina boshladi.

– Xo‘jayining kim? – dedi boy.

– Xo‘jayinimiz – beshyog‘ochlik Qoraxo‘jaboy bo‘ladilar, – dedi Omon. Boy bir oz bo‘shashganday bo‘ldi.

– Unday bo‘lsa, yaxshi, men xo‘jayinlarning bilan gapirishaman, senlar hali bironing qo‘yiga shunday beparvo qaraysanlarmi? Sen ablahlarni yaxshilab adablargini berish kerak. Bir mo‘minning ne-ne mashaqqatlar bilan topgan moli senday badbaxtlarning qo‘lida shunday talon-toroj bo‘lib yuribdimi, o‘zim ham bugun bozor tushaman, salomat bo‘lsam Qoraxo‘jani ko‘rib, senlarni yaxshilab tanbehingni berdirib qo‘yaman. Hayda, qo‘ylaringni tezroq bozorga yetkaz! Kun choshka bo‘lib ketdi-yu, qo‘ylarni bozordan qoldirib, senlar salqinda uxlab yotibsan, itdan tarqaganlar!

Xudoga ming qatla shukrlar qilib, sekingina qo‘ylarni haydab bozorga ketdik.

Biz bozorga yaqinlashganimizda xo‘jayin chiqib qarshi oldi. Kechga qolganimiz uchun yaxshigina so‘kish eshitdik. Qo‘yni qistov bilan haydab bozorga yetkazdik. Boy qo‘shoqlashga buyurdi. Har ikkovimizning yuragimiz dard tekkan terak yaprog‘iday qaltirab turibdi. To‘rtinchi o‘nni qo‘shoqlaganimizda qo‘ylarning atrofini xaridorlar o‘rab qoldi. Bugun Ko‘kterak bozorida qo‘yning bozori chaqqon ekan. Qolgan qo‘ylarni qo‘shoqlasak, sanog‘i ma‘lum bo‘lib qolar edi. Nima qilish kerak? Qo‘yni qo‘shoqlab turib Omonning biqiniga bir turtib qo‘ydim:

– Nima qilamiz, Omon?

– Damingni chiqarma, boyning ko‘zini shamg‘alat qilib qochamiz.

Xo‘jayin xaridorlar bilan qo‘l siltashib qo‘y sotish bilan ovora edi. Chetga qochgan bir qo‘yni tutib kelish bahonasi bilan Omon o‘zini to‘daga urdi. Men ham boyning ko‘zini chetga qoqib, Omonning ketidan yugurib qoldim. Bozor-o‘char degan joyda o‘zingni to‘daga urding, qutulding ketding-da! Kissavurlar ham to‘daga urib, qutulib ketadi-ku!

Omon bozorning bir chekkasiga chiqib, telpak bilan chakmonni yechib qo‘ltiqqa urdi. Birpasda bozorning chekkasiga chiqib it quvlagan soqovday nafasimiz og‘zimizga tiqilgan, orqamizga qarab-qarab keta boshladik. “Hayt-huyt” deguncha o‘zimizni shaharga ketadigan katta yo‘l ustida ko‘rdik. Katta yo‘ldan ketish bizlar uchun biroz xavfli bo‘lganidan tor bog‘ ko‘chalar, so‘qmoq yo‘llar bilan devor osha qochar edik. Endi o‘zimizni xo‘jayin ta‘qibidan qutqazdik, degan mo‘ljalga kelib bir buzuq qo‘rg‘onchada dam olib yotdik. Qorin och edi. Yaqin o‘rtadagi bog‘ gularlariga chiqib non-pon olib kelishga har ikkimizda ham yurak yo‘q edi. Bilmadim, bir soat yotdikmi, ko‘proq yotdikmi, hikoya boshida aytganday, “bo‘sh qop tik turmas”, sarkash ishtaha, bedavo qorin o‘z hukmini yurgizar edi. O‘rindan turib qut-loyamut qidirishga majbur edik. O‘rnimizdan turdik. Bir-ikki marta kerishib ham oldik. Beshta qo‘yni yo‘qotganimiz, xo‘jayindan qochoq bo‘lishimizga qaramasdan, Omonni-ku, bilmayman, mening juda ruhim yengil edi. O‘zimni har qanday band-bo‘g‘ovdan ozodday his qilar edim. Omon uyqudan chap yonboshi bilan turdi. Qovog‘ining peshayvoni tushib ketgan, to‘g‘ri gapga ham tersayib javob berar, mechkay kasalga uchragan bolalarday injiq edi. Gap orasida meni jerkib tashlar edi.

– Sening kasringga qolib shunaqa bo‘ldi. Bo‘lmasa tuppa-tuzuk ishim yurishib ketgan edi. Bu zamonda birovga bitta buzoqni kim beradi. Ikki to‘qli-yu bir echkidan ajradim. Sen o‘zing naqs bosgan yigit ekansan, – deyar edi.

Men ham xunob bo‘lar edim:

– Sening sovuq diydoringni ko‘rishga uncha ham zor

emas edim. Men bo'lmasam, qo'yingning yarmi yo'qolar edi. Qo'rg'onma-qo'rg'on, devorma-devor oshib, qidirishib bergan, qo'yingni tug'dirishga doyalik qilgan kim, xizmatga tuhmat ekan-da, og'ayni, – der edim.

Xayr, bu achchiq-tiziqlar ham uzoqqa cho'zilmadi. Yana yurib ketdik. Lekin Omonning ba'zi harakatlaridan uning menga jiddiy kek saqlaganligi sezilib turar edi. Kun og'ib, peshin bo'ldi. Uvat yoqalab yo'lga chiqib olishni mo'ljallar ekanmiz, bir paykalda uch-to'rtta odam uymalashib yurgan ekan.

– Hormanglar-ov!

Yonlariga bordik. Yo'l so'ramoqchi bo'ldik. Bu kishilar sabzi kavlab, qoplamoqda edilar. Ulardan Qorasaroyning yo'lini so'radik. Ular bizning ust-bosh, g'arib vaziyatimizni ko'rdilar. Oralaridan bir mo'ysafid kishi:

– Bolalarim, bozor-o'charing bo'lmagandan keyin shaharda pishirib qo'yibdimi, bizga ko'maklashinglar, sabzi kavlashinglar, bir-ikki kun ishlab biror qop sabzi qilib ket-salaring choychaqa bo'ladi, – dedi.

Bizning ko'zimizga chol xuddi karomati borday ko'rindi. “Yopiray, bu chol bizning sanqib yurgan darbadarligimizni qayerdan bildiykin?” deb o'yladik. Omon:

– Shaharda ham uncha ishimiz yo'q. Shunchaki ish-pish qidirib kelayotibmiz-da, – dedi.

– Ey bolalarim-ey, ishni qidirib yurmaydilar, ish deganining o'zi oyoqning tagidan o'rmalab chiqadi. Bu yerdagi cho'pni bu yerga olib qo'ysang ham ish-da, kelinglar, sabzi kavlashinglar, inshoollo, sizlarga ham bo'ladi, bizga ham bo'ladi, – dedi chol.

Bu gap ikkovimizga ham ma'qul tushdi. To'n-telpakni pushtaga qo'yib, sabzi kavlashga tushib ketdik. Sabzisi qurg'ur juda ham bitgan ekan, eng kichkinasi qayroqtoshday. Bir oz kavlagandan keyin bitta-ikkitanadan sabzini etakka artib, tozalab, karsillatib, maza qilib yeb oldik. Qorin ochligidanmi, bilmadim, juda mazali tatib ketdi. Besh-olti ketmon urib, bir sabzini cho'tal qilib turar edik. Shu xilda qilib

sabzi kavlab, dehqonning qoplaridan bir nechtasini tikladik. Shu qatorda o'zimizning "qop"larimiz ham xiyla tiklandi.

Kechga yaqin otga minib xo'jayin kelib qoldi. Xo'jayinning qorasini ko'rgandan keyin biz yana g'ayratga minib ketdik. Xo'jayin kelib "horma, bor bo'l" qilishgandan keyin, ishboshi choldan bizning kim ekanligimizni so'radi. Chol bizni ta'rif-tavsiflab ketdi:

– Bu baraka topgurlarni bizga Xudo yetkazdi. Yo'l ketib turgan, juda ham qobil yigitlar ekan. Bir og'iz gapimni siylab, ikkovi ham peshindan buyon talay sabzi kavlab tashladi.

Boy bizga mehribonchilik bilan qaradi:

– Unday bo'lsa, bu yigitlarni qo'rg'onga olib boringlar, ovqat qilishsin. Bunday halol yigitlarga har kim ham non beraveradi, – dedi.

Boy ketgandan keyin yana bir nafas ishladik. Sabzilarni aravaga yuklab, qo'rg'onga ketdik. Omonning rangi sal bo'zaribroq turibdi, ora-chora qornini silab qo'yar edi.

Kechki ovqatga xo'jayinnikida moshxo'rda qilingan ekan. Boyning himmati tutib ketib, moshxo'rdani beo'lchov tog'orada olib chiqib o'rtaga qo'ydi. Omon bilan mening qo'limga uzun dastali, barakaligina, no'g'oy qoshiqqa qaraganda ikki baravar "yuk" ko'taradigan, qo'lbola yog'och qoshiq to'g'ri kelib qolibdi. Moshxo'rda biz uchun juda ham tansiq edi. Boshqalarga gal bermasdan hash-pash deguncha tog'orani bo'shatdik. Biz bilan sabzi kavlaganlar hasharchi qo'ni-qo'shnilar ekan. Ular ovqatdan keyin fotiha o'qishib, o'z uylariga tarqalishib ketdilar. Biz boynikida qo'nadigan bo'ldik. Og'ilxonaga kiradigan yo'lak yonidagi g'ulom gardishdan yotishga joy ko'rsatdi. Biz yotadigan joyda bitta eski arqon karavot turar edi. Ko'p vaqtdan beri karavotda yotishni orzu qilib yurgan Omon tagiga bir po'stak solib, chakmonini ustiga yopib, karavotga cho'zildi. Mening yoshim undan kichikroq bo'lgani uchun yerda yotdim. Lekin Omonning karavot g'ijirlatishi menga uyqu bermas edi. Dam o'tmay o'rnidan turib, ingrab, tashqariga chopib chiqib kelar edi.

Chamasi, ovqatlar ichida “xushhazm” bo‘lgan mushak sabzi hunarini ko‘rsatmoqda edi. Men bo‘lsam, eshik sanab yurib, har xil xashaki ovqatlarga o‘rganib qolganim uchun moshxo‘rda mening qornimda o‘z uyida yotganday tinch, rohatda edi. Omon tong otguncha shu xilda yugur-yugur bilan g‘ingshib chiqdi.

Erta bilan vaqtli, hovuzdan yuz-qo‘limizni yuvib, xo‘jayinning xizmatiga hozir bo‘lib turdik. Lekin Omon bechoraning ancha rangi olingan edi.

Xo‘jayin bir qumg‘onda jiyda po‘stloq solingan choy damlab, ikkita non bilan olib chiqdi. Choy o‘rtasida xo‘jayin bizni gapga soldi:

– Xo‘sh, yigitlar, endi nima qilmoqchi bo‘lasizlar? Mana shu qo‘rg‘onchada sizlardan boshqa yana bir-ikkita xizmatkorlarim bor, ular kecha qirga somonga ketishgan edi. Agar qolaman, desalaring, oldi qish, ovqat-oziquklaring bemalol, qishda unchalik ish ham bo‘lmaydi, mol-holga qarab, mana shu yerda gulxan yoqib, maza qilib yotasizlar, kiyim-boshlaringni chaqmoqday qilib qo‘yaman. Boringki, haftada choychaqangizni ham berib turay, illo boshqa pul vajidan uzr...

– Xo‘p, xo‘jayin, o‘ylashib ko‘ramiz, – dedi Omon. Xo‘jayin ichkariga kirib ketgandan keyin Omon ikkovimiz maslahatlashdik. Darvoqe, xo‘jayinning aytgani to‘g‘ri, oldi qish, boradigan, yotadigan makonimiz yo‘q. Bundan ko‘ra durust joyning topilishi ham gumon. Mendagi olti tanga bir miri bilan qish chiqarish qiyin.

Shu yerda qolishga rozi bo‘ldik.

– Bo‘lmasa, – dedi xo‘jayin, – cho‘zilib choy ichishib o‘tirmanglar, ukalar. Bittang bu yerda qol, bittang, otame-ros, boshing toshdan bo‘lgur sigirim bor, shuni olib chiqib, ekindan bo‘shagan yerning uvatlarida yetaklab yurib boqib kelasan, bu yerda qolganing bitta-yarimta mehmon-izlom kelsa, choy-poyga qarab turasan, – dedi.

Omon uyda qolishni yoqtirib qoldi. Chunki samovarning jag‘illaganiga quloq solib, mehmonlarning gapini tinglab

o'tirishni yaxshi ko'rar edi. Undan tashqari, bugun kechasi bechora besh-olti marta "qatnaganidan" dalaga chiqib, sigir o'tlatib yurish unga xiyla jabr bo'lar edi.

Shunday qilib, sigirni men boqadigan bo'ldim. U uyda qoladigan bo'ldi. Xo'jayin og'ilxonadagi ola sigirni ko'rsatib, olib chiqishni buyurdi. Sigir jonivor og'ilxonadan olib chiqishda juda yuvosh ko'rindi. Yetaklab olib ketdim. Sigir orqamdan ergashib kelardi. Bir oz yo'l yurib, to'qayga yaqinlashganda sigirning qadami sustlashib qoldi. Orqaga tortildi. Jonivor charchab qoldi shekilli, deb o'ylab, orqasiga qo'limdagi xipchin bilan bir urarmanmi, sigir o'zini yerga ko'tarib urdi. Ko'zlari olayib ketgan, og'zidan ko'pik chiqarib dag'-dag' titrab, oyoqlarini silkitar edi. Juda ham kayfim uchib ketgan, nima qilishimni bilmasdan sigirning atrofida parvona bo'lib aylanar edim. Yordamga chaqiray desam, hech kim yo'q...

Shu ahvolda tipirchilab yotgan, tering sangopda chigrigur sigir birdan irg'ib o'rniidan turib, dumini xoda qilib bir qochib berdi. Qani endi bu harom o'lgur o'ziga yetkazsa. Xo'jayinning otameros, qadrdon sigiri bo'lgani uchun ko'zdan yo'qolmasin deb, men ham oyoq-poyoqlarimga tikkan-cho'kirtak kirganiga qaramasdan, jonimning boricha uni quvlar edim. Go'shting olaqarg'aga xomtalash bo'lgur, men yetib borgunimcha o't chimdib turadi, yetib borganimdan keyin, menga bir qarab qo'yadi-da, xuddi sag'risiga bo'ka tushgandak yana o'ynoqlab qochadi. Kechgacha shu zaylda sigir quvlab umrim o'tdi. Kun bo'yi uning boshbog'ini qo'lga kirgiza olmadim. It quvlagan tulkiday holdan toygan edim. Kun botishga oqqanda butun kuchimni oyog'imga to'plab, astoydil chopib boshbog'ini qo'lga kirgizdim. Ming siltashiga qaramasdan mahkam ushlab sudray boshladim. Ming mashaqqatlar bilan qo'rg'onga yetkazib og'ilxonaga bog'ladim.

Rangim o'chib ketgan bir holatda Omonning yoniga keldim, Omon o'zining muhabbat qo'ygan arqon karavotida yonboshlab yotar edi. Hol-ahvol so'radim:

- Ha, ishing qalay, Omon og‘ayni?
- E, so‘rama, o‘rtoq, – dedi, – bo‘kib qoldim.
- Iye, nimaga bo‘kasan?

– Sen ketganingdan keyin xo‘jayinning bir-ikki qur oshnalari mehmon bo‘lib kelishdi, uyda desang, yangalarim tushmagur juda ham pazanda ekan, ming turli noz-ne‘matlarni pishirib chiqarib turibdi, hali manti, hali tandir kabob, hali lag‘mon, hali holvaytar deysanmi, ish-qilib noz-ne‘matlarning ichiga ko‘milib ketdim. Bitta-bitta cho‘qilab, qornim yorilgunday bo‘lib ketdi. Kechagi sabzi-xo‘rlikning bugun hissasi chiqdi. Undan keyin mehmonlar tarqalishdi. Xo‘jayinning uch-to‘rtta qo‘shni dehqonlardan olasi bor ekan, menga cho‘tni qo‘ltiqlatib oldilar, orqalaridan ergashib yurdim. U qarzdor dehqonnikiga boramiz, bu qarzdor dehqonnikiga boramiz. Hammasi ham: “Qani, bu yoqqa, bu yoqqa”, deb taklif qilishadi. Cho‘t ko‘targanimni ko‘rib, “boyning mirzasi”, deb bechoralar meni ham siylashadi. Palov deysanmi, sho‘rva deysanmi, qo‘y-chi, og‘ayni, meni gapga solma, juda og‘ir bir ahvolda bo‘lib, bo‘kib yotibman, ovqat bosdi, ovqat!

Bu noz-ne‘matlarning ko‘pini men faqat otinigina eshitgan edim. Juda ham Omonning baxtidan kunlashar edim. Endi qanday bo‘lsa ham Omonni laqillatish kerak edi. Chunki, ertaga egang o‘lgur, tutqaloqlik sigirni u o‘tlatgani olib borsa, cho‘t qo‘ltiqlab mehmondorchilikda yursam, degan fikr boshimdan ketmas edi.

- Xo‘sh, sening ishing qanday? – deb so‘radi Omon.

– E, meniki ham, qo‘yaver, tozayam maza qildim-da, bu jonivor sigir shunday yovvosh, shunday bir baraka topgur ekanki, yetaklab olib yurib, bir uvatga qo‘yaman, xuddi qoziqqa bog‘lab qo‘yganday o‘sha yerdan bir qarich qimir-lamasdan o‘tlaydi, o‘tlab turgan joyida o‘t sob bo‘lib qolsa, “naryoqqa o‘tsam mumkinmi”, deganday qilib menga sekin qiya qarab qo‘yadi. “Ha, jonivorgina”, deb yetaklab nariroqqa jildirib qo‘yaman. Shunday qilib, qaragam, sigir emas, jonning rohati ekan, keyin bir sero‘troq uvatga yetaklab olib borib

qo‘ydim-da, ariq bo‘yidagi tolning salqinida maza qilib uyquni urdim. Ikki-uch kundan buyon bo‘lgan hamma hordiqларim chiqib ketdi. Yaxshi ham bu yerda qolmaganim, mehmonlarga xizmat qilaverib, toza ham charchagan bo‘lar ekanman.

Omon ham mening gapimga “puk” uchgan bo‘lsa kerak, ikki gapning birida “haha-haha” deb qo‘yar edi.

Kechqurungi ovqatga xo‘jayinnikidan ayron-atala chiqdi. Ovqatning sal “xashaki” roqligidan taajjublanib Omonga qaradim, Omon fahmladi shekilli:

– Bu ovqat, lekin menga to‘g‘ri keladi, – dedi. – Bu kungi yegan ovqatlarimning hammasi ham zo‘r, issiq mijoz ovqatlar edi, endi shuni ichib olsam, bas, shu bilan ichimda qalashib qolgan haligi ovqatlarni hazm qilib yuboraman, – deb icha boshladi.

Men ham:

– Xayr, bizning nasibamiz ham shu ekan, kuni bo‘yi uxlagandan keyin zo‘r ovqatni ham ko‘tarmaydi, – dedim-da, ichaverdim.

Erta bilan uyqudan turib xizmatga qoim turganimizda, xo‘jayin yana kechagiday ikki non, bir choydush jiyda po‘stloq choy ko‘tarib chiqdi.

– Xo‘sh, yigitlar, – dedi u, – bugun nima qilamiz? Kim nima ish qiladi?

– Xo‘jayin, bir maslahati bo‘lar, – dedi Omon.

Xo‘jayin ichkariga kirib ketgandan keyin Omon:

– Insof ham kerak, – dedi, – bugun sen ziyofatda qol. Men sigir boqishga bora qolay, lekin senga aytib qo‘yadigan bir nasihatim bor, uka. Xo‘jayin hali mehmondorchilikka borish oldidan yarimta nonga suzma surtib chiqarib beradi. Sen uni yema. Buning ma‘nosi shuki: “Agar mehmonga olib borishda to‘ydirib olib bormasam, suqlik qilib, meni uyaltirib qo‘yadi, ne qilsa tagipast, badnafs ochko‘z-da”, degani bo‘ladi. Sen xo‘jayinga rahmat degin-u suzma nonni yemagin, – dedi.

Men ham unga sigir boqish to‘g‘risida ba‘zi maslahatlarini berdim.

– Omon, – dedim, – mening fikrimcha, arqon karavotningni ola ket. Kecha zaxda yotaverib, mening belim og‘rib qopti. Hozir kuz tushib qolgan vaqt, ayniqsa, to‘qay yer, zaxkash, sigirni o‘tlatib qo‘yasan-da, o‘zing karavotni bir salqin joyga qo‘yib, maza qilib uxlayverasan.

Mening maslahatimga Omon, Omonning maslahatiga men unadim. Omon borib og‘ilxonadan sigirni yechdi. G‘ulom gardishdan arqon karavotni orqalab olib chiqib ketdi. Bir nafasdan keyin ichkaridan xo‘jayin chiqdi.

– Omonboy qani?

– Xo‘jayin, bugun sigirni u boqqani olib ketdi.

– Yaxshi, yaxshi, – dedi xo‘jayin, – choyni maza qilib ichib oldingizmi, qani, bo‘lmasa turing!

O‘rnimdan turdim, qo‘limga ketmon bilan bolta-teshani berdi. Qo‘rg‘onning orqasiga olib chiqib, tepasi yer baravar kesilgan ikkita terak to‘nkasini ko‘rsatib:

– Qani, bir g‘ayrat qilib, mana shu to‘nkalarni kavlab chiqarib bering, qishda o‘zlaringiz maza qilib gulxan qilasizlar. Kecha Omonboy baraka topkur ham toza g‘ayrat ko‘rsatdi-da, bundan ham katta ikki to‘nkani kavlab chiqardi. Halol yigit ekansizlar, baraka topkurlar, – dedi.

Men dilimda: “Mehmonlar kelguncha bittasini kavlar ekanman-da”, deb o‘yladim. Tamom g‘ayrat bilan ishga tushib ketdim. Kun qiyomdan oqqanda qo‘lida yarimta nonning yuziga suzma surtib xo‘jayin chiqib qoldi.

– Ha, barakalla, azamat, barakalla! Qani, mana buni bir maza qilib yeb oling.

“Bugun xo‘jayinnikiga mehmonlar kelishmaydiganga o‘xshaydi. Endi cho‘t qo‘ltiqlab qarz qistagani borar ekanmiz-da”, deb o‘yladim.

– Yo‘q, xo‘jayin, qorin to‘q. Hech nima yegim kelmay turibdi, – deb suzma surtilgan nonni olmadim.

Xo‘jayin ko‘p qistab ham o‘tirmadi:

– Mayling bo‘lmasa, sizlar hali yosh, ichlaringizda moy qaynaydigan yigitlarsiz, – deb nonni qaytarib qo‘rg‘onga olib kirib ketdi.

“Yo qarz qistashga boramiz, yo mehmondorchilikka boramiz”, deb umidvor edim. Hali kutaman-hali kutaman, hech gapning daragi yo‘q. Mehmondorchilikka borishning shirin xayolida ochligimga ham qaramasdan birinchi to‘nkani kavlab chiqarib, ikkinchisining ham bir tarafini ochib qo‘ydim. To‘nkalar juda ham chatoq, serildiz ekan. “Endi bo‘ldi”, deganingizda tagidan yana bitta yo‘g‘on ildiz chiqib qoladi.

Kun botishga yaqin ikkinchi to‘nkani ham qulatdim. Juda tinkadan tolgan edim: “Uh”, deb borib, o‘rnimga cho‘zildim. Shu paytda Omon ham kelib qoldi. Yelkasida karavot, rangi bo‘zday oqarib ketgan, sigirni mahkam ushlagan, “horma-bor bo‘l” ham qilmasdan karavotni yerga qo‘yib, sigirni olib borib og‘ilxonaga bog‘ladi.

Har ikkovimiz bir-birimizni aldaganimiz uchun andisha qilar edik. Omon meni eski keki yuzasidan aldagan ekan, men uni shunchalik qiziqchilik qilib aldagan edim. Chamasi, devona sigir kechagi menga qilgan “hunari”ni ikki baravar oshirib Omonga ham ko‘rsatibdi. Karavotni qo‘yib sigirga qaray desa, birov o‘g‘irlab ketishi mumkin, sigirni qo‘yib karavotga qaray desa, sigir bir zumda ko‘zdan yo‘qoladi. Xullas, bechora Omon karavotni orqalab olib, kun bo‘yi sigir quvlabdi. Yelkalari shilinib ketibdi. Oyoqlariga tikanlar qadalib to‘libdi.

U menga gapirmas edi. Men biyronlik qilib, uni yupatdim:

– Shukur qil, og‘ayni, yaxshi ham karavoting temir karavot emas ekan.

Bir nafas tersayishib o‘tirdik.

– Ko‘zdek og‘aynimiz, Omon! – dedim. – Bunday bir-birimizni aldab yurishimiz yaxshi emas. Kel, hali ham kekni tashlaylik. “Maslahatli to‘n tor kelmas”, deganlar. Bir ish bo‘lsa maslahat bilan qilaylik. Men ham bugun “ziyofat” yeyaverib, juda ham sassiqkekirdak bo‘lib ketdim. Rostini aytsam, xo‘jayinga “mirza”lik qilishdan ham bo‘larim bo‘ldi.

– Durust, – dedi Omon. – Kel, uka, shaharga tushib ketaylik, axir ochdan o‘lmasmiz. Bu xo‘jayining juda Xudo urgan odam ko‘rinadi... Bugun kechasi bir amallab qochamiz.

– Quruqdan-qurug‘-a!

– Ha, bo‘lmasa nima qilar eding, tom teshib, tim urar-midik.

– Muzdini chiqarib ketsak bo‘lar edi.

Boyagi, men domlanikida, eshonnikida yuraverib xiyla qo‘li egrilikka o‘rganib qolganman. Egasi yo‘q mol afandiniki, degan ma‘qul gapga ko‘nikib ketganman. Omonni yo‘ldan chiqarib, boyning birorta molini o‘lja qilib ketish payida edim.

Uzoq tortishuvlardan keyin Omon ham ko‘ndi. Bizni ikki kundan buyon sargardon qilgan tentak sigirni so‘yib, uning go‘shini ko‘targanimizcha olib, shuni sotib tirikchilik qilmoqchi bo‘ldik.

Kechki ovqatga xo‘jayin shirqovoq qildirgan ekan, olib chiqib oldimizga qo‘ydi va qovoqning mo‘jiza ekanini maqtab-maqtab, buni ichgan kishi do‘zax betini ko‘rmasligi to‘g‘risida gapirib ketdi.

Ovqatdan keyin xo‘jayin darvozani qulflab ichkariga kirib ketdi. Biz yana joyimizda yotib uyquga ketdik...

Yarim kechadan o‘tganda Omon uyg‘otdi. Ikkovlashib oyoq uchi bilan og‘ilxonaga kirdik. Men ne qilsa ham eshak so‘yib korasta bo‘lib qolgan salloh. Jinni sigirni yiqitib oyog‘ini boyladik. Omon yonidan pichoqni olib berdi. Pichoqni bir-ikki yonimga qayradim-da, “bismillo Ollohu akbar”, deb sigirning bo‘g‘ziga pichoq tortib yubordim.

Naridan-beri ichak-chovog‘ini ag‘darib tashlab, terisini shilib, eng yaxshi joylaridan, suyaksiz qilib, uch pudcha go‘shni og‘ilxonadagi kunjara solib qo‘yilgan qopni bo‘shatib, o‘sha qopga to‘ldirdik. Men to‘nka bo‘lib turdim. Omon tomga chiqdi. Avval qopdagi go‘shni, undan keyin arqon bilan meni tortib olmoqchi bo‘ldi.

Oy botib, kecha qorong‘ilashib qolgan. Juda avaylab, tasmol bilan harakat qilamiz. Omon tomda. Lekin mening

ko'nglimga sal shubha kelib qoldi. "Balki bu gal rostakam qilib mendan o'chini olar, o'zi ketib qolar-da, men bu yerda xumchaga tushgan sichqonday qamalib qolarman", deb o'yladim-da, darrov qopdagi go'shtni bo'shatib ichiga o'zim tushib oldim. Qopning labiga bitta kesak o'rab, arqonni mahkam qilib bog'lab, "tort", dedim. Omon zo'r bilan tortib oldi. Men o'sha paytlarda uch puddan ortiq kelmas edim. Omon meni go'sht deb o'yladi. Darhaqiqat, mening fikrim to'g'ri chiqdi. Qopni tortib olgandan keyin pastga qarab:

– Qo'lga tushding-ku, qani endi xo'jayinga javob berib ko'r, ha, nomard! – dedi-da, inqillab-sinqillab, sekin, avaylab, qopni arqon bilan ko'chaga tushirdi. O'zi tomning pastroq joyini mo'ljallab sakrab tushdi-da, qopni ko'tara jo'nab qoldi.

Shunday qilib, bir butun sigir go'shtidan bir chaynam ham bizga nasib bo'lmadi. Shuncha ovoragarchilik boshimizga yuk bo'ldi.

Omonning orqasida juda sekinlik bilan nafas olib borar edim. Yo'lda "uh" deb qopni yerga qo'yib, bir-ikki joyda dam ham oldi. Bilmayman, qaysi qishloqqadir kirib borar edik. Men qopning ichida bo'lsam ham kun yorishayotganligini sezar edim. Yo'ldan bir it chiqib qoldi. Omonni taladi, qishloqning har tomonidan vovillashib boshqa itlar yetib keldi. Omonni o'rab olib atrofida turar edilar. Itlardan biri kelib qopni tishladi. Itning tishi qop, kiyim-bosh aralash bo'ksamga xanjar urganday botgan edi. Chidab turolmadim:

– Voydod, Omon, yuqoriroq ko'tarib ol! – deb qichqirib yuborganimni o'zim ham sezmay qoldim. Omon sigir go'shti tilga kirganligidan qo'rqib ketib, qopni tashlab yubordi. Ana shunda bir qop go'shtday yerga shilqillab tushdim.

– Bu senmisan, go'shtmisan? Go'sht bo'lsang, o'zing qani, o'zing bo'lsang go'sht qani?

Omon dovdirab, nima deyayotganini ham bilmas edi. Qopdan chiqdim. Ikki kishi bo'lib qolganimizni ko'rgan itlar asta-sekin chekina boshladilar.

– Qani, yuraver, berdisini keyin aytaman.
Omon xomush edi. Bir-birimizga qaramay, tong azonda qishloq yo‘lida ketib borar edik.

IV BO‘LIM

Omon shunchalik darg‘azab ediki, jon og‘ritgani jondor qidirar edi. Ko‘cha chetida o‘tib yotgan olchalardan qamchi dastasiday bittasini shartta sindirib, dadasi yasab bergan pichoqcha bilan novdaning uchini, tagini kesib, tayoqcha yasab oldi. “Tag‘in shu tayoqcha bilan meni savalab qolmasin”, degan xavotirda men ham o‘zimga unikidan yo‘g‘onroq tayoq tayyorlamoqchi bo‘ldim. Bitta o‘rik ko‘chatini sindirib:

– Og‘ayni, pichoqchangni berib tur, shuni tekislab olay, – dedim.

– Pichoqni harom qilasan, nas bosgan, – dedi Omon.

– Men nas bosgan bo‘ldimmi? Sen bilan shuncha yurdim, biror marta cho‘milganingni ko‘rganim yo‘q! Yuz-qo‘lingni ham o‘lguncha erinchoqlik bilan giyohvandlardek seskanib arang yuvasan. Qo‘ltig‘ingga qo‘l ursang, bir kaft bit chiqadi. Mana men o‘tgan hafta Kalasda yarim soatcha cho‘mildim. Ko‘ylak - ishtonlarimni ham otquloq o‘tdan sovun qilib tozalab yuvdim. Sen nas bo‘lmay, men nasmi?

– Bo‘pti, – dedi Omon. – Nas bo‘lmasang pesdirsan, orqa etagingda namoz o‘qisa ham bo‘laveradigan peslardan.

– Senchalik shumqadam bolani umrimda ko‘rmaganman.

Oramizdagi janjal kuchayib borar edi. Omon mendan gina qilganicha bor edi. Chunki u go‘shetni sotib, guppi tik-tirmoqchi, chaqmoqi telpak olmoqchi ekan.

– Quruqdan-quruq sho‘ppayib shaharga tushib ketaveramizmi, ko‘rgan-bilgan ne deydi, shuncha vaqt sanqib yurib, ikki barmog‘imni burnimga tiqib boramanmi, o‘zing o‘lguncha nas bosgan pes deganimcha bor bola ekansan, sen bilan birlashganimdan buyon

ishim o'ng'alganini bilmayman. Sen yo'liqmaganingda hov anov pulga to'qli olgan bo'lardim, haligacha to'qlim – qo'y, qo'yim – biya, biyam – tuya bo'lardi, – deb meni koyirdi.

– Buning maslahati hali ham oson, – dedim. – Dorbozga shogird tushsang, duxobadan shim qilib beradi. Hammomga o't qalovchi – go'loqlikni o'rgansang, erta-yu kech o't oldidan jilmaysan, guppi bilan chaqmoqi telpakning ham keragi bo'lmaydi. Qo'y, biya, tuya, bu gaplar endi ortiqcha ziynat, bekorchi tashvish, yem-xashakni qayerdan topasan? Uning ustiga hovling kichik. Bu hayvonlar uchun katta saroy qurishing kerak. Hali ham bu mashmashalarni xayolingdan chiqar-da, har shanba kuni bilan chorshanba mol bozorga bor. Himmatingni baland tut. Bozorni o'z og'ilxonang deb o'yla, butun shu hayvonlar o'zimizniki deb dilingdan o'tkaz. Bularga ham qanoat qilmay, ko'ngling fil istab qolguday bo'lsa, Yupatovning ot o'yinxonasi qochib ketgani yo'q. Bilet olib ko'rishga, albatta, senda naqd aqcha bo'lmaydi. O'zingni ehtiyot qilib tashqaridan, taxta tirqishidan yoki o'sha atrofdagi birona daraxtga chiqib ko'rishing mumkin. Ammo hali aytganday, qorovulning ilon qamchisidan ehtiyot bo'l. Qani, yur, uzun gapga fursat yo'q, shaharga tushib seni kutib yotgan buncha dov-dastgoh, izzat-davlatlarni tomosha qil, – dedim.

Omon otasi ham qilishi mumkin bo'lmagan bu ma'qul va jo'yali maslahatni palag'da tuxum yutganday o'qchib, ijirg'anib tingladi. Eng oxirida zardasi qaynab ketdi:

– Senday og'aynidan menga harom o'lgan sigirning yelini yaxshi edi, nima qilsa ham sovungar pul to'lab olar edi-ku. Xayr. Sovuq diydoringni qiyomatda ham ko'rmay, – dedi-da, kelgan yo'liga qarab qaytib keta boshladi.

Qayerga ham borar edi? Yo'l qaytsa, sigiri so'yilgan boyning odamlari uni tutib olib, mirshabga topshiradi, umri Sibirda o'tib ketadi. Baribir, tentirab, halakaning itiday sanqib shaharga qaytadi. Bu jihatdan ko'nglim tinch, qornim to'q edi. Orqasidan qichqirdim:

– Mulla Omonboy, shahardagi qo‘shchi-kulonchi, sayis, miroxo‘r, boy-u boyonlar, oshna-og‘aynilaringizga xat-patingiz yo‘qmi, Orifxo‘ja eshon, Maqsudxon duma, G‘ulomxon qozilarga¹ nomingizdan salom aytib qo‘yaymi?

Omon churq etmay borar edi. Oramizdagi janjal puch yong‘oqqa arzimaydigan bo‘lsa ham har ikkalamizdagi o‘jarlik o‘zimizga yetarli edi: qaytib kelishga u or qilar edi, men bo‘lsam, otdan tushsam ham egardan tushmas edim. Men kimman, axir. Omon qo‘sqiga bo‘ysunib ketaveramanmi!

Xo‘sh, endi o‘zimizga navbat, o‘zginamiz, ya‘ni men nima qilaman, qayerga boraman?

Bu viloyatlardan umidim uzilgan, kimsan, Ko‘kterak, Eshonbozor, Qoplonbek, Sharobxona kabi shahri azimlarda (ko‘p voqealarni ushbu sarguzashtda yozganim yo‘q) qilmagan ishim qolmagan, yetti iqlimda nomim yomonlikka yoyilgan, mazkur mamlakat va viloyatlarga qaytishim mumkin emas. Oilamizga – onamning oldiga boray, desam, ustboshim yupun, oyog‘im yalang, hammom tushgan bo‘taloqday shir yalang‘ochman. Onam sho‘rlikning beva-kambag‘al ro‘zg‘origa joduday jag‘ bilan borishim o‘zimga ham o‘ng‘aysiz, ularning ham menga ko‘zlari uchib turmagan bo‘lsa kerak. Ammo, baribir, mening oldimda bitta yo‘l bor edi, xolos, u ham bo‘lsa shahar. Undan tashqari, hali bayon qilganimday, sayohat qilingan yerlardan hadigim zo‘r.

Omon bilan totuvchilik vaqtlarda menga bir ish o‘rgatgan edi. U ham bo‘lsa, “to‘daga ur” falsafasi. Qishloqdan-ku badarg‘aman, chumchuqdek jonim bilan shaharga tushib ketsam, “qora po‘stakdan burga qidirish qiyin”, deganday, shahardan meni kim ham topib ola qoladi?

Shahar.

Shahar. Savdogarlar, mirshablar, gadoylar shahari. Seldan so‘ng loyqalanib oqqan daryo. Shu daryoning murdor to‘lqinlari ichida men sho‘rlik nima, bitta xas-cho‘pdek yutilib ketishim mumkin. Ammo men o‘zim esa shaharni astoydil yomon ko‘raman. Ko‘knorining isiriq solgan dek-

¹ XX asr boshlaridagi Toshkentning ko‘zgako‘ringan boylari.

chasidey badbo‘y shaharda men dimiqib ketaman. Yana o‘sha mustahab qilmagan, yog‘ bosgan basharalar, uzun-uzun rastalarning do‘konchalarida gazcho‘p ushlab, xaridor kutgan yalqov boyvachchalar, charvi yegan mushukdek ko‘zi yaltiroq hannotlar, oqsoq laylakning soyasiday arang-arang sudraluvchi bir to‘da tilanchilar, ular-bular, xullasi, men shaharni yomon ko‘raman.

Attorlikni aylanib chiqqandan keyin bir qozoqning bolasi:

– Dada, bu do‘kondorlar nima ish qiladilar? – deb dadasidan so‘ragan ekan:

– Ey o‘g‘lim, bular bozor kuni xalqni aldaydilar, begim kuni bir-birlarini aldaydilar, – deb javob bergan ekan dadasi. Bir oz kamsitib aytibdi. Bular har kuni, har soat xalqni aldaydilar.

Nima qilaman, osmon uzoq, yer qattiq. Qilichini ko‘tarib qish kelayotir. Men axir ko‘chib ketgan qishloqning tandiri emasman-ku, qishin-yozin og‘zimni ochib, esnab o‘tirsam. Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak. Yoz kunlari jazillatib tovondan uzadigan qizg‘in yo‘llarga kech kuzakning salqin ivishig‘i tushgan. Tuproq og‘irlashgan, chang ko‘tarilmaydi, suvlar tip-tiniq. Ba‘zi sovuqroq tonglarda shabnam ham tushadi, ariqlarning cheti ko‘kka tekkan sigirning qaymog‘iday yupqa shirava bog‘laydi. Beva onamni, yetimcha singillarimni ko‘p o‘ylayman, ichim achishadi.

Nega men bunday noshud bola bo‘ldim, kimga bo‘lsa ham shogirdmi, yugurdakmi bo‘lish kerak, biror nima topib onamga qarashib yuborishim kerak-ku, deyman. O‘kinaman, o‘zimni o‘zim koyiyman, ba‘zan-ba‘zan yig‘lab qo‘yaman. Ammo shu holda uyga qaytish qiyin.

Omonning o‘chib ketgan qorasi orqasidan termilib, o‘zimning yuqoridagi go‘dak falsafalarimni mulohaza qilalar edim. Yer sovuq, oyog‘imni objuvozning poyko‘piday birisini olib, birisini qo‘ymoqdaman. Kechasi bilan Omon bechora ikkovimiz o‘z tashvishimiz bilan ovora bo‘lib ketib, sovuqni uncha sezmagani ekanmiz.

Uzoqdan karvon qo‘ng‘irog‘ining ovozi eshitildi.

Qo'ng'iroq jarangi, kimsasiz qorong'ilikda mehribon ohang bilan dilga dalda berib, ufqda erib ketar edi.

Nili sahrolardan karvon o'tgan chog'
Unga peshvoz chiqar hattoki sahar.
"Gul tong", deb, "Gul tong" deb urgan qo'ng'iroq
Baxtli kelajakdan beradi xabar.

Karvon yaqinlashib yetib keldi. O'n besh chog'lik tuya, ularni beshta-beshta tirkab, yetaklab eshak mingan chol, bir yosh yigit kelardi. Tualarga ortilgan xashaklar, tualarning tumshug'i, chollarning soqol-mo'ylovlari g'ira-shira qirov bog'lagan. Men birdaniga karvonga yaqinlashib:

– Yo'l bo'lsin, akalar? – dedim. To'satdan, tomdan tarasha tushganday bu so'rashish karvonni cho'chitib yubordi.

"Alay bo'lsin!" deb berilishi lozim bo'lgan odatdagi javob o'rniga oldinda eshak mingan chol yetaklagan it menga tashlandi. Yaxshi ham chol shaharga o'rganmagan itni adashib ketishidan qo'rqib, eshakning qanjig'asiga bog'lab olgan ekan, bo'lmasa pok titig'imni chiqarar ekan. Ma'lumki, itdan yurak oldirib qo'rganman. Yarim soatgina ilgari qop ichida turib itlar bilan uchrashgan edim. Sag'rimdagi tishning alami hali tarqalgani yo'q.

– Nima qilib bu yerda turibsan, chirog'im, yaxshilikka bo'lsin edi, – dedi chol.

– Shaharga tushmoqchi edim, yanglishib qishloqdan barvaqt chiqib qolibman, yo'ldosh kutib turgan edim, baxtinga sizlar kelib qoldingiz, – dedim.

– Hov anavi qirning ustida ham birovning ketayotibdi, o'zlaring necha kishi, aytaqo'y, chirog'im, itni yeshaymi, yo'qmi? – dedi chol.

– Qiziq odam ekansiz, men itni yoqtirmayman. Qirda ketayotgan kishini bo'lsa tanimayman. Qo'y og'zidan cho'p olmagan Xudoning bandasiman. Yo'ldosh bo'lishdan hazar qilsangiz, nima ham qilardim. Zorim bor, zo'rim yo'q, o'zim orqangizdan sizni qora tortib ketaveraman, – dedim.

– Voy-voy, – dedi chol, – chakalikkina mol ko‘rinasan, qirdagi kishi nega seni so‘kib ketayotibdi bo‘lmasa?

– So‘ksa so‘kaversin, men eshitmagandan keyin og‘ziga kelganini o‘tlasin.

– Tanimayman, degin?

Ichimdan zil ketdim. Nima deyishimni bilmay qoldim. Indamasdan ergasha berdim. Keyindagi tuya yetaklaganlar ham menga shubha bilan qaray boshladilar. O‘rtaga tushgan bu sovuqchilikni ustimdan ko‘tarish uchun gapni boshqa yoqqa burmoqchi bo‘lib, cholga gap otdim:

– Mana shu yorug‘ yulduzning oti nima, otaxon?

– Hi, hi, quv bola ko‘rinasan, yulduz otini bilib yadachilik¹ qilarmiding? – dedi-da, boshini osmonga ko‘tarib sharq tomondan yarqirab chiqqan yulduzga qaradi:

– Mana bumi? Bu yulduzni “Zuhro” deydilar, asli bir kambag‘al kishining qizi ekan. Ota-onasi o‘lgandan so‘ng, podshoh bunga sovchi qo‘ydiribdi. Zuhro qiz: “O‘zimning sevganim bor, shunga tegaman”, debdi. Podshoh qizning sevganini toptirib dorga osibdi. Dorning yog‘ochi uzun, juda-juda baland ekan. Qiz kechasi kelib sevgan yigiti osilgan dor yog‘ochiga tirmashib chiqaveribdi, chiqaveribdi, boshiga yetibdi, undan u yog‘i osmonga bir qadam yo‘l ekan. “Bir kunmas-bir kun, yerda zo‘ravon podshohlar yo‘qolsa, qaytib tusharman”, debdi-yu, ko‘kka chiqib ketibdi. Ana o‘shandan buyon har kuni tongotarda ko‘kdan yerga mo‘ralab qo‘yarkan. Bu yulduz tong qidirganlarning manglayiga chiqadi, uxlab yotganlar buni ko‘rolmaydilar...

Chol qo‘li bilan osmonda turli shakllar chiza boshladi:

– Huv anov, shimoldagisi, Oltinqoziq yulduzi. U yulduz osmonning o‘qi bo‘ladi. Shunga qarab yurgan kishi yo‘ldan adashmaydi. Mana bu to‘kilgan tutday cho‘zilib ketgan yorug‘lik Somonchining yo‘li. Mana shu yo‘lning ostida ota-bobolarimiz ming-ming yildan beri qatnab kelgan. Mana, men ham shu yo‘ldan qatnayverib qartaydim. Tushundingmi, yadachi bola?

¹ Yada toshi yordamida yomg‘ir chaqirish.

Gaplashib ketsang yo‘l qisqaradi, deganday, shaharning Chig‘atoy darvozasiga kelganimizni sezmay qolibmiz. Ol-dindagi nortuya bo‘yniga osilgan qo‘ng‘iroq dang‘ir-dung‘ir chalinib borar edi. Shaharning tor ko‘chalarida yangragan qo‘ng‘iroq ovozi devorlarga urilib maydalanar, yerga to‘ki-lar edi.

To‘xtajonboyning masjidiga yaqinlashganda, quduqning qolipi singari mezanadan yarim belini chiqarib kuchanayot-gan manqa so‘fining:

– Hayna xanaxola... Hayna xanaxola... – degan ovozi eshitildi. Besh kunlik bevafo umrida bunday xushqiroat ovozni hatto o‘z jinslari o‘rtasida ham eshitmagan cholning iti cho‘chib ketdi, so‘figa jo‘rovoz bo‘lib uvlamoqqa bosh-ladi. Chol qo‘lidagi tayoq bilan itni bir turtib to‘xtatdi.

– Buning nima deb baqirayotibdi, o‘g‘lim?

– Sho‘rlikka Xudo ikki dardni birdan bergan ekan, ham manqa, ham so‘fi, hozir mezanadan tusholmay baqirib yo-tibdi, – deb hazillashdim.

Oyoq kiyimlar sotiladigan vofurushlik rastasiga kelganda chol bilan xushlashib ajrashdik. Cholning iti ham menga o‘xshash rastadan qo‘rqar ekan. U dumini chotiga qisib, eshakning pinjiga suqilib, olazarak bo‘lib ketar edi. Juda rahmim keldi. Bu rasta ichida har qadam-da esnab, kerishib, nos chekib turgan qorovullarning “kimsan?” deyaverishidan zerikib, qassoblikka burildim. Qassob bozorida bir katta qora ko‘ppak bir qancha itlarni ergashtirib izg‘ib yurar edi. Meni ko‘rishi bilan irillay boshladi. Uzr aytib, sovungarchilikka burildim. Bu yerning itlarida ham xuddi shunday muomala – chopsam quvlaydi, to‘xtasam – tevarakka davra quradi. Qadamni ildamroq tashlab eski Xotin hammomning yoni-dan Kulollik orqali Kapponga qarab yo‘l soldim. Qayerga ketayotibman – o‘zim ham bilmayman, meni ko‘r taqdir yetaklar edi.

Bu yil it yili ekanmi, bilmayman. Kulollikda ham meni itlar tinchitmadi.

Durust, qassob bozorining itlari-ku, meni bez terгани kelgan, deb qizg'anishi mumkin edi. Sovun bozoridagilar qirindilardan iborat rizqlariga sherik bo'ladi, deb o'ylagan-dirlar. Xo'sh, Kulollikning itlari nimani qizg'anadi? Men quruq, bo'sh xumni, oshsiz sopol tovoqni yoki suv tegma-gan quvurni yeb qo'yamanmi?

Ensam qotib yo'limdan ketib boraverdim. Mahka-ma bozorining boshiga, Xasti Ukkosha degan machit ro'parasiga chiqdim. Ukkosha degani bir odamning ismi ekan. Bu odam arablar bizning O'rta Osiyoni bosib olganlarida lashkarboshi bo'lib kelib, shu yerda ota-bobolarimizning o'qiga uchib o'lgan ekan. Keyin arab hokimlari uning qabri ustiga machit ko'tarib, ni-shonlagan ekanlar. "Otangni o'ldirganga onangni ber", degan murosasoz maqol yuzasidan shaharlarimizni vayron qilgan, ota-bobolarimizni o'ldirgan, xalqimizni yoppasiga qul qiluvchilardan biri bo'lgan Ukkoshaning mozori bu zamonga kelib ziyoratgoh bo'lib qolgan edi. Mozor tagidan chiqadigan sizot suvlardan paydo bo'lgan bir buloq ham bor edi.

Bu mozorga va buloqqa xalqning ixlosi juda baland edi. "Bu mozorga sig'ingan, bu buloq suvidan ichgan yoki cho'milgan kishi pes bo'lsa tuzaladi, shol bo'lsa yuradi. Ko'r bo'lsa ko'zi ochiladi", deb ishonar edilar.

Xasti Ukkoshadan kunbotar tomonga ketaversangiz, chala novvoylikka chiqar edingiz.

"Og'zi qaro alomat, ichi qizil qiyomat – uni toping dil-barim", bu hamma biladigan oddiy topishmoq, ya'ni tandir.

Katta-katta tandirlarda alangalanib o't yonmoqda edi. Ko'ksi ochiq bo'z yaktak kiygan, chakkasini bog'lagan kishilar, tez-tez laxcha cho'g'li tandirlarning ichiga kirib-chiqib, issiq non uzmoqda edilar. Go'yo quyosh korxonasi-da to'lin oy yasalmoqda edi. Qizil mag'iz, lolarang bo'lib pishgan nonlarning yuzi oftobdan ham issiq edi.

Qani endi, jildirab oqayotgan shu ariqning labiga o'tirib olsang-u, shu nondan bir savatini oldingga qo'yib qo'ysalar,

hech qanday takalluf bo'lmasa, suvga botirib yeyaversang, yeyaversang. Savatdan non uzilmasa, ariqdan suv. To'ydim deganimda, o'rningdan turib bir kerishib qo'ysang, hech kim sendan pul so'ramasa. Keyin novvoyga: "Rahmat, aka!" desang-da, yo'lingga ketaversang.

Ammo bunday paytlarda bizday kamsuqumlarni nonning saxovatli hidigina to'ydira olardi. Isinish bahonasi bilan novvoyxonaning eshigi oldida nonning hidini hidlab turar edim.

Yelkasiga ro'mol tashlab, sag'ri kavushini charvi yog'i surib yaltiratgan, oltmishlardan oshgan, lekin bir oz bukchaygan chol kelib bir ro'mol non oldi. U ostonadan chiqa turib, mening ust-boshimga bir qur sinchiklab qaradi-da: "Him-m. Otang aylansin, bolam, mana shu nonni ko'tarib eltib bermaysanmi?" – dedi.

"Xo'p", deb qo'lidan tugunni oldim. Orqaladim. U oldin, men keyin keta boshladik. Chol oyoq ostida uchragan qog'ozlarnimi, lattalarnimi hassasining uchi bilan avval bir titkilab tekshirib, keyin yerdan olib devor kovaklariga tiqib ketar edi. Orqamda issiq nonlar. "Menga ulardan bir burda tegadimi yo yo'qmi, yoki kitob ortilgan eshakday bebahra qolaveramanmi?" deb o'ylayman. Choli tushmagur shuncha nonni nima qiladi, yo to'yi bormikin, to'yga bo'lsa – bu non kam, ro'zg'orga desa – ko'p. Bu odam kallayi saharlab, tovuq qo'noqdan tushmasdan qayoqqa yetaklab ketayotibdi? Nariroqqa borib, jarlikka burildik, suv yoqalab borar edik. Chol mayin ovoqli, juda ham xushgap chiqib qoldi:

– Nima qilib tong azonda tentirab yuribsang, bolam? Nima yo'qotgan eding?

– Daladan tushdim, ota.

– Ha, shunday bo'ladi, bolam. Toshkentning tarig'ini yegan chumchuq Makkatullodan qaytib uchib keladi. Ota-onang bormi?

Gapni cho'zib o'tirmaslik uchun "o'lib ketganlar", deb qo'ya qoldim.

Shunaqa bo'ladi. Ota-ona degan mo'rt keladi. Hay,

zararsiz. “Yaxshi buzoq ikki onani emibdi”, degandek, o‘zing epchil bo‘lsang, ota topib olasan. Otaki topiladi, ona degan o‘z oyog‘i bilan keladi. Ishqilib, katta Chorsudan omon-eson o‘tib olibsan. Marra seniki. Yomonlar ko‘payib ketgan. Ha, shunaqa. Oyoqyalang ekansan, bolam. Unday desa, Mallaxonning tuyasi ham oyoqyalangligicha so‘yilib, shulon oshiga tushib ketgan, yugurik oyoqqa kavush topilib qolar. Avval oyoq omon bo‘lsin-chi. Ha, shunaqa!

Mana, urush boshlanganiga ham bir yildan oshdi, shundan buyon hamma narsaning narxi oshib ketdi, shundan buyon poyabzalning ham narxi ko‘tarilib qoldi, shunaqa, bolam. Poshshohlar tinch yashasa, xotini taloq bo‘ladiganday, oq poshshomizni aytaman-da, tinchgina yurt so‘rab, morjnini yeb, yomonlarni dorga osib, marjalar bilan aysh-ishrat qilib yotavermaydimi? Nimasi yetishmaydi, fuqarosi bo‘lsa xom go‘shtday itoatli, mirshab-u poleskalar qilichday. “G‘us”, desa, tap-tayyor, har besh vaqt namozda eshon-u ulamolar haqiga duo qilishib turibdi, pulga zoriqmaydi. Jumlai boy-u boyonlar madadda. Tag‘in nima kerak? Urush qilib, xaloyiqni qirib, kesakka hokim bo‘ladimi? – chol o‘z-o‘zicha javrab, sannab borar edi.

Men indamadim. Oradan biroz jimlik o‘tdi. O‘n-o‘n besh qadamdan keyin chol g‘ing‘illab ashula ayta boshladi:

Otasi o‘lmagan kim bor,
Onasi o‘lmagan kim bor.
Birovning yurtiga borib,
Musofir bo‘lmagan kim bor?

Hay, mashoyixlarning sadag‘alari ketay. Otam rahmatli ikki haj qilgan edilar. Meni ham o‘zlari bilan keyingi gal olib bordilar. Biz ham musofirchiliklarni boshdan o‘tkazganmiz, bolam. Kishi musofir bo‘lmaguncha musulmon bo‘lmaydi, degan ekanlar azizlar. Ha, shunaqa bo‘ladi. O‘zing qaysi qishloqdan bo‘lasan?

– Uchqo‘rg‘ondan, – dedim ensam qotib.

– Shunaqa degin, bolam, men uchramaganimda onangni Uchqo‘rg‘ondan ko‘rar ekansan. Domla-pomlaga borganmisan?

– “So‘fi Olloyor”ning¹ yarmisida qochganman.

– Ha, shunaqa. Bay-bay, gapning ayni qizg‘in joyida qochgan ekansan. “Jahannam”dan qochgan ekansan-da, a, bolam?

– Ha, shunaqa.

Chol “So‘fi Olloyor” kitobining “Jahannam qasidasi”ni kuylay boshladi:

Jahannam uzra bir ko‘prik erur, oh,
O‘shal ko‘prik Sirot otlig‘uzargoh.

Qilichdan tez erur, qildin ingichka,
Pushaymonlar o‘shal kun tushgay ichga.

Cholning qo‘lidan bir amallab qutulish payidan bo‘lib:

– Ota, – dedim, – noningizni biroz ushlab turing, suv ichib olay, chanqab ketdim.

Chol seskanib, cho‘chib ketdi:

– A? – dedi. – Suv ichaman? Ichingda moy qaynayotibdimi yo qazi-qarta yedingmi? Yuraver, bachchag‘ar, hozir choy ichasan, e, tavba-ey, etim jimirlashib ketdi-ya. Saratonda qo‘l yuvishga erinasan kishi-yu, kech kuzakda, tag‘in azonlab, nahorga, muzdek qavs suvini ichar emish-a. E, tavba-ey, ota-onang g‘ozmidi, haromi? Shunaqayam bo‘ladimi?

Chol meni koyib javrab ketmoqda edi. Jar yoqasida xaroba bir uyning eshigiga kelib burildi. Men hadiksirab eshik oldida to‘xtadim. Chol orqasiga qaradi.

– Ha, nega qorakashlik qilayotirsan, shunaqa bo‘ladi, bolam, kiraver.

Yana shubhalandim.

¹ Kattaqo‘rg‘onlik shoir So‘fi Olloyorning (XVII asr) «Sabot ul-ojizin» nomli asari ko‘zda tutilmoqda. Eski maktabda savod chiqqandan so‘ng o‘qitiladigan kitob.

– Iya! – dedi chol. – Nega buzoqdek baqrayasan? Bu yer qushxona emas. Madrasa, madrasa. Shunaqa bo‘ladi. Chala qolgan savodning shu yerda chiqadi.

Qo‘rqa-pisa tavakkal qilib tutundan qorayib ketgan pastak eshikdan engashib ichkari kirdim.

Hammayoq achimsiq, ko‘zni achitadigan hidga to‘lgan edi. Yuqorida miyona ro‘zg‘orning samovari, o‘rtacha bir kir samovar qaynab turar edi. Yerdan ikki qarichcha ko‘tarilgan so‘richada olti kishi davra qurib o‘tiribdi. O‘rtada manqaldonda olov, olov atrofida siniq-mertik choynaklardan uch-to‘rttasi terilgan. Ko‘chada allaqachon quyosh chiqqan bo‘lishiga qaramay, bu yerdagi shishasi qoraygan yettinchi chiroq lippillab yonmoqda. Ko‘cha tomonga ochilgan tuynuklarga yopishtirilgan yog‘lik qog‘ozlardan sarg‘ish nur g‘ira-shira kirmoqda. Taralmagan sariq soqoli yuzini bosgan, qo‘sh ko‘zoynakli, o‘rta yoshli bir kishi chiroq yonida qalin bir kitobni ochib o‘tiribdi. Qolganlari har xil shaklda o‘tirib uni qurshab tinglamoqdalar. Biz kirib borishimiz bilan manqaldondagi cho‘g‘ni otashkurak bilan titib o‘tirgan, hoji do‘ppilik puchuq bir kishi quvonib ketdi.

– Ana, Hoji bobomning o‘zlari ham kelib qoldilar. O‘zlaridan so‘rab qo‘ya qolamiz.

Kitob o‘qiyotgan boshini ko‘tardi:

– Hoji bobo, kitobdagi bir masalaga shubha qilib qoldik. Abu Muslimiy sohibqiron bilan Nasiri Sayyori Beor dashti Xurosonda jang qilganda ul janobning boshlariga-ku, Nasiri Sayyor to‘qson olti ming botmonlik gurzigaron bilan urgan edi. Shunda ul janob tizzagacha yerga botgan edilarmi yoki belgachami? Bulturgi o‘qigan nusxamizda tizzagacha deyilgan edi. Bu yilgisida belgacha, deb yozilgan.

– Tizzagacha degani to‘g‘ri, – dedi Hoji bobo, – chunki qoidai pahlavonlik uch zarb bo‘ladi. Birinchi zarbda tizzagacha, ikkinchi zarbda belgacha, uchinchi zarbda yelkagacha. Nauzanbilloh, bir zarbda ul sakbachcha janobni bellarigacha yerga botirgan bo‘lsa, ikkinchi zarbda quloqlarigacha

botirib, zo‘ravonlik Yazid bilan Marvonixarda¹ qolar edi. Ha, shunaqa.

– Fikri sohibi xona, albatta, ma’qul ast², – dedi davradagilardan qotmacha kelgan qora bir kishi.

Bular “Jangnomai Abu Muslimi sohibqiron”ni o‘qimoqda ekanlar. Hoji bobo nonni mendan olib, samovar tagidagi bir sandiqqa taxladi. Sakkizta nonni bir patnisga qo‘yib, har qaysi nonning ustiga bir kaftdan mayiz, jiyda soldi. Ko‘tarib kelib, har qaysi odamning oldiga to‘ylarda to‘qqiz-to‘qqiz tortilganday bittadan qo‘yib keldi, o‘zi ham davraga kirdi. Men hali ham serrayganimcha ustunga suyanib turar edim.

– Hey, – dedi Hoji bobo, – devorga suyab qo‘ygan kurakdek nega serrayib turibsan, amakilaringga salom berib, bu yoqqa chiq, bolam, ha, shunday bo‘ladi.

– Assalomu alaykum! – deb tortinibroq yuqori chiqdim. Hoji bobo yonidan joy berdi. Haligi nonlardan bittasini mening oldimga qo‘ydi. Choy quyib berdi.

– Nonni ushat, choyni ich, qo‘maqaylik qilmay yaxshi chaynab yeyaber, bolam. Hammasi o‘zingniki, ha, shunaqa.

Bu yerdagilar hech qanday takallufni bilmas edilar. Har kim o‘z choynagidan choy ichar, o‘z noni bilan mayizini yeyar, bir-biroviga “oling-oling” yo‘q edi. Haligi fors tilida gapirgan, ko‘k sallali qotma, qora kishi Hoji bobodan so‘radi:

– Sohib, in bacha kist?³

– Novvoylikdan topib oldim, shahrimizdagi yetim-yesirlarni kam sanab, o‘zini ham shularga qo‘shmoqchi bo‘lgan bir bepadar. Oyoq-qo‘li epchil, tili burro, jag‘i butun ko‘rinadi, xizmatlaringni qilib yurar, – dedi.

– Juda ma’qul, balli-balli, Hoji bobo.

Hamma Hoji boboni olqishladi.

Bu yer ko‘knorixona – takya edi. Demak, men bu yerda giyohvandlarning choy tashuvchisi, chilim soluvchisi, Hoji

¹ Sharq adabiyotida afsonaviy ritsarlar.²

² “Uy egasining fikri, albatta, to‘g‘ri”.

³ “Bu bola kim?”

boboning yugurdagi, farroshi bo‘lib qolar ekanman. Joy is-siq, ermak to‘lib yotibdi. Axir, bu sho‘rlik odamlarning qay birisi ermakdan qolishadi. Non-u choy o‘z qo‘limda, sal fur-satda bir-ikki tanga pul jamg‘arsam bo‘ladi. Demak, Tosh-kentning qattiq qishi mening uchun chanada shuvganday tez o‘tib ketadi. Undan tashqari, men shu ahvolda onamning oldiga borolmas edim. Qo‘lim biroz pul-mul ko‘rsin, biror nima orttirib uyga kirib boray, dedim.

Choy hali tugalmagan ham edi, qotma, qora kishi o‘rni-dan turmoqchi bo‘ldi.

– Imro‘z bozor, sohib, do‘kona barvaqt kushodan lozim ast, ba man ijozat¹.

– Xo‘p-xo‘p, boring, kechki obiyovg‘onga kelarsiz, albatta?

– Albatta.

Men boya diqqat qilmagan ekanman, u tumshug‘i os-monga qaragan kavushini kiyayotganda yuziga qaradim. Ikki qoshining o‘rtasida buxor tangaday qizili bor edi. U chiqib ketdi. Men Hoji bobodan so‘radim:

– Bobo, bu kishi kim, o‘zi qayerlik?

– Hi, – dedi Hoji bobo, – eng avval, hi, men bobogina emasman, balki Hoji boboman, haromi. Haromi? Ikkinchi-dan, sen palisamistr emassanki, bu yerga keluvchilarning kim, ota-onasining oti nima, kasbi qanday, o‘zi qayerlik, hisob berib o‘tirsam. Bu musulmon hindi bo‘ladi, bolam. Pishavur shahridan, o‘zi hindining sarrofi. Uncha-muncha sudxo‘rlik ham qilib turadi. Shunaqa. Har qachonki hin-dining puli bir lakdan oshsa, tillani qizdirib manglayiga bosadi-yu, qizil nishon qiladi. Buning puli lak-lak, shahri Toshkentning qanchaki savdogari bor, hammasi qo‘rqadi, buni ko‘rganda dag‘illaydi, hammasi bundan qarzdor, bo-lam, shunaqa. Tur. Chilim sol. Kechgacha yaxshi xizmat qilib meni tinchlatsang, kavush toptirib beraman.

Bu yer menga juda ham forom kelib qoldi. Xizmatni

¹ Bugun bozor kuni, xo‘jayin, do‘konni ertaroq ochish kerak. Menga ijozat.

ayamadim. Hoji bobo har gapga bir maqol o‘qiydigan ezma-
roq tabiatli kishi bo‘lsa ham qo‘li anchagina ochiq, baxilligi
yo‘q, xususan, hisobga no‘noqroq odam edi. Chunonchi, u
oltita narsani ketma-ket sanamoqchi bo‘lsa, to‘rt dan keyin
yanglishib ketar, darrov meni chaqirar, bu jihati menga,
xususan, yoqar edi. Sarrof hindi mening sevganlarimdan bit-
tasi edi. U kelganda, ayniqsa, mening oyog‘im olti, qo‘lim
sakkizta bo‘lib xizmat qilar edim. Bunga sabab ikki narsa
edi: birinchidan, u Hindistonning ajoyib-g‘aroyibotlaridan
hikoya qilar edi. Chunonchi, marvarid ko‘chalarda sochilib
yotadi. Hind bolalari ko‘ngalagiga marvarid, yoqut solib
yotadi, non daraxtda pishadi, odamlari besh yuz yoshga
kiringanda mo‘ylovi chiqadi. Hammasidan shunisi qiziqki,
er-u xotin yalang‘och yuradi. Qish bo‘lmaydi, qo‘y tekin,
ona-bolali fil to‘rt tanga va hokazo, va hokazo.

Bu gaplarning bir qismini men chalakam-chatti bolalar-
dan eshitganim bor edi. Ich-ichimdan Hindistonga bora olish
havasi buloqday qaynab toshar, “oh, go‘zal Hindiston”, deb
qo‘yar edim.

Ikkinchidan, sarrof hindi juda saxiy edi. U Toshkentning
yirik, dona-dona nosini emas, faqat Buxoroning xokinosini
chekar edi. Men qayerdan bo‘lmasin o‘sha nosni topib, unga
keltirib qo‘yar edim. U:

– Barakalla, barakalla, – deb qo‘limga nos pulidan tash-
qari, uch miri, bir tanga choychaqa berar edi. Bozor kunlari
kechqurun takyaga bir xalta tilla tangalarni ko‘tarib kelar,
eng avval menga bitta achchiq choy buyurar, so‘ngra bir
burchakka o‘tirib pul sanar edi. Ko‘pincha sanoqning yar-
miga borganda mudrab qolar, cho‘chib-cho‘chib uyg‘onib,
chilim so‘rar, pag‘a-pag‘a tutun tarqatib, yana sanoqqa
tushar edi. Shunday paytlarda men tepasida turib, uning dav-
latini yomon ko‘zdan saqlar edim, uyqusi tinib yana sanoq-
qa tushganda, bilmadim, mo‘ljaldan kam kelgani uchunmi:
“Moshoollo!” deb qo‘yar edi.

Xullas kalom, men hindi sarrofnı yoqtirar edim.

Hoji bobo bilan sarrof hindidan tashqari, bu yerga

keluvchilarning hammasi ham uncha qo‘rs emas, afyundan so‘nggi pinakni hisoblamaganda, hammalari ham xushgap, xushmuomala odamlar edi. Dunyoda bo‘lib turgan va bo‘ladigan hangamalardan suhbatlar bo‘lar edi. Kitob o‘qilardi: uning namunasi yuqorida ko‘rsatib o‘tildi.

Men bu yerga kelganimning uchinchi haftasi urush boshlanganiga ham bir yil-u ikki oyga yaqinlashib qolgan edi. Urushning sovuq ta‘hiri ko‘knorixonona – takyaga ham kirib kelgan edi. Giyohvandlar ham siyosatdan gapirishadigan bo‘lib qolgan edilar.

– Nikolay-u farang bir tomon, Germon degan bir tomon, toza urushayotgan emish. Germon degani oltita tomonidan ko‘zi bor, qanotli bir toifa emish. Oq poshshoning bir talay shaharlarini yer bilan yakson qilgan emish. Ayniqsa, o‘rmalovchi bir to‘p chiqargan emish, bu to‘pi ajdar naslidan emish. Germonga faqat Abu Muslim, Qahramoni qotil, Xalifai Rumday sohibqironlar bas kelmasa, boshqasi bas kelolmas emish. Oq poshshoning askarlari o‘rtasidan ola chiqib: “Urishmaymiz, urishsa poshsho bilan vazirlar urishaversin”, deb turgan emish. Shu bebosh askarlarning boshida Masterovoy degan bir polvon turgan emish...

Urushning qizib borayotgani to‘g‘risida sayohat qilib yurgan qishloqlarimda ham qulog‘imga chalingan edi, shaharga tushganimdan buyon bu gap aniq ekanini bildim.

Shunday qilib, siyosat to‘g‘risida borayotgan gap nima sababdandir to‘satdan parrandabozlikka aylanib ketar, kim qanday qilib to‘tini “ahmoq” deyishga o‘rgatganini, kim zag‘chani chakidaxo‘r qilganini, kim tovuqqa qichqirishni mashq berganini, olato‘g‘anoq og‘zidan tuxum qilishini so‘zlay boshlaydilar. Bir nafasda bu gap ham o‘zgarib, “yer nega qimirlaydi” bahsi boshlanar edi. Xullas, men uchun bu yer shikoyat qilarli darajada zeriktiruvchi joy emas edi.

Xizmatlarim Hoji boboga ma‘qul tushdi. U ham va‘dasining ustidan chiqdi. O‘sha paytlarda Toshkentda kalishlar, kavushlarning narxi oshib ketgan edi. Och-yalang‘och kosib, kambag‘allarning topgani oporka bo‘lib, hamma

oporkaga o‘zini urgan edi. Oporka degani urushda o‘lgan soldatlarning etigining sog‘i emas, past bosh qismi bo‘lib, qaysidir pulga o‘ch, jonkuyar harbiy idora bularni yig‘ar ekan. Bu gapni Toshkentdan turib eshitgan allaqaysi boy: “Kiroyi fuqaroparvarlik bunday bo‘ladi”, deb skoriy po-yezdga tushib, urushning orqasiga borgan ekan. Bir emas, sakkiz vagonni naqd pulga xarid qilib Toshkentga keltiribdi. Ana shuni endi mayda-maydalab, o‘n juft, yigirma juftdan yakka qo‘l yamoqchilarga sotar ekan. Yamoqchilar uni seplab, fuqaroni qimmatbaho kalish, kavush tashvishidan qutultirar ekanlar. Hoji bobom shu oporkadan muzboltada-yining bittasini menga olib berdi.

Payshanba, juma kunlari, ayniqsa, takya gavjum bo‘lar edi. Takyaning doimiy yigirma-yigirma besh takjoy mi-jozlaridan tashqari, jo‘ra-jo‘ra bo‘lib solma osh qilib yeydiganlar, “ishtaha ochish uchun”, “dilxushlik uchun” bir-ikki chilim, nasha ham chekadigan yosh-yalanglar kelar edilar. Bulardan ko‘p qismi mayda hunarmand, kosib yi-gitlar bo‘lib, ahyon-ahyon boyvachcha bolalar ham ko‘rinib qolar edi.

Odat bo‘yicha, har chorshanba kuni ertalabdan namozgargacha Hoji bobo menga dam berar edi. Shu kuni Hoji boboning ba‘zi bozor-o‘char ishlariga yordam berib, qolgan vaqtlar o‘z ixtiyorim bilan bozor aylanar edim.

Har hafta chorshanba kuni kechgacha mening “hordiq” kunim – juma hisoblanar edi. Erta bilan Hoji bobo qo‘limga yarim tanga uch miri juma puli berib:

– Ma, bolam, o‘ynab kel, barvaqt qayt. Boqqolning maymunidek kim ko‘ringanga ajuva bo‘lib yurma, pochta-chining otidek har bir do‘konning oldida to‘xtab, ag‘rayma, qassoblikka kirib qolgan begona itdek ko‘ringan bilan yo-qalashma. Hayitda qandolat bozoriga tushgan qishloqidek badnafs bo‘lma, ko‘ringan narsani olib yeya berma. Ha, shunday bo‘lsin, bolam, shunday bo‘lsin.

Darvoqe, ma, mana bu bir miriga Xo‘ja ro‘shnoyidagi usta Tolib sovungardan bir qadoq sham ola kel, hidlab ol,

sassiq bo‘lmasin. Erta jumahshanbi, arvohlarga yoqamiz. Sassiq bo‘lsa arvohtar ranjiydi. Boraver, bolam, boraver.

Ha, to‘xta-chi, tamaki saroyga ham tush, mana bu to‘qqiz pulni ol, o‘sha yerda buxorolik do‘kondor bor, bu pulga Buxoro to‘lqoni nosidan ola kel hindi amakingga, – dedi.

– Pulni qo‘ya bering, nosga o‘zimda pul bor.

– Hm, – dedi Hoji bobo, – “har kujo pul ast onjo dil kusho”. Hindi sarrof bilan o‘rtalaringdan qil o‘tmasligini bilaman. Hindiga deganda pulni ham keragi yo‘q. “Oladig‘an qo‘lim beradig‘an”, deganlar. Shunday bo‘ladi. Hu, javdiramay ko‘zing qursin. Bora- qol. Irg‘ay qamchinga o‘xshaysan-a, ozodsan. Ozodlikka ne yetsin.

Hoji bobo tag‘in orqamdan allanimalar deb javrab qoldi. Men shataloq otganча ko‘chaga ketdim.

Bugun chorshanba – bozor kun. To‘g‘ri Majjomining orqasidagi yalanglikka, qovun bozoriga yugurdim. Kech kuz bo‘lgani uchun qovun-tarvuz deganingiz tog‘- tog‘ bo‘lib uyulib yotar edi. Meshkoblar hammayoqqa suv sepib, salqin qilib qo‘ygan edi. Uch-to‘rt joyiga g‘aram-g‘aram ho‘l bedalar uyib tashlangan. Chetan-chetan qovun olib kelgan dehqonlar aravadan otni chiqarib arava shotisining soyasiga gaz bo‘yi oqurug‘ qovunlarni, xumchadek keladigan sarg‘ish, qizg‘ish qirqmalarni, dumiga pichoq qo‘yish bilan tarsillab necha bo‘lakka ajralib ketadigan qizil urug‘ shakarpalaklarni uyib tashlaganlar. Quvadan, Marg‘ilondan, Farg‘onadan, Oltiariqdan chetan-chetan anor olib kelgan dehqonlar ham aravani laylak qilib, har bittasi handalakdek kattakon anorlarni uyib qo‘yibdi.

O‘zim tengi bitta sayoqni topib: “Hoy, bola, oting nima?”– dedim.

– Nima ishing bor edi: o‘tim Otaboy, – dedi.

– Bitta qovun olsam, sherik bo‘lasanmi?

– Sherik bo‘lardim-u pulim yo‘q.

– Puling bo‘lmasa, bozorda nima qilib yuribsan?

– Qovun tushiradiganlarga yordamlashaman, sapcha, tuynak berishadi.

– Yo‘lingdan qolma, sen menga to‘g‘ri kelmas ekansan.

Kichkina bitta qizilurug‘ni bir paqirga sotib olib, yorib yeya boshladim. O‘z boshingcha o‘z pulingga olib, o‘zing yorib yegan qovunga ne yetsin. O‘zim erkaklarning orasida yashasam ham, takya degan joyga ho‘l meva kirmas edi. Afyun, taryak yeguvchi, ko‘knor ichuvchi kishilar ho‘l mevadan mushuk suvdan hazar qilganday hazar qilar edilar. Kunlardan bir kun Hoji boboga qo‘yarda-qo‘ymay bitta shaftoli artib berganimda, ozgina tatib ko‘rib:

– Hu, haromi, buning nima, shaftoli-shaftoli deganing shumi? Shaftoli degan narsa dumaloq suv bo‘lar ekan-ku! Junjib ketdim-a! – deb qo‘limga qaytib bergan edi.

Shunaqa, giyohbonlar takyalarga ho‘l meva, sovuq suv, olisha, olhirot, ko‘ksulton, anor, sut, qatiqni sira yo‘latishmasdi. Bu mevalarning o‘zi u yoqda tursin, otini eshitganda seskanib ketishardi.

Qovunni maza qilib yeb oldim. Endi ikki donagina anor ham olay, deb mo‘ysafid bir farg‘onalik dehqonga bir miri pul uzatdim. Chol bo‘yi bastimga sinchiklab qarab:

– Anor yeging keldimi, bolam, pulingni cho‘ntagingga solib qo‘ya ber, hali bay ochganim yo‘q, bay ochishdan ilgari chakana savdo qilmayman, – dedi-da, ikkita katta anorni olib menga uzatdi. – Birini o‘zing ye, birini ukalaringga olib bor, duo qilsalaring bo‘ldi. Mozor bosib kelgan anor.

Cholga juda hurmatim oshib ketdi. Ancha yaxshi gaplar gapirmoqchi edim-u, bu gaplarimni bittagina ma‘yuslik bilan aytgan, “rahmat, ota”, degan so‘z bilan tamomlab qo‘ya qoldim. Belbog‘imni ustimdan bog‘lab, anorni qo‘ynimga solib oldim.

Qovun bozordan chiqib eski kappon oldidan o‘tib ketayotib butun Eski shahar bozoridagi qorovullarning boshlig‘i Rahmatullo sarkorga ko‘zim tushib qoldi.

– Iye, uka, – dedi u, – katta yigit bo‘lib qolibsanku! Mirza akam omon-eson yuribdilarmi?

– U kishi o‘lib ketganlar.

– Ey, attang, ha, mayli, Xudo rahmat qilsin. Onang omonmilar? Nechta bola qoldilaring?

– Onam sog‘-salomatlar, men, yana uchta singlim bor.

– Bay-bay, yosh qolibsanlar-u.

U qo‘ynini kavlab bitta oriqlik bedana olib berdi.

– Ma, buni to‘rga solib boq, o‘tkir sayroqi chiqadi.

“Rahmat”, deb uni ham qo‘yningga solib qo‘ydim.

– Olazarak bo‘lib turibman, uka, yigitchilik qursin, basma-bas o‘ynab, Qoraboy tojikning beli chiqib ketdi, aravaga solib moshfurush tabibnikiga olib ketishgan edi. Kelmay turibdi. Shunga xavotir olib turibman.

– Nima qilib beli chiqdi?

– Attorlikdagi boyvachchalar bilan katta qanor to‘la yigirma puddan ortiq ko‘zmunchoqni aravadan yolg‘iz o‘zi ko‘tarib saroyga olib kiraman, deb belini chiqarib qo‘yibdi. Boyvachchalar bilan bas o‘ynab bo‘ladimi? Nima qilsa hamki, kambag‘alni mayib qilish payidan.

Eski shahardagi qorovullarning aksariyati tojiklardan bo‘lar edi. Bular rastalarni poylar edilar, ko‘chalarga suv separ edilar va savdogarlarning, hannotlarning, do‘kondorlarning arava-arava keladigan yuklarini ortib-tushirib berar edilar.

Rahmatullo sarkor el-yurt o‘rtasida obro‘ga ega. Deganidegan, sulh-salohlik kishilarning biri edi.

– Bo‘sh bo‘lganingda hovliga kel, ukalaring bilan o‘ynab ketasan, – dedi Rahmatullo sarkor.

Xayrlashib mahkama tomon yo‘l oldim. Ko‘mir saroyiga qarab ketayotganimda qulog‘imga karnay-surnay ovozi eshitilib qoldi. Yosh-yalang bolalar o‘sha tomonga yugurib borar edi. Chorsuning o‘rtasida ikkita taxta aravada Yupa-tovning sirkchilari to‘xtab jar solar edilar. Bir aravaning ustida ikkita surnaychi, bitta karnaychi, bitta do‘mbirachi. Har xil qalpoqlar kiygan, betlarini bo‘yab, uzun-uzun qizil burun qo‘ygan, sariq-sariq patila sochli, oy, yulduz nusxa olabayroq to‘nli masxarabozlar, bir qarich keladigan qizil lablarini tirjaytirib, har xil masxarabozlik ko‘rsatmoqdalar.

Bittasi tuxumni og‘zidan yutib qulog‘idan oladi, bittasi burnining katagidan lenta sug‘uryapti.

Ikkinchi aravada bir rus xotin to‘rt-beshta laycha kuchuklarga kichkina kiyim-boshlar kiygizib:

“Lyublyu, lyublyu, Mamajon,
Lyublyu, Mamajon.
Akushkadan qaragan,
Lyublyu Mamajon.
Istakonda choy ichgan,
Lyublyu, Mamajon”;

ashulasiga o‘ynatyapti.

Uchinchi aravaning ustida bitta chala yalang‘och xotin pochalariga piston qadalgan ishtonini ko‘z-ko‘z qilib, turli maqomlarda qo‘l-oyoqlarini o‘ynatyapti. Bitta polvon ikki pudlik qadoq toshlardan to‘rttasini birin-ketin osmonga irg‘itib ilib olib o‘ynayapti. Bir kishi davraning o‘rtasida gijinglagan otni oldingi oyog‘ini ko‘tartirib salom berdiryapti.

Hammaga tanish bo‘lgan Rafiq masxaraboz:

– Hoy, bilganlar bilsin, bilmaganlar boshqalarga aytsin.

Sartiya xalqining eski tanishi Yupatovboy va u kishining qizlari Mayramxon ko‘mir saroyiga ot o‘yini qurdilar. Biletlar bir miridan bittangagacha. Kep qoling, armonda qolasiz! – deb qichqirar edi.

Surnaychi-karnaychilarning oldida birinchi qatorda tomosha qilib turar edim. Shu tobda anor yegim keb qoldi. Qo‘ynimdagi anordan bittasini olib, yorig‘idan ikkiga ajratib ikki qo‘lim bilan siqib, tom ishtaha bilan yeyishga tushdim. Sersuv qayanorning sharbatlari engagimdan tirqirab oqib ketmoqda. Nima uchundir karnay-surnayning ovozi avvalgidek shaxdam emas, viqillab chiqar edi. Pufflay berib lunji pufakdek shishib ketgan keksa ko‘sa surnaychi “g‘iyq” etib surnayni to‘xtatdi-da, yelkasidagi ro‘molni olib og‘zini, lunjini artdi.

– Hoy, qiztaloq bola! – dedi.

Kimni chaqirayotgan ekan, deb alanglab qaradim.

– Senga aytyapman, – dedi u meni ko‘rsatib, – davradan chiq, anoringni boshqa yoqqa borib ye!

Men bilmas ekanman, karnaychi bilan surnaychining oldida anor, ko'ksulton, olxo'ri, tog'olcha, suzma-qurt kabi nordon narsalarni yeb bo'lmas ekan. Buni ko'rgan karnaychi-surnaychilarning og'zidan so'lakayi oqib, pufalay olmay qolar ekanlar.

Bitta masxaraboz kelib, meni turtib davradan chiqarib yubordi.

O'yin ham tugab qolgan edi. Jo'nab qoldim.

Sochim o'sib, yelkamga tushib ketgani uchun oldirmoqchi edim. Mahkama machitining tagida ko'chaga eski bir kir qizil lungi osib qo'ygan sartaroshxonaning eshigiga borib to'xtadim (Sartaroshxonalar ma'lum bo'lsin uchun ko'chaga viveska o'rniga lungi osib qo'yilardi). Sartaroshxonada uch-to'rt kishi bor edi. Bittasining ikki chakkasiga ikkitadan to'rtta zuluk solib qo'yilgan edi. Bir kishining ikki chakkasida qor tiq. Qor tiq degani ho'kiz yoki sigirning shoxidan ichini o'yib tashlab ikki tomoni teshik qilingan bir asbob. Bu bilan sartarosh bosh og'rig'i kishilarning chakkalarini tilib, ustiga qortiq qo'yib qon olar edi. Ikki chakkasiga qor tiq qo'yilgan kishi baayni ho'kizga o'xshardi. Bu ikkov pastakkina eshakka – skameykaga o'tirib boshlarini quyi solgan holda ihrar edilar. Mo'ysafid sartaroshning o'zi bir kishining jag' tishini sug'urish bilan ovora edi. Cholning ko'zi menga tushib qoldi.

– Ha, bola, soch oldirmoqchimisan? Bir paqir turadi. Puling bormi?

– Ha, bor.

– Bo'lmasa, qarab turma, mahkamaning hovuzida yaxshilab ishqalab sochingni ivitib kel.

Sartaroshlar hamma ish qo'lidan keladigan “dono” kishilar edi. Ular soch-soqolni qirib qo'yishdan, soqol-mo'ylov bo'yashdan tashqari, tabiblik ham qilar edilar. Xafaqon – bosh og'riq bo'lganlarning tomiridan qon olish, zuluk solish, qor tiq qo'yish, tish sug'urish, surg'i dori berish ham bularning vazifasiga kirar edi. Ayniqsa, bolalarni xatna qilish serdaromad ishlardan hisoblanar edi.

Bizga o‘xshagan yosh-yalanglar sochimizni oldirmoqchi bo‘lganimizda, boshimizni ho‘llab ishqalab o‘tirishga hafsalalari kelmay, sochimizni ivitib kelishni o‘zimizga buyurar edilar. Mahkama hovuziga kirib boshimni ho‘llab, qirtishlab ishqalay boshladim. Obdan me‘yoriga yetti deganda, sartaroshxonaga bordim. Usta tish og‘rig‘ining tishini sug‘urib bo‘lgan edi. U bechora bir chekkada voy-voylab o‘tirar edi.

Usta yana band. Bir mo‘ysafid kishining mo‘ylovini qaychilab qo‘ymoqda edi. Ko‘zi bilan menga “o‘tirib tur” degandek, bir kursichani ko‘rsatdi.

– Boshingni ishqalab tur, soching qurib qolmasin?

Navbat menga keldi. Usta bir kir qizil lungini bo‘ynimga soldi. Boshimga qo‘l tegizib: “Yaxshi ivitmabsan-ku, bachchag‘ar!” – dedi-da, sopol obdastadan qo‘liga suv solib uzukli qo‘llari bilan boshimni ishqalay ketdi. Xuddi terimni shilib olguday bo‘ldi. Ayniqsa, sartaroshxonaning qashqa pashshasini ayting. Shiling pocha-oyoqlarimni shunaqa uzib chaqadiki, dod, deb yuborasan kishi.

Keyin usta shapaloqday pakki ustara bilan chakkamdan ish boshladi. Ustarani har bir tortganda boshimdan arra yurgizayotganday, o‘rnimdan irg‘ib-irg‘ib tushar edim. Usta: “Qanday besabr bolasan, jim o‘tir!” – deb koyib qo‘yar edi. Boshimdan bir-ikki joyini qirqib ham oldi shekilli, paxta yopishtirib borar edi.

Soch oldirish qiyomiga yetganda sarrochlik – egar-jabduq rastasi tomonidan qiyg‘os to‘polon ovoz ko‘tarilib qoldi. Butun olomon o‘sha tomonga yugurib keta boshladi. Men ham lungini irg‘itib o‘rnimdan qo‘zg‘alдим. Usta barimdan ushlab:

– Pulimni berib ket, bu yer Salmon pokning dastgohlari, u kishini aldab bo‘lmaydi, bolam, kal bo‘lish, boshga moyxo‘rak toshish, temiro‘tki – hammasi Salmon pokning haqlarini yeganlikdan bo‘ladi, – dedi.

– Ustara, qayroq, lungining iflosligidan emasmi? – dedim.

– Til tekkizma, shum bola!

Sartaroshning haqi – bir paqirni berib, shosha-pisha olomon ketidan sarrochlik tomonga yugurdim. Bir tomoni sarrochlik, bir tomoni sahhob – kitob bozor, bir tomoni vofurushlik – oyoq kiyim bozori, bir tomoni nog‘ora bozor, bir tomoni pichoqchilik, namat bozor, jiqqamusht olomon bilan to‘lgan edi. Odamlarning biqini tagidan, oraliqlardan o‘tib, yakka chorbozorning o‘rtasidagi yalanglikka sirg‘alib borar edim. Bozor o‘rtasidan o‘tadigan janggoh suvining ko‘prigi ustiga kelganimda:

“Olib chiqishdi, olib chiqishdi, ana badbaxt Hoji, qo‘shmachil Hoji!” – deb baqirgan ovozlar eshitila boshladi. Ko‘zim nog‘ora bozorining dahanasiga tushdi. U yerda qo‘sh tavaqali, ko‘k moyga bo‘yalgan bag‘dodiy eshikdan bir necha norg‘ul yigitlar xipchadan kelgan xushsurat fo‘rum, qora soqol-mo‘ylovli, Xitoy jujunidan beshmat kamzul kiygan, beliga pushtirang shoyidan belbog‘ bog‘lagan, soatining tilla zanjiri ko‘kragingning o‘ngidan chapga qarab salqa osilgan, amirkon mahsi-kavushli, chamandagul do‘ppili qirq yoshlardagi bir kishini sudrab chiqar edi.

Hovli o‘z zamonasining mashhur yallachilaridan bo‘lgan Oysha yallachining hovlisi bo‘lib, bu fo‘rum kishi uning eri – Rahmat hoji edi. Xalq uni “qo‘shmachilikda” ayblab olomon qilib o‘ldirmoqchi edi.

Sudrab chiqqan yigitlardan to‘rttasi uni chalpak qilib ko‘tardilar. Keyin siltab-siltab tortib, nog‘ora bozorining oqovadan botqoqlangan ko‘chasiga bir qop dondek irg‘itib otdilar. Hoji yerga juda zarb bilan tushgan bo‘lishiga qaramasdan, o‘rnidan qo‘zg‘alib tura oldi. Olomonga o‘ng qo‘lini ko‘tarib:

– Hoy, musulmonlar, hoy, xaloyiq! – deya oldi, xolos.

O‘ttiz yoshlar chamasidagi qora to‘ridan kelgan yag‘rindor bir qassob yigit kela bir kalla urib, orqasiga charxpalak qilib yiqitdi. “Ur, nomard qo‘shmachini!” degan ovoz ham-mayoqdan ko‘tarildi.

Olomon Hojining oyog‘ini sudrab chorrahaning o‘rtasi-

dagi maydonga olib tushdi. G‘azabga kelgan xaloyiqni hech qanday qudrat to‘xtata olmas edi. Hojiga qo‘li yeta olgan yoki yeta olmagan har bir musulmon ishqilib biror musht urishnimi, biror marta tepishnimi, savob deb bilar edi. Arining iniga cho‘p suqqanday chuvvos to‘polon ichida hech kim hech kimni tanimas edi. Hammaning diqqati o‘rtada yotgan Hojining o‘laksasida edi.

Hojining butun kiyim-boshlari loyga, qon-qushga belanib ketgan, poshnali etiklarning zarbidan o‘yilgan ko‘zlari, ezilib ketgan jag‘lari tanib bo‘lmas holga kelgan, badanida sog‘ joyi qolmagan, jonini allaqachon Haqqa topshirib, bir xalta go‘shtga aylangan edi. Shunday bo‘lsa ham olomonning g‘azabi hali taskin topmagan, urish davom qilar edi.

Mochalovning yayov, otliq mirshablari atrof-atrofdan kelib xalqni tarqatmoqchi, hushtaklar chalib tartibga chaqirmoqchi, osmonga o‘q uzib xaloyiqni cho‘chitmoqchi bo‘lsa ham befoyda edi.

Yarim soatdan mo‘lroq vaqt o‘tgandan keyin xaloyiq o‘z-o‘zidan tarqala boshladi. Unda-bunda qolgan to‘p-to‘p odamlar bir-birlaridan o‘smoqchilab, hech gapdan xabarlarini yo‘qday:

– O‘zi nima gap, kimni olomon qilishdi? – deb surishtirgan bo‘lar edilar.

Vaholanki, tekshirib ko‘rganda, birinchi mushtni urgan kishi shularning o‘zi bo‘lib chiqar edi.

Asli voqea bunday bo‘lgan ekan: Rahmat hoji shu yil yozda Farg‘onaga sayohatga boribdi. Hammaga u o‘zini boy kishi deb tanishtiribdi, uylanmoqchi bo‘lganligini arz qilibdi. Shunda uni marg‘ilonlik bir kosibning Latifaxon degan, eri o‘lgan qiziga uylantirib qo‘yishibdi. Bir necha kun Marg‘ilonda turgandan keyin xotinini ko‘ch-ko‘roni bilan Toshkentga olib kelibdi. Latifaxonni o‘z uyiga olib bormasdan ilgari katta xotini Oysha yallachiga yalinib-yolborib:

– Jon xotin, yigitchilik, bir ahmoqlik qilib shu ishni qilarga qilib qo‘ydim, besh-olti kun orzuim qonguncha turganimdan keyin yaxshilik bilan yurtiga jo‘natib yuboraman.

Ungacha sen mening “singlim” bo‘lib tur, meni sharmanda qilma, undan keyin to o‘lgunimcha bir iting bo‘lib xizmatini qilishga tayyorman. Mayli, ulgurjiroq pul topsang, ikkinchi borishda seni ham hajga olib boraman. Dunyolarni tomosha qilib, gunohlarimizdan pok bo‘lib qaytamiz. Jon xotin, sharmanda qilma, oyoq yuvgan suvingga choy qaynatib bersang ham ichaman, – deb iltijo qilibdi.

Oysha yallachi bu so‘zlarga po‘k uchib, “xo‘p”, deb qo‘ya qolibdi. Keyin Rahmat hoji marg‘ilonlik xotinini uyiga yetaklab olib kelibdi. Bu yerda ham kichkina bir ma‘lum osh qilib beribdi. Oradan kunlar o‘tibdi, oylar o‘tibdi. “Yangi yorni ko‘rganda, eskidan kechmoq kerak”, deganlaridek, Oysha yallachiga qiyo qaramay qo‘yibdi. Hatto Latifaxonning oldida uni kamsitib, har xil iflos xizmatlarni ham buyuradigan bo‘lib qolibdi.

Bu muomalalar, albatta, sekin-sekin Oysha yallachining sabr-kosasini to‘ldira boribdi. Kunlardan bir kun eri Rahmat hoji uyda yo‘g‘ida u Latifaxonni oldiga chaqirib:

– Menga biroz quloq bering, Oyimposhsha, siz o‘zingiz shunday soddamisiz yoki marg‘ilonliklarning hammasi shunday sodda bo‘ladimi? Kelganingizga uch oydan oshdi, hali ham hech baloni sezganingiz yo‘qmi? Hoji akangiz mening akam emas, mening erim bo‘ladi, siz menga kelinoyi emas, kundosh bo‘lasiz. Bu uying butun ro‘zg‘or xarajati mening yelkamda, eringizni boyvachcha qilib qutur-tirib qo‘ygan ham men bo‘laman. Men Toshkanning dong‘i chiqqan yallachisiman. To‘ylarda, hashamlarda shogirdlarim Savri yallachi, Fotma yallachi, Risol yallachilar bilan birga borib tong azongacha o‘ynab, yalla aytib, muqom qilib, xushomadgo‘ylarga o‘ziga yarashuv javob berib, boyvachchaga boyvachcha qiliq, kosibbachaga kosibcha qiliq ko‘rsatib, yuzimizni yerga surib tilanganday bo‘lib besh so‘m-o‘n so‘m orttirib kelaman. Ana shu yallachilikning pulidan erginamiz Rahmat hoji bunchalik errayim bo‘lib yuribdi. Nahotki shuni sezmagani bo‘lsangiz.

“Sheriklik oshni it ichmas”, deganlar, aylanay, posh-

shaxon. Men-ku ersirab ketayotganim yo‘q. Agar istasam, qadamimda yuztasi topiladi. Ne-ne dang‘illama mehmonxonalar Oyshaxonga muntazir. Peshonam-u ikki betim, engakim yopishtiriladigan o‘n so‘mlik tillolarga to‘lib ketadi¹. Bitga qiyg‘ir bo‘yin qilish bilan osmondagi qushni ovlayman. Mening uchun gap pulda ham emas. Erda ham emas. Siz yosh ekansiz, sizga rahmim kelyapti. Gapingizga qaraganda hamiyatli, himoyatli, besh vaqt namozni kanda qilmaydigan musulmon bir kosibning qizi ekansiz. Hoji sizni harom qilmoqchi. Hoji sizni Toshkanning katta puldor boyvachchalariga qo‘shmoqchi. Bir kechaligingiz uchun u ellik so‘m oladimi, yuz so‘m oladimi – uning ishi.

O‘zingiz marg‘iloniksiz, Farg‘onadagi soy bo‘yini bil-sangiz kerak. Sizni ham Hoji akangiz “soy bo‘yi” qizlariga aylantirib qo‘ymoqchi. Hushyor bo‘ling, Latifaxon, oppoq-qinam. Yana ixtiyor o‘zingizda, – debdi.

Oysha yallachining bu so‘zlarini Latifaxon hang-mang bo‘lib tinglabdi. Yuzlari bo‘zday oqarib, yupqa lablari titrab ketibdi.

So‘z tamom bo‘lishi bilan u kar qilingan bedanaday dovdi-rab, o‘rnidan turibdi. O‘z uyiga kirib yarim soatlardan keyin boshida paranji, qo‘ltig‘ida bo‘xcha bilan chiqib kelibdi:

– Rahmat, Oysha opa, aqlimni kirgizdingiz, ko‘r ekan-man, man endi Marg‘ilonga ketaman. Nimaiki qilgan bo‘lsam, bilib o‘tgan, bilmay o‘tgan gunohlarim uchun kechiring. Men yurtim – Marg‘ilonga ketdim.

Ikkalalari o‘pishib, quchoqlashib, ko‘z yoshi qilib xayr-lashishibdi.

Oradan besh-olti minut o‘tar-o‘tmas Rahmat hoji uya qaytib keladi. Latifani topolmay, Oyshadan so‘raydi.

– Latifa qani?

– Latifa seni tashlab Marg‘ilonga ketdi. O‘sha yerdan turib sendan taloq xati so‘rar ekan. Men kundosh bilan turolmayman, – debdi Oysha yallachi.

¹ To‘y-bazmlarda yallachilarning beti, yuziga boylar oltin tanga yopishtirib, “mukofot”lar edilar.

– Sen aytib qo‘yganmiding?

– Men-ku, aytganim yo‘q. Ammo el og‘ziga elak tutib bo‘lmaydi. Oyni etak bilan yopib bo‘lmaydi. Mingta odam kirib chiqadigan eshigimiz bor, bittasi emas-bittasi aytgandir.

– Ish rasvo bo‘libdi. Ketganiga qancha bo‘ldi?

– Besh minut ham bo‘lgani yo‘q. Hali ham ildam yursang, orqasidan yetib olasan. Marg‘ilon paranjilik, qo‘ltig‘ida bo‘xchalik xotin o‘tdimi, deb so‘rasang, hamma aytib beradi.

Hoji hech qayoqqa qaramasdan alpong-talpong ko‘chaga chiqib ketibdi. U surishtira-surishtira qassob bozorning etagida Latifaxonning orqasidan etibdi.

– To‘xta, Latifa!

– To‘xtamayman, qo‘shmach!

– Nima deyapsan, manjalaqi?

– Qo‘shmach deyapman. Ming la‘nat Hoji degan ismingga, sho‘rlik peshonam qursin. Dod! Musulmonlar!!

Bular san-manga borib qolishibdi. O‘tkinchilar, qas-soblar bularni o‘rab olishibdi. Ishning chatoqligini payqagan Hoji uyga qarab qochibdi. O‘rtada qolgan Latifaxon voqeani to‘plangan kishilarga oqizmay-tomizmay hikoya qilib beribdi.

Bir yildan oshiq oxiri ko‘rinmagan urushning kundalik vahimasidan asabiylashib qolgan xaloyiqqa bahona topilgan edi. Olomonga olomon qo‘shildi. Rasta-yu bozor odamlarga liq to‘ldi. Oysha yallachining uyidan Rahmat hojini olib chiqib olomon qilingani yuqorida bayon qilib o‘tildi.

Mirshablar Hojining o‘ligini mayiz saroyga olib kirib, ustiga bo‘yra tashlab qo‘ydilar. Politsiya boshlig‘i Mochalov va uning yugurdaklari qancha izg‘isalar ham Rahmat hojining aniq qotilini, biror guvohini topolmadilar.

Latifaxon qayerga ketdi, uni ham bilmas edilar.

Kun namozgarga yaqinlashib qolgani uchun bozor-ras-talarda odam siyraklashib qolgan. Men ham Hoji boboning buyrug‘ini bajarib bir qadoq emas, bir qadog‘-u chorak yax-shi sham, bir miriga hindi sarrofga atab tolqon nos oldim. Yana o‘sha yerdagi g‘arib-g‘urabolarga mendan bozorlik bo‘lsin uchun uch paqirga yarim qadoq pashmak holva olib, takyaga qarab keta boshladim.

Xuddi tandir bozorning og‘zi, Badalmat dumaning ham-momiga kelganda ro‘paramdan Rasulmat g‘o‘zafurushning o‘g‘li, o‘z mahallam, qadrdon do‘stim Turobboy chiqib qoldi.

– Ha-ha-ha, – deb quchoqlashib ketdi. – Voy-bo‘y, tirik-misan, xumpar, Toshkentga qachon kelding? Onang bechora sani o‘ldi deb aza ochmoqchi bo‘lib turuvdi. Shunaqa meh-ring qattiq bolamisan?

– Gaplaring to‘ppa-to‘g‘ri, o‘rtoq, lekin ust-boshimni ko‘rib turibsan. Shu ahvolda qanday qilib uyga kirib bora-man. Kelganimga bir haftacha bo‘ldi (yolg‘onni Xudoning o‘zi kechirsin). Xo‘jayinim qo‘li ochiq, saxiy odam ko‘ri-nadi. Yana biror haftalarning ichida ust-boshlarimni tuzatib ololsam, uch-to‘rt tanga pul orttirsam, ukalarimga uni-buni olib borsam, deyman. Lekin sendan bitta iltimosim shuki, meni ko‘rib qolganingni hech kimga aytib yurma. Kelgusi haftaga, albatta, o‘zim boraman, jon o‘rtoq. Onam, ukala-rimning ahvoli qalay? Mahallada nima yangiliklar bor?

– Onang, ukalaring yaxshi, – dedi Turobboy, – tog‘ang qarashib turibdi. Mahallada nima ham yangi gap bo‘lar edi. Salimboy so‘fi otaning erkak echkisi tug‘di. Husnibiy laxtakfurushlikdan sindi. Machitdagi olacha joynamozni o‘g‘irlashib ketishdi. Ko‘p odamlar: “Ismat devonaning choponi shundan”, deb o‘ylashyapti. Ziyod ota ko‘r bo‘lib qoldi. Laparining yoniga yana lapar qo‘shildi.

Xom terini iylasang ulton bo‘lur,
Nafsini tiygan kishi sul-ton bo‘lur.

Shunga o'xshagan bo'lar-bo'lmas gaplar-da, og'ayni. Dadamning ishlari yaxshi. G'o'zaning narxi oshib ketgan. Bir kalla kunjara ikki tangaga chiqdi. Qolgan gaplarni mahallaga borganda eshitasan.

Bir hafta kutaman, mayli. Kelar shu bugun mahallaga bormasang, ko'rganimni hammaga aytib yuboraman. Eng avval oyingga, undan keyin o'rtoqlarga aytib sharmandangni chiqaraman. Darvoqe, xo'jayining kim, nima ish qiladi?

– Uni hozir aytmayman.

– Bachcha tushdingmi?

– Tur-ey, otangning go'riga... O'zing bachcha bo'la qol, qosh-ko'zing kelishgan. Dorbozga shogird tushdim.

– Dorbozga shogird tutshgan bo'lsang, duxoba shiming yo'q-ku. – Ikkalamiz xaxolashib kulishdik.

– Aytgandek, Omon qayoqda? – deb so'radim.

– Ikki oycha burun bir ahvolda bo'lib qaytib kelgan edi. U kelib sening to'g'ringda toza ham bo'lar-bo'lmas gaplarni gapirdi. Baribir, hech kim ishongani yo'q, “Xudo ursin, Kalomullo ursin”, deb qasam ichsa ham ishonmadik. Hozir uning ishi yirik. Abdulla qoraqoshga shogird tushgan, uyiga suv tashib, ot boqib yuribdi. Oyog'ida Abdulla akam bergan eski xrom etik, belida salloti kamar. Piyonbozorga, xo'jayinining oldiga osh ham olib borib turadi. O'rischa so'kishlarni o'rganib olgan. Dadasi Tursunboy akaning do'koni bosib qolgan edi, yigit-yalanglar hashar qilishib, tuzatishib berdik.

– Yaxshi, yaxshi. Qolganini o'zim borganimda bilib olarman. Hozir shoshib turibman, – dedim.

Qo'ltig'imdagi bedanani olib Turobboyga uzatdim.

– Ma, o'rtoq, mana buni to'rqovoqqa tashlab qo'y, juda o'tkir sayroqi chiqadi. Tumshug'ini qara, parini qara, marjonini qara.

Turobboy bedanani qo'lga olib qulog'iga guvillagan bo'ldi.

Yana bir marta tekshirib ko'rib:

– Iye, buning makiyon-ku! – dedi.

– Shuncha dalada yurib makiyon bilan tullakni men ajratmay, sen ajratasanmi, ablah! – dedim, lekin ko‘nglimda shubha bor edi.

O‘tkinchi bir yigitni to‘xtatib:

– Mulla aka, shuni ko‘rib bering, shundan sayroqi chiqadimi, yo‘qmi? – dedik.

U yigit bedanani qo‘liga olib ko‘rdi:

– Ha, buning bolalaridan sayroqi chiqsa chiqar, lekin o‘zidan chiqmaydi, – dedi.

Demak, makiyon ekan. Sirni boy bermay, Turobboyga:

– Bo‘pti, olib ketaver, oshga bosarsan, – dedim.

Turobboy makiyonni qo‘yniga soldi. Xayrlashib ajralishdik.

Hoji bobo, unga iqtido qilib turgan giyohvandlar namoz asr o‘qib turganlarida takyaga kirib bordim. Darrov shamni, holvani, nosvoyni, anorni bir chekkaga qo‘yib, chilingning suvini yangilab, sarxonasini tozaladim. Samovar, choynaklarni artib, kurakcha bilan kullarini olib chelakka soldim, yelkamda sochiq, qo‘limda supurgi, hech nima ko‘rmaganday, xizmatda qoim turganimda namoz tamom bo‘ldi.

Hoji bobo:

– Ha, yetim toylog‘im, qaysi go‘rlarda besar-u somon yo‘qolib ketding. Yetimning otasi ko‘p, deganlar. Ha, shunaqa. Bitta-yarimta ota topilib qoldimi? Hu, muloyim shupurgi bo‘lmay, germonning o‘qiga uchib ket!

– Zovol vaqtida qarg‘amang! – dedi giyohvandlardan bittasi.

– O‘zboshimcha-da, o‘zboshimcha! – dedi Hoji bobo.

– Xo‘sh, bozorda nima alomat-qiyomatlarni ko‘rding?

– Oysha yallachining eri Rahmat hojini xaloyiq olomon qilib o‘ldirib yubordi, Hoji bobo, – dedim.

– Iye! – dedi Hoji bobo. – O‘zi ham ko‘zga yaqin, xushro‘y besoqollardan edi. Hay, mayli, Xudo rahmat qilsin. Xalq olomon qilgan bo‘lsa, “shahidi a‘lo” qatorida ketadi. Bundaylarga do‘zax o‘ti harom, hm... shunaqa.

– Qani, batafsilroq gapirib ber-chi? Iye, sochingni ham oldiribsan. Eron podshosi Ahmadali kal podshohga o‘xshab qolibsan. Suratini ko‘rganman. Xo‘sh, gapir!

Men bittaga o‘nta qo‘shib, tamom vahima aralash olomon voqeasini so‘zlab berdim. Mening gapimda yarim poshsho Eski shaharga ikki lak askar tushirdi. Yetmish bir marta xaloyiqqa qarab o‘q otildi, degan gaplar ham bor edi. To‘qqizta xotin bolasini chala tashladi. Ko‘kaldosh madrasasining bitta mezanasi qiyshayib qoldi, sarrochlikni Mochalovning mirshablari taladi. Xotin hammomda cho‘milayotgan xotinlar hammasi dodlab ko‘chaga yalang‘och chiqdi, degan gaplar ham bor edi.

Bir soatdan mo‘lroq gapirdim.

Shu hikoya sabab bo‘ldi-yu, Hoji bobo mening gunohimni unutib yubordi. Hikoya vaqtida sekin-sekin kechki kayf uchun yig‘ilgan taryokiylar o‘n-o‘n ikki kishiga borgan edi. Hindi sarrof namoz asrdan sal o‘tar-o‘tmas saroydan qaytgan edi. Bugun uning chehrasi ochiq. Mening hikoyalirimni tushunsa-tushunmasa, “moshoollo-moshoollo”, deb eshitib o‘tirar edi. Bir necha taryokiylar mening hikoyalirimdan o‘zlaridan ketay deb qoldilar, ba‘zilari hozirgina yegan afyunlari eslarida yo‘q, yana ustama afyun yeb oldilar. Keluvchilarning ba‘zilari olomon voqeasidan xabardor ham edilar. Ular ham mening gapimni tasdiqlab, yoniga qo‘shimcha qilar edilar.

Ko‘knorilar jamoatchiligi aybni goh yallachiga, goh Rahmat hojining o‘ziga, goh marg‘ilonlik xotin Latifa-xonga, goh betizgin, bebosh olomonga, goh Mochalov va mirshablarning beparvoligiga qo‘yar edilar.

– To‘g‘ri, – dedi qo‘sh ko‘zoynakli mulla usta Mirsalim, – ba‘zan anglashilmovchiliklar ham bo‘lib turadi. Chunki, o‘tgan yili Zangi ota sayilida shunday bir voqea bo‘ldi: sumbulaning o‘rtalari, juma kuni edi. Hazrati pirim Zangi otaning sayilgohiga Maymana-yu Maysaradan, Iroq-u Badaxshondan, Eron-u Turondan, Hindi-yu Rum, Chinmo-chindan, ya‘ni jumlayi jahondan ziyoratchilar yig‘ilgan,

Toshkantimizning esa beshikdagi bolasigacha ko‘chib chiqqan. Odam bolasi mo‘r-malaxdek yer-ko‘kni bosib ketgan.

Namoz jumaga azon aytilib qoldi. Odamlar katta xonaqohning sahnini va unga qo‘shilgan atrof maydonlarni shamaloqdek egallab, namozga tayyorlanib turibdilar.

Hamma imomga iqtido qilib “Ollohu akbar” deyilishi bilan namozdan kechikibroq qolgan bir banda oldingi safga o‘tib keta turib o‘rtaroq safdagi bir tanishining kissasidan yarmidan ko‘pi chiqib, tushib ketay deb turgan bo‘z hamyoniga ko‘zi tushib qoladi. Shu hamyonni mehribonchilik bilan kissasiga ichkariroq solib qo‘ymoq uchun qo‘l uradi. Buni qatorda turgan yana bir musulmon ko‘rib qolib namozini buzib: “Dod, musulmonlar, xonaqohga kissavoraladi”, – deb baqiradi va haligi sho‘rlikning yoqasiga yopishib mushtlay boshlaydi. Machitdagi imom boshliq hamma musulmonlar ham namozlarini buzib, haligi parrixtani do‘pposlay ketadilar.

“Hoy, hoy, to‘xtang, o‘zi nima gap”, deganga quloq soladigan odam yo‘q. Hash-pash deguncha o‘laksa qilib, machitning sahniga olib chiqadilar, bu yerda ham ko‘ziga qon to‘lgan olomon sho‘rlikni ura ketadi, o‘ldirib xotirjam bo‘lgandan keyin:

– O‘zi nima gap, nima qildi, kim boshlab urdi, kim ushladi, kimning hamyoni, – degan gaplar chiqa boshlaydi.

Keyin hamyon egasi o‘rtaga chiqib:

– Birodarlar, bu mening do‘stim edi, o‘g‘ri odam emas edi. U menga mehribonlik qilmoqchi, osilib qolgan hamyonimni kissamga solib qo‘ymoqchi bo‘lgan edi, bechorada gunoh yo‘q edi, – degani bilan bo‘lar ish bo‘lgan, endi foydasiz edi.

– Mana bu tikka jannatga boradi, – dedi Hoji bobo, – ha, shunaqa, beso‘roq, beistoq jannatga tushib ketaveradi.

– Shariatimizdan aylanay, musulmonchiligimizdan aylanay, himoyatimizdan, hamiyatimizdan aylanay, olomon dan aylanay. Ana shunday musulmon hamiyatlik olomon

bo'lganda, hammamiz ham eshigimizni baralla ochib uxlay bersak bo'ladi. Birorta o'g'ri yoki qo'li egrining haddi bor-mikin, bir musulmonning mulkiga, nomusiga taaddi qilsa. Olomondan o'rgilay, – dedi giyohvandlardan bittasi, – yomonlar jazosini tortsin.

Eng oxiri hukm – zamonaning buzuqligidan, podshohlarning notinchligidan, fuqaroning buzilib, behayo bo'lib ketganligidan, or-nomus barbod bo'lib, xotinlar, yosh bolalar qo'ldan qo'lga mol bo'lib sotilayotganidan, xullas kalom, shariati Mustafoning oyoqosti bo'lib, nazardan qolayotganligidan, oxirzamon yaqinlashib qolganligidan, hazrati Iso ko'kdan tushish vaqti kelasi haftaga qolganligidan, Xalifai Rum tomonda Dobatul arz chiqqanligidan, Xitoy tomonda yakka ko'zlik ya'juj-ma'jujlar xurujga kelganligidan, Eronning yarmini yer yutganligidan, o'zimizning Toshkentda, Tuproqqo'rg'ondan “bachajish” chiqqan ekanligiga kelib to'xtadi.

So'zni kelgan yerida to'xtatib, Hoji bobo imom bo'lgan holda namozshom o'qishga qo'zg'aldilar. Men ungacha choynaklarga achchiq qilib choyni damlab, manqaldonga terib qo'ydim. Chilimga tamaki bosdim, o'rtadagi chiroqni yoqdim. Katta patnisga har kimning o'z nasibasi bo'lgan bittadan obinon, ikki chaqmoqdan qand, bir kapdan qora mayiz qo'yib chiqdim.

Namozshomdan keyin mijozlar o'z yerlariga tartib bilan o'tirdilar. Men har qaysilarining oldiga bir choynakdan choy, bittadan piyola, non, qand, mayizlarni qo'yib chiqdim. Hoji bobo har kishining o'z moyasiga yarasha qog'ozga o'ralgan “dori”sini qo'llariga berib chiqdi.

To'rtta ko'knorining oldiga bitta tog'orachada ustiga chit ro'mol yopilgan ezilgan ko'knorini olib kelib qo'ydi. Ularga bir patnisda non, mayiz, choy qo'yildi. Ulfatchilik boshlanib ketdi.

Bay-bay-bay, bularning giyohdan so'nggi xushchaqchaq suhbatlariga quloq solsangiz. Giyohdan ilgari bir-birovlariga to'ng'iz qarash qilib o'tirgan, Xudo urgan ziqna, bitta

mayizning yarmini birovga ravo ko‘rmaydigan, o‘lganining kunidan erinib namoz o‘qigan bu maxluqlar endi tamom ochilib ketganlar.

Bittasi xayolidagi bog‘i bo‘stonini maqtaydi, bittasi davlatini sanab hisobiga yetolmaydi, bir-birini uyiga taklif qilyapti: “Oyog‘ingizning tagiga qo‘y so‘yaman”, deydi. Bir-birlariga choy uzatishgan, non surib qo‘yishgan, qora doridan pashsha qanotidayini uzib, bir-birlariga uzatishgan. Shunchalar mehribon, shunchalar xushmuomala, shunchalar muloyim bo‘lib ketishganki, asti qo‘yaverasiz.

Men poyi-piyoda xizmat qilib turibman. Tiq etgan choynak bejavob qolmaydi. O‘sha zamoniyoq manqaldondan burunning qonidek quyuyq Kuznesov choylar yetkazilib turibdi. Mendan, ayniqsa, hinda pochcham xursand.

– Moshoollo, bacham, moshoollo. Bisyor mamnunam. Imro‘z bozor bud, koram dushvor, hisobam notamom, ha maylash, pardo, yak qalyon (Bugun bozor edi, ishim qiyin bo‘ldi, hisob qilolganim yo‘q, ertaga qilarman, chilim keltir).

Sarxonaga uchta cho‘g‘ qo‘yib yaxshilab pishitdim. Bozordan keltirganim qog‘ozga o‘rog‘liq nosni ham oldim.

– Mana, sohib, qalyon ham tayyor, se lahchayi guli nor.

– Borakallo, borakallo, bacham.

U chilimni “xurr-xurr” qilib chuqur-chuqur ikki-uch tortdi, o‘zi ham zo‘r, Qarshining tamakisi edi. Elitdi shekilli, rangi o‘chib, ko‘zini olaytirib, zo‘rg‘a:

– Ob biyor, ob biyor, – dedi.

Bir piyola muzdek suv olib kelib berdim. Qo‘llari qaltirab bir-ikki qultum ichgan bo‘ldi. Birpas tepasida turdim, o‘ziga keldi. Qog‘ozga o‘rog‘liq nosvoyni berdim:

– Ba shumo nosi Buxoriy ham biyovarda budam.

– Borakallo, bacham, borakallo!

U sarrof xaltasini kavlab, bitta yarim so‘mlik so‘lkavoy chiqarib berdi.

– In mukofot, az Hoji bobo pinhon kun.

– Xo‘p.

Chilimni boshqalarga navbat bilan tutib chiqdim.

Ikki xo‘roz qichqirgungacha suhbat davom qildi. Hoji bobo do‘konning izmini menga topshirib, ichkariga kirib ketdi. Giyohvandlar tarqaldi.

Sarrof hindi bilan qo‘sh ko‘zoynakli mulla usta Mirsalim odati bo‘yicha takyada yotib qolishdi. Men ham chiroqni “puf” etib o‘chirib, o‘z joyimga cho‘zildim.

Kecha payshanba edi. Bugun juma oqshomi, keluvchilar ko‘p bo‘ladi. Barvaqt turib, katta samovarga olov tashlab yuborganman. Hammayoq supurilgan, sidirilgan – ozoda. Mulla usta Mirsalim bir burchakda yakka o‘zi bomdod namozini o‘qib oldi. Uzoq vaqt o‘tgan-ketganlarning, ota-onasining, endi o‘ladiganlarning arvofiga, shular orasida o‘zining ham arvofiga fотиha o‘qib bo‘lgandan keyin:

– Choying qurg‘ur qaynadimi? – deb so‘radi.

– Jag‘illab qoldi.

Yangi obinon olib kelishga chiqish kerak edi. Hoji bobo dastgohni tashlab chiqib ketishga ijozat bermaydi. Usta Mirsalimni yuborishga andisha qilaman. Haytovur, Hoji boboning o‘zi chiqib qoldi.

– Nonga borganing yo‘qdir?

– Pul tashlab ketmabsiz-ku.

– Ha, shunaqa.

U yonchig‘ini kavlab, ikki tanga pul olib berdi.

– Orqa-o‘ngini qarab ol, kuygan, xomsiz bo‘lmasin. Ozigina ushatib yeb ham ko‘r, xamiri achigan bo‘lmasin. Nimani qo‘lingga tutqazsalar, ko‘zga urgandek ko‘tarib kelaverma. Salmoqlab ko‘r, cho‘g‘i og‘irrog‘idan ol. Urush bo‘lgani bilan, narx-navo oshgani bilan novvoyxonalarni yer yutib ketgani yo‘q.

Ro‘molchani yelkaga solib, novvoylikka qarab yugurdim. Tong azon bo‘lishiga qaramasdan, bir to‘da och ola-qura itlarni ergashtirib, eski Kappon tomondan Malla-jinni javrab kelar edi.

– Tuya bittangga – qani bittangga, tuya ming tanga – mana ming tanga.

U bitta laycha kuchukni “Poshshoxon” deb chaqirib:

– Hamma podshohlardan o‘zing durustsan, hech kim bilan urishmaysan, urishgan bilan ishing yo‘q... – deb gapira ketdi.

Menga ko‘zi tushib qoldi.

– Hoy, bola, beri kel, “Poshshoxon”ning dumidan o‘p!

Malla devonaning qiliqlarini tomosha qilaman, deb ancha yo‘ldan qoldim.

Men non olib takyaga qaytib kelganimda Hoji bobo allaqachon qaynagan samovarning tagida uymalashib yurar, meni g‘ijinib kutar edi.

– Ha, haromi, non uchun To‘ytepaga borib kelyapsanmi, muncha hayallamasang? Obke!

Takyada xo‘randalar yetti-sakkiz kishiga yetib qolgan edi. Hammasining moyasiga yarasha yegulik-ichguligini ulashib chiqdik. Hamma kayfini qilib, choy ichishga ovora bo‘lgan vaqtda men sekin choy, qand turadigan qutichani ochib, undan kecha olib kelgan pashmak holvani oldim, uchga bo‘ldim. Katta bir bo‘lagini Hoji boboning oldiga, bir bo‘lagini hindi sarrofning oldiga, bir bo‘lagini usta Mirsalimning oldiga qo‘ydim. Hoji boboning ko‘zi yarqirab ketdi.

– Buni qayerdan olding, bachchag‘ar? – dedi.

– O‘zingiz bergan juma pullarni yig‘ib yurgan edim, kecha olib keldim.

– Barakalla, odam bo‘lasan, bolam. Har bir narsani tejash, buguningni ertaga zaxira qilib qo‘yish yaxshi fazilat. Shunday qilgan odam tez boy bo‘lib ketadi. Ha, shunaqa, bor, biring o‘n bo‘lsin.

Sarrof bilan usta Mirsalim ham g‘oyat mamnun bo‘ldilar.

Kunduzi odatdagicha o‘tdi. Ammo peshindan keyin namoz asrga yaqin birin-ketin ko‘p tanish, notanish mijoz xo‘randalar yig‘ilishdi. Ichlarida takyaga yangi kelgan kosibbachalar ham bor edi. Bular solma osh qilib, bir chilim, yarim chilim takbas qilib ketuvchi yosh-yalanglar edi. Bular kelganda mening bozorim juda chaqqon bo‘lib

ketar edi. Bular bir tiyin, ikki tiyin, besh tiyinning yuziga qaramay, choyga, nonga, o‘tinga, tuz, qalampirga ortiqcha pul to‘lab ketar edilar. Albatta, men ularni o‘z cho‘ntagimga qayirib olar edim. Bundan tashqari, oshdan, sho‘rvadan qolgan ovqatlardan “choyxonachi bolaga”, ya’ni menga nasiba atar edilar.

Odmi kunlar bunday yog‘liq osh, yog‘liq sho‘rvalar menga qayerda edi? Shunday juma oqshomi va juma kunlari takyaning haqidan tashqari o‘z cho‘ntagimga bir so‘m, olti tangagacha ishlagan vaqtlarim bo‘lgan. Yigirmatalab qozon qaynagandan keyin, “bir kapdan bersa to‘yg‘izadi, bir mushtdan bersa o‘ldiradi”, degandek, to‘planib qolar ekan-da.

Bugun takyada yaxshi savdo bo‘lgan edi. Hoji boboning qo‘liga yigirma bir so‘m qirq tiyin naqd pul topshirdim. Hoji boboning og‘zi qulog‘ida. Xufton namozini o‘qib bo‘lganlaridan keyin ham takyada yetti-sakkiz chog‘li odam qolgan edi. Hoji bobo juda yechilib ketdi. Kecha men olib kelgan shamlardan to‘rttasini to‘rt burchakka yoqib, har qaysisining tagida bir kalimadan Qur‘on o‘qilgan. Bir chekkada mulla usta Mirsalim qo‘sh ko‘zoynagini burnining ustiga qo‘ndirib, kir, burama bolish ustiga “Jangnomayi Abu Muslimi sohibqiron” degan mo‘tabar bir kitobni qo‘yib olgan. Gumburlatib o‘qib turibdi. Qolgan giyohvandlar uni davra olib Abu Muslimning qahramonliklari to‘g‘risidagi vahimalarni tinglamoqdalar. Tasannolar, ofarinlar aytmoqdalar. O‘qish davom etardi:

“Alqissa, andin keyin Maymana tomondan, Ko‘hi daman etokidan gard paydo bo‘ldi. Gard arosidan yetmish ikki parokolayi alam, nishonai yetmish ikki ming bayroqdori jar-rojar, hammalari haft jo‘sh po‘sh erdi va Maysara tomondan hazrati sohibqironi Abu Muslimi Xurosoniyning pahlavoni gardan koshonlari misoli saddi Iskandardek saf bog‘lab turar erdilar. Hazrati sohibqironning oltin chopqon Zumrad taxtlari uzra livoiy Muhammadiy – bayroq Xurosoniy pararafshon bo‘lib turar erdi.

Niqobdor yog‘iylar safidan bir haft jo‘sh kiygan pahlavon arg‘umoqqa mahmiz berib maydonga javlon urib kirdi. Otining tuyag‘i chachag‘igacha yerga botar erdi. Yetmish ikki botmonlik gurziyi-garmonini boshidan charx urib aylantirib niqobni yuzidan darbar aylab aytdikim:

– Ey Abu Muslimi go‘solaparast, ey biyoboniy Xurosoniy, bilsang bilgil, bilmasang mendurman Nasri Sayyori beorkim, bugun bu ma‘rakai jangda dimog‘ingdan dimor chiqargaymen.

Va hazrati Abu Muslim ham g‘ayratlariga chiday olmay, Ko‘htog‘ ismli bo‘z otlariga suvora bo‘lib, ul mal‘unni saddi rohini to‘sdilar. G‘azablaridan har bitta mo‘ylari kiyimlaridan nishdari obdorday teshib chiqib ketgan erdi.

Kela Nasri Sayyorning kamar bandidan “Yo Ali” deb azot ko‘tarib, muborak boshlaridan yetti marotaba aylantirib-aylantirib osmonga otdilar. Ul nopokning vujudi bir osh pishgunga qadar ko‘zdan g‘oyib bo‘lib ketdi. Ba‘daz muborak qo‘llarini ko‘kka qilib tutib oldilar. Yerga omon qo‘ydilar va dedilarkim: “Ey Nasri Sayyor, minba‘d Xurosoniylar sha‘niga bunday beodoblik qilmagaysan”.

Nasri Sayyor u janobning rikoblarini o‘pib, tavba-tazarrular qildi va imon keltirdi.

Xullasi, bu jangnoma shu xildagi vahima gaplar bilan to‘la edi. Ammo eshituvchilar bu vahimalarni g‘oyat haya-jon bilan tinglar edilar.

Hikoyat ushbu yerda to‘xtaganda Tikonlimozor mahal-lalik Ahmadali so‘fi ko‘z yoshlarini artib:

– Kiroyi mardonalik bu bo‘libdur. “Mard maydonda” degani bu bo‘lur. Hozirgi zamonning urushlari maxzi nomardlik. Bexosdan turgan kishini miltiq bilan otmoq, tinch aholining xonadoniga to‘p qo‘ymoq, osmonga xayripilon chiqarmoq – bularning bari nomardlik – bu kofirning ishi, – dedi.

Bu gaplarni hamma “balli-balli”, deb tasdiqladi. Hindi sarrof ham “moshoollo, moshoollo”, deb ma‘qulladi.

Nima desangiz deng, bu yerda yana oylab turib qolish meni zeriktirar edi. Ufq ko‘k gumbazi bilan o‘pishgan yam-

yashil qirlarda bo‘kalakli buzoqdek shataloq otib yurgan bir bola kelib-kelib xumga qamalgan yumronday bo‘lib qolsa, albatta, zerikadi-da. Bundan tashqari, bironta tengquring bo‘lmasa, sirdoshing bo‘lmasa, eshitadigan gaplar sarrof hindining abosi – kiyimiday bo‘yi boshingdan bir gaz oshiq gaplar.

Zerikar edim, ermaklar qidirar edim. Hoji boboning kuzakda saqlagan tullaklari kech kuzak “chuchut” chiqarib qoldi. Hoji do‘ppili Sulton puchuq takyada boqib yurgan kaklik g‘id-g‘idlay boshladi, biroq bu jonivorlar ham menga o‘xshash birisi oq Taytay tog‘ning baland yonbag‘ridan, ikkinchisi Qo‘ng‘iroq tepaning quyuq pichanzorlaridan ajralgan tutqunlar bo‘lib, ermaklikka uzoq chidash berolmas edilar. Menga esa hech kutilmaganda to‘satdan bo‘ladigan hodisalar, chunonchi: mo‘rchaning qozoni yorilib, bir-ikki kishi o‘lganday olam hodis voqealar, ajoyibxonaning yo‘lbarsi bo‘shab ketib, attorlikdagi Vali hoji akaga chovut solganday sarguzashtlar, hech bo‘lmasa Hindiston changalzorlaridagi sayohatlar, arslon bilan olishuv, qirq ko‘zli ilonlarning bo‘ynini chopib tashlash, o‘rgatilgan yovvoyi odam, karkidon-timsohlarni minib yurish – mana shunaqangi favqulodda voqealar yoqar edi.

Bu yerda nima bor: tong azondan ikki tovuq o‘tguncha pinakka borgan, musichadan ham xarob giyohvandlar, ularning o‘zaro ming‘ir-sing‘ir, poyma-poy, tasavvurdan uzoq hikoyalari. Tag‘in ham o‘z toqatimga o‘zim hayron qolaman. Nima qilib yuribman? Bu yerdan tezroq siljishga mo‘ljal qilib qoldim. Ammo ikki narsa ko‘nglimda “hali vaqt erta” deganday bo‘lar edi. Birinchidan, Hindiston sayohatiga yetguday pul jamg‘arganim yo‘q. Haligacha hindi sarrofnig saxovatidan, Hoji boboning qo‘li ochiqligidan, oshxo‘r kosib boyvachchalarning muruvvatidan, uncha-muncha yanglish hisob bilan urib qolganlarimdan yiqqanim uchta besh so‘mlik, bitta o‘n so‘mlik tilla, ikkita so‘lkavoy, qolganlari tanga, chaqalardan iborat. Men pulim bir me‘yorga yetib, tillaga alishsa bo‘ladigan darajaga yet-

ganda hindi sarrofga topshirib yiriklashtirib olar edim. Bu sirni u bilar edi, men bilar edim, Xudo bilar edi. Jamuljami yigirma yetti so‘m-u ikki tanga pul edi. Oltinlarimni yaktak ko‘ylagimning yoqa bahyasining orasiga tiqib yashirganman. Qolganlarini Hoji boboning sopol tupdoniga solib, takyadan ellik qadamcha nari – ariq labidagi qari tol tagiga ko‘mganman. Hammasi ham peshona teri.

Ikkinchidan, Hoji bobodan javob so‘rasam, jo‘nlikcha bo‘shatib yubormaydi, chunki xizmatlarim unga yoqib qolgan, qo‘lini sovuq suvga urdirmay qo‘yganman. Binobarin, birorta qilgilik qilib haydaliшим kerak. Men haligacha cho‘l qurbaqaday yuvosh. Hoji boboning ijozatisiz o‘z kavagimdan boshimni chiqarganim yo‘q.

Bu haftani miyam pishmagan rejalar bilan band bo‘lgani uchunmi yoki ma‘yuslik, yetimlik, uyimni, oshna-og‘aynilarimni sog‘inganim uchunmi juda yuvosh, mute va farmonbardor o‘tkazdim. Har galgidek sho‘x-shatir “shum bola” bu yerda yo‘q edi. Bu holatimdan Hoji bobo anchagina tashvishga ham tushdi shekilli, hindi bo‘lsa, undan beshbattar.

Seshanba kuni Hoji bobo meni mehribonchilik bilan chaqirib:

– Bolam, bu gap-ku ikkovimizning o‘rtamizda qolsin, tag‘in Xudo urib anavi “qora”si qurg‘urdan totinib-potinib yurganing yo‘qmi? – dedi.

– Qorasi nimasi?

– Biz yeydigan “qoraxon” bor-ku, o‘shani aytyapman.

– O‘zim giyohvandlarning ahvolini ko‘rib yuribman, Hoji bobo, men bu zaharni og‘zimga olmayman, tepamda Xudo bor.

– Barakalla, bolam, ha, shunaqa bo‘lsin.

Hoji bobo yelkasidagi ro‘mol bilan ko‘zini artib, yonchig‘ini kavlab shapaloqday bitta bir so‘mlikni qo‘limga tutqazdi.

– Bu ertaga bozorli puling, juda xursand qilding, bolam, tashvishda edim, tag‘in birovning to‘tidedek bolasini nobud qilib qo‘ydimmi, deb qo‘rqan edim.

Pulni yonchiqqa yashira turib:

– Bu tomondan xavotir olmang, – deb qo‘ydim.

– O‘ynab-kulib, taralangni tortib yuraver. Senga “churq” etadiganning boshi o‘nta.

Kechagi kayf-suhbatlardan keyin sarrof hindi ham Hoji bobo singari mehribonchilik bilan yoniga chaqirdi:

– Injo biyo, bacham, chi tavr hasti, bemor nesti? (Beri kel, bolam, ahvoling qalay, kasal emasmisan?)

– Shukr, sog‘man.

– Ba chi parishon menamoyi? (Nega parishon ko‘rinasan?)

– Bo taraddudi sayohati Hindiston parishonam (Hindistonga sayohat qilish taraddudi bilan parishonman), – deb hazillashdim.

Har ikkalamiz kulishdik.

– Moshoollo, safari Hindiston dori? (Hindistonga safar qilmoqchimisan?)

– Ha, shunday.

– Safar bo mashaqqat. Hindiston dur ast (Hindiston uzoq yo‘l, qiyin).

– Himmatim baland.

– Ofarin, moshoollo.

Hindining ham himmati tutib ketib, sarrof xaltadan bitta besh so‘mlik tilla olib berdi.

– Gir, gir, bacham. Men oila va bacha nadoramki, davlati maro sarf kunand, haq taolo sadaqaro do‘st dorad (Mana buni ol, bolam, mening oila, bola-chaqam yo‘qki, shunchalik davlatimni xarajat qilishsa, Xudo sadaqani yaxshi ko‘radi).

Bugun o‘ng yonboshim bilan turgan ekanman, olti so‘mlik bo‘lib qoldim. Yuvoshlikning, ma‘yuslikning foydasi shunchalik katta ekanligini bilganimda boshdan shunaqa qilar edim. Yarim oqshomgacha o‘zimdanda o‘zim ishshayib, ichimda davlatlarimni sanab, quvonib xizmat qildim.

Chorshanba kuni erta bilan Hoji bobo qo‘limga ikki tanga berib:

– Bolam, g‘ir etib borib, non olib kelib ber, xumlarga suv to‘ldirib qo‘y, bedanalarning donidan, suvidan xabar ol. Keyin senga javob, bozorni tomosha qilib, o‘ynab, ta‘bing xohlaganda qaytib kel. Lekin kechga qolma, bolam. Yomon ko‘p, zamon yomon.

Pulni olib, yugurib borib non olib kelib berdim. Xizmatlarini bajo keltirdim. Hoji bobo qistab qo‘ymadi, birga o‘tirib choy ichishdik. Keyin bozorga qarab ravona bo‘ldim.

Hasti Ukkoshaning tagida qaymoq bozor bo‘lguvchi edi. Biror tovoq qaymoq olib, bitta obinon bilan yeb olish havas bo‘lib qoldi. Qaymoq bozorga kirib u kosadan yalab ko‘rib “achchiq” deb, bu kosadan yalab ko‘rib “suyuq” deb yursam, bir burchakda ikki xurma qatig‘ini yerga qo‘yib mahalladagi og‘aynilarimdan tegirmonchi Abdulla vavag‘ning ukasi, Ibrohim polvonning o‘g‘li Ubay o‘tiribdi. Tura quchoqlashib ko‘rishib ketdik. O‘tgan chorshanba Turobboy bilan bo‘lgan suhbatdan, ming xil so‘roq-istaklardan keyin, yolg‘on-yashiq gaplar bilan qutuldim. Endigi masalaga o‘tdik.

Men qaymoqni yeb bo‘lguncha u qatiqni sotadigan bo‘ldi. Keyin ko‘mir saroyga tushib tomosha qiladigan bo‘ldik. Morojniy yeymiz, baliq yeymiz. Yupatovning ot o‘yiniga kiramiz. Kajavaga tushamiz. Durbin surat ko‘ramiz. Yalla qilib o‘ynaydigan bo‘ldik.

Ubay qatiqning pulidan ishlatmaydigan bo‘ldi. O‘zida uch miri bor ekan. Qatiqni arzon-garovga sotib, tag‘in pulni ishlatib qo‘ysa, kelinoyisidan baloga qolar ekan. Yetmagani-ni men qo‘shadigan bo‘ldim. Besh tiyinga yarim qaymoq-don qaymoq, ikki tiyinga bitta obinon olib, bir chekkada cho‘nqayib qaymoq yeya boshladim. Ubay ham qatiqlarning ikki xurmasini bittangaga sotib yubordi. Katta pul. Yonimga kelib, qolgan qaymoqni u ham yeyishdi.

Chorsuning og‘ziga chiqib Ubayning xurmalarini Qoraboy qassobning do‘koniga qo‘ydik. O‘zimiz tushovi yechilgan toychoqlarday ozod edik.

Bugun bozor kuni. Vaqt choshgohga yaqinlashib qolgan. Ko‘chalar g‘oyatda gavjum edi. Ko‘mir saroyga

kiraverishda somon, saksovul, ko‘mir ortilgan tuyalar qator bo‘lib, bo‘yinlarida jarang-jurung qo‘ng‘iroqlari bilan yo‘lni to‘sib turar edi. Tuyalarning buti orasidan o‘tib, ba‘zilarini cho‘chitib, mahkama ariqning ko‘prigi ustiga keldik. Bir tomonda olam-jahonni tutatib, bir iflos oshxonada baliq qovurar edilar. Kir stol ustida Sirdaryoning beldan yo‘g‘on laqqa balig‘i cho‘zilib yotibdi. Suzma xaltaday ochiq ko‘zlarini pashsha talab yotibdi. Bir tomonda saxtiyonfurushlar.

Biz bular orasidan o‘tib bordik. Ko‘mir saroy maydonining o‘rtasida ko‘k-u oq brezentlardan qurilgan Yupatov ot o‘yining kattakon bahaybat gumbazi turar edi. Uning oldidagi taxtadan yasalgan baland so‘rida karnaychi, surnaychi, do‘mbirachi, bir necha masxarabozlar. Bularning orasida Rafiq masxaraboz ham bor. Ular turli o‘yinlarni ko‘rsatib, olomonni ot o‘yiniga chaqirar edi.

– Attang, ko‘ksultonning vaqti emas-da, Ubay.

– Ko‘ksulton nimaga kerak bo‘lib qoldi?

– Surnaychilarning oldiga borib karsillatib yesang, og‘zi kalava-kalava suv ohib, surnayini chalolmay qolar ekan. O‘tgan hafta ro‘parasiga kelib anor yegan edim, xuddi shunday bo‘ldi.

Ikkalamiz kulishdik.

– Ot o‘yinga kiramizmi?

– Yo‘q, kirmaymiz, – dedi Ubay.

– Nega?

– Birinchidan, qimmat, ikkinchidan, Mayramxon degan yalang‘och chiqarmish, men yalang‘och xotinlardan qo‘rqaman. Otning o‘ynashiga qiziqmayman. Uyimizda ot bor, dadam chavandoz. Har qancha ot o‘ynatganda bizning uloqchilardek o‘ynatolmaydi. O‘zim ming marta ko‘rgan tomoshaga bittangadan to‘lashga ahmoq pul yo‘q.

– Men ham bir marta ko‘rganman, bo‘ladi, – dedim.

Rafiq masxaraboz yog‘och so‘rida og‘ziga arra qipiq to‘ldirib gugurt chaqib “otash xo‘r-ey, otash xo‘r”, deb olov purkab tursa ham kirmayman. Chunki ichkarida ham shuni ko‘rsatadi-da.

Morojniy yegani bordik. Men qizil morojniy oldim. Ubay sarigʻidan. Toʻqqiz pullikdan oldik. Tarelkaga solib berdi, yogʻoch qoshiqcha bilan maza qilib yeyayotganimda tamom boʻlib qoldi.

Koʻmir saroyidagi pochtaning yoniga dor qurilgan ekan. Dor hali boshlanmagan. Lekin atrofda davra qurib oʻtirgan odamlar koʻp edi. Bu yerda ham karnaychi-surnaychi, doʻmbirachi. Ikkita qiziqchi yogʻoch oyoqda almoysi-aljoyi oʻyinlar qilib, aylanib yuribdi. Shulardan bittasini kokillik doʻppisidan taniyman. Aka Buxor.

Ubay bilan mahallaga borgandan keyin bittadan yogʻoch oyoq qilib olishga ahd qilishdik. Yogʻoch oyoqda yurish uncha qiyin emas ekan. Undan keyin boshing hammadan baland, devor-tomdan qarab qoʻni-qoʻshnilarning xohlagan qizi, kelin-kevatlarini koʻrib ketaverasan.

Ubay:

– Qornimizni toʻygʻazib olmaymizmi, noʻxatshoʻrak yemaymizmi? – dedi.

– Qoʻysang-chi, hozirgina qaymoq non yedik-ku. Buning oʻrniga durbin surat koʻramiz, – dedim.

Ilhom samovarchining ukasi kal Ibroy durbin surat koʻrsatar edi. Ikkita surat koʻrish bir tiyindan. Bizni tanidi. Qoʻshni mahalla boʻlganimiz uchun har beshtasini bir paqirdan koʻrsatishga rozi boʻldi.

Ikkalamiz ikkita durbinni olib koʻra ketdik. Kal Ibroy tepamizda maqtab, tushuntirib turibdi:

– Mana bu Farang podshosi Qaysari Rum, xotini bilan koʻcha aylanib yurgani, mana bu xalifai Rum Sulton Abdulhamid soniy. Ana Sofiya masjidiga namoz juma oʻqigani kelganlari. Izvoshning oldida gadoylar sadaqa soʻrab oʻrab olib turibdi. Mana bu Afgʻon amiri Sulton Abdurahmon. Mana bu Hindiston malikasi, Farang podshosining qizi, fil sayohatida changali Mozandarinni aylanib yuribdi. Mana bu Makatullda hojilarning Arofatga chiqishi. Mana bu oq poshsho hazratlarining enagalari – Valentina Fyodorovna. Bu kishi yaqinda ichburugʻidan vafot qilganlar. Ey, sartopo,

sartopo, tomosha qilavering!

Ikki paqirdan sakkiz tiyin to‘lab, o‘ntadan yigirmata surat ko‘rdik, dunyoning u chekkasidan-bu chekkasiga borib kelgandek maza qildik.

Ko‘mir saroyidan ham hafsala pir bo‘lib, mum bozorga chiqqanimizda, mahkama tomondan qalandarxonada tuproq yalab yotgan Mittixon to‘ramning qalandarlari bezanjir ayiqlarday, mast tuyalarday talqin o‘qib, rastani boshlariga ko‘tarib kelar edilar. Biz ham ergashib ketaverdik. Qalandarlar Majjomiga qarab ko‘tarildilar. Majjomining orqasida g‘o‘za bozorga tutash yerda katta bir yalanglik bor edi. Bugun shu yalanglikda Toshkentning, Toshkentninggina emas, butun O‘rta Osiyo muzofotining voizi Ko‘sa maddohi va‘z so‘zlashi kerak ekan. Qalandarlar Ko‘sa maddohning jarchilari ekan.

Qalandarlar anchagina yig‘ilib qolgan xaloyiqning oldida saf boyladilar. Birortasi ham o‘tirgani yo‘q. Hammalari uzun-qisqa hassalariga suyanib, “huv-huv-huv”, deb tebranib turar edilar. Qayerdandir o‘rtaliqqa bir kursi olib kelib, uning ustiga bir po‘stak tashlandi. Kursi yoniga taburetka keltirildi. Unga bir choynak choy, piyola, non, qand qo‘yildi.

Bir nafasdan keyin davra o‘rtasiga malla to‘nli, boshida katta oq salla, jiyak yoqa ko‘ylakli, past bo‘yli, semiz, qo‘lida hassa tutgan, oq yuzli, soqol-mo‘ylovsiz yuzlari burishgan sakson yoshlar chamasidagi bir chol kelib chiqdi. U qiblaga qarab kursiga, qalandarlarga ro‘parama-ro‘para o‘tirdi.

Qalandarlarning oldida yana yelkasiga oq rido tashlagan, yengilgina yaktak kiygan, shiling pocha kavush kiygan girdak oq sallali ikkita mullabachcha taqlid: birisi qora cho‘qqi soqolli, birisi yoshroq, ikki kishi kelib kirdi. Ular Ko‘sa maddohning “do‘st tortuvchi” shogirdlari edi.

Ko‘sa maddoh bir piyola choy quyib tomog‘ini ho‘llab olgandan keyin o‘rnidan turib, hassasini beliga qo‘yib asta-sekin sinchiklab davrani aylanib chiqdi.

Biz shu paytda odamlarni yirib-yorib oldinga o'tib olgan edik. Ko'sa maddoh qaytib o'z o'rniga bordi. Qo'lini yuqori ko'tardi. Xirilloq ovoz bilan davra atrofidagilarga murojaat qildi:

– Xaloyiq, ibtidoiy avval tikka turmay joy-joylaringizga o'tiringlar. Tik turmoqlik, nauzan billo butparastlarning toshdan qilingan xudolariga xos xislatdir!

Hamma guv etib o'tirdi. Biz ham yalpayib savatdek joyni egalladik. Haligi ikkita mullabachcha taqlid “do'st tortuvchi” shogirdlar xipcha ovoz bilan maddohning so'zini:

– Baleee... – deb ma'qulladilar.

Ularning ovozi Shayxontohurdan ham eshitsa bo'lar edi. Ko'sa maddoh so'zida davom qildi:

– Boyad ma'lum bo'lg'ayki, bu yerda jam bo'lgan izdihom o'rtasida musofir-mujobirlar, Samarqand-u Buxoro, Kattaqo'rg'on-u O'ratepa, Farg'ona-yu Xo'jand muzofotlaridan qadamranjida aylab Toshkenti firdavs monandimizga kelgan musulmon birodarlarimiz bisyordurlar. Boyadki, kaminani tanib qo'yg'aylar. Aslim Buxoroning Qo'zagaron mahallasidandurman. Ismim Hoji Najmiddin ibn Salohiddin, padari buzrukvorimiz ham amiri Muzaffar zamonasining zabardast voizlaridan erdilar. O'n yetti nasab bilan Mavlono Husayn voiz Samarqandiyga vobasta bo'lurmiz. Padar buzrukvorimiz oliy Temuriylardan Husayn Boyqaro zamonasida nash'u namo topib, umrguzaronlik qilibdurlar. Zihi zamonai shar'iy. Zihi zamonai sha'riy. (Ajoyib amn-u omon va shariat barq urgan zamonlar edi u zamonlar).

Kitobi “Axloqi muhsinin” u janobning tasniflaridir. Kamina ul hazratga o'n yettinchi nabira bo'lurman. Har kim bunga shak keltirsa, yuzi qozonday qora bo'lib, dili tandurday otashlarga kuygay, omin!

Shogirdlar:

– Omin, kuygay!!! – deyishdi.

– Endi masalaga gular qilaylik. Xudo o'z kalomida uch zotga itoat qilmoqlikni bandalariga farz qilibdur.

Birlamchi, Haq taolo va taborakning o'z zotidurkim,

kulli mavjudot uning qudrati bilan paydo bo‘libdur va uning amri bilan jahonda barqarordir. Biz Haq subhonahu va taologa har zamon, har soat, har dam va har daqiqa itoat qilmoqqa o‘z imonimiz bilan majburlamiz.

Do‘st tortuvchilar:

– Ha, do‘st, majburlamiz, baleee... – deb qichqirdilar.

Qalandarlar bularning so‘zi orqasidan “Haq, ho, huv”, deb talqin o‘qidilar.

Ko‘sa maddoh ularni bir ishora bilan to‘xtatib, so‘zida davom qildi:

– Ikkilamchi, payg‘ambarimiz Muhammad Mustafo sallallohu alayhi vasallam rasuli barhaq, payg‘ambari oxir zamondurlarkim, biz u janobning har bir sunnatlariga va hadislariga beshak-shubha amal qilmog‘imiz kerak. U kishining ruhi poklariga salavotlar bo‘lsin.

Do‘st tortuvchilar:

– Hay-hay, salavotlar bo‘lsin, omin! – deyishdi.

Qalandarlar takbir tushirib ketdilar:

– Salli alo sayidino Muhammad.

– Salavotino Muhammad.

Ko‘sa maddoh yana qo‘l ko‘tarib qalandarlarini to‘xtatib, xirillagan tovush bilan va‘zni davom qildirib ketdi:

– Uchlamchi, boshimizda turgan imperatori a‘zamimiz janobi oq poshsho Nikolay Soniy Romanov hazratlaridirkim, Xudo o‘z kalomida “Assulton zillolohi fil arz”, ya‘ni podsholar Xudoning yerdagi soyasi, debdurlar. Nikolay hazratlari Xudoyi taoloning yerdagi ko‘lankasidurlar. Boshimizdan shafqatlar arimasin.

Do‘st tortuvchilar:

– Ko‘lankasidurlar, omin, ko‘lankasidurlar, omin...

Qalandarlar:

Sulton bidonad holi man,
Sulton ba man shafqat kunad.
Hu... hu... –

derdilar.

Ko'sa maddoh yana ularni to'xtatib, so'zida davom qildi:
– Yana u podshohi a'zamimiz Nikolayning xonadoni oliylari, vazir-vuzarolari, arshga qo'yilgan kursiday baland taxtlari sihat-salomatlikda ming yillar barqaror bo'lsin, omin!..

Do'st tortuvchilar:

– Omin, omin...

– Aknun ushbu zamonaga mag'ribi zamin tomonidan olmon degan bir badbaxt dushman podshoh chiqib, janobi imperator hazratlarining taxti saltanatlariga, varost zaminlariga lak-lak haft jo'sh lashkar, to'p-u zambarak, osmon-u vafur (samolyot) yuborib, ko'p yerlarni g'abs etib, xaloyiqni besaranjom qilib, kulfatlar solib turmoqda erurkim, ayniqsa, ushbu zamonada har bir musulmonga o'z podshohi a'zamiga itoat qilmoq, har bir amr-farmoniga bo'yin egmoq farzi ayndir. Xudo o'z kalomida ulul amr-u minho'm, ya'ni podshohlaringiz qaysi dinda bo'lsa ham unga mute bo'linglar, debdur. Alhamdulillah rabbil olaminki, bizning oq podshohimiz va butun vazir-vuzaro, amiri lashkarlarimiz kitobiy dinda hazrati Masih dinidadirlar. Bizga Qur'on nozil bo'lganday, hazrati Isoga ham "Injil" nozil bo'libdir. "Injil" ham Kalomullodir. Bas, ma'lumdirkim, hazrati podshohimiz va xonadoni oliylari kofir emas, ahli kitobdandirlar.

Ma'lum bo'lurkim, hazrati podshohimizga o'z fuqarolari musulmonlar az on jumla bizning Turkiston sartiylari ham farmonbardor bo'lib, xususan, ana shu qattol jang kunlarida yordam bermoqlari farzdur.

Va yana bu yerda mavjud izdihomga ogohlik uchun ayturmankim, o'z ichimizda bo'lgan "xufiya"lar, voqeanavislar, masterovoylar degan bixirad layta laallaklarning, oyoqyalang xona bardo'shlarning ig'vo-fasodlariga uchmasinlar. Har qayerdakim, shunday buzuq fitnajo'lar fuqarolarni podshohimizning adolat yo'lidan ig'vo yo'liga sudramoqchi bo'lganlarni shahar boshliqlarimizga, janob polisamistrimizga va ularning sadoqatli amaldorlariga tutib bersinlar, omin...

Xudoi taolo va taborak dushmanimizni yer bilan yakson qilsin, igʻvogarlarning, fitna-fasodchilarning ogʻziga tosh!

Doʻst tortuvchilar:

– Omin, ogʻziga tosh, omin, ogʻziga tosh... – deb qichqirar edilar.

Shundan keyin Koʻsa maddoh amri maʼruf, nahimunkarga (shariat masalalariga) oʻtdi:

Mustahab qilishda orqa tomonni necha marta yuvsa savob, necha marta yuvsa gunoh?

Erta bilan turib kavushni oʻng oyoqdan kiyish kerakmi, chap oyoqdan kiyish kerakmi?

Haloga qaysi niyat bilan kirish kerak?

Ot mingan kishi eshak minganga salom berishi mumkinmi, yoʻqmi?

Oqib turgan suvga axlat tushsa, necha marta yuvsa halol boʻladi?

Oʻgʻri Xudoning bandasimi, yoʻqmi?

Mashinachilar bilan sartaroshlar ham jannatga kiradimi, yoʻqmi?

Kartoshka halolmi, harommi?

Oʻrusning yassi qozonida pishirilgan ovqatni yesa boʻladimi, yoʻqmi?

– Maddohning gaplaridan muzlagan tarrakcha maza topolganim yoʻq. Ketamiz, – dedim Ubayga.

U ham meni turtib:

– Men ham hech narsa tushunmayapman. Nuqul oq poshshoni maqtaydi, pora-mora yeganmi oʻzi, – dedi Ubay.

– Maddohlarning hammadan pul soʻrashi qiziq boʻlar edi. Pul soʻraydigan joyiga yetib qoldimi?

– Yoʻq. Bu gapda pul soʻramaydi. Pulni choʻpchak aytganda soʻraydi. Men pul soʻrashini juda yaxshi bilaman. Chunonchi, u bir qiziq eshitilmagan choʻpchakni boshlaydi-da, bir kutilmagan yerga olib kelib toʻxtatadi, odamlar hayajonlanib hikoyaning bundan bu yogʻida qanday voqealar yuz berar ekan, deb, tipirchilab kutib turganda, toʻsatdan pul soʻrab qoladi.

Hozir ham Koʻsa maddoh shunday qildi. Eshitilmagan

bir qiziq, afsonaviy hikoyani boshlab, qiziq bir joyiga kelganda to'xtatib qo'ydi (Bu cho'pchakni batafsil aytib o'tirish ko'p vaqtni oladi, shuning uchun uni gapirib o'tirishning hojati yo'q).

– Hoy, musulmonlar, – dedi Ko'sa maddoh, – biz ham ayalmand musulmonlardanmiz. Bir necha jo'javurdek jonlarning kafilini Xudo bizning yelkamizga yuklab qo'yibdir. Shu yerda hozir va nozir o'tirganlar hikoyamizning davomini tinglamoqchi bo'lgan birodari shar'iyalarimizdan farzand talabdur, davlat talabdur, xotin talabdur, qarzdordur, har maqsadiki ko'nglida bo'lsa, Xudoyi taolo tez fursatda shu maqsadiga noil qilgay, deb yetmish azamatdan Xudo yo'lga yetmishta ot so'radim. Hay-hay, abas gapirdim, abas gapirdim. Mendek bir bechora yetmish otni na qilurman. Mening hojatim uchun bir saman ot bo'lsa kifoya. Bir azamatdan bir ot so'radim. Qolgan oltmish to'qqiz saxiydan yarim tillodan oltmish to'qqizta yarim tillolik so'radim.

Hoy, abas so'radim, abas so'radim. Shunday g'ulg'ula, sarosima zamonda hamma muttasil o'z oila tashvishi bilan band bo'lganda yarim tillo so'ramoq abasdur. Qolgan oltmish to'qqiz ahli sunnati valjamoadan bir so'lkavoydan oltmish to'qqiz so'lkavoy so'radim.

Hazrati Muhammad Mustafo sallallohu alayhi vasallam o'z muborak hadislaridan birida “Hayril umur avsatuho”, ya'ni har bir ishning o'rta holdagisi yaxshidir. Bir so'm so'ramoq, demak, o'rta miqdordur, ashaddiy musulmonga bir tanga sadaqa qilmoqdan ozor yetmagay.

Qani, muntazir bo'lmaylik, hikoya davom qilsin, deganlar yonchiq kavlasinlar.

“Do'st tortuvchi” ikki mullabachcha ikkita kepchik ko'tarib davrani aylanib ketdi. Qandaydir bir boyvachcha o'rtachagina bir otni davraga yetaklab kirib, Ko'sa maddohga yuganini tutqazdi.

– Taqsir, befarzandman, duo qiling.

Ko'sa maddoh xuddi payg'ambarlarga o'xshagan ko'zining g'o'lagini oqartirib ko'kka qarab qo'l ochdi.

– Omin, hoy, musulmonlar, sizlar ham menga qo‘shilib omin denglar, yana bir marta omin...

Hammayoqdan bo‘g‘os-qisir chuvvos “omin” ovozlari ko‘tarildi.

– Xudoyo, shu ukamning ko‘ngillarida o‘ylagan hamma niyatlari janobi kibriyoning dargohida qabul bo‘lsin. Hazrati sheri Yazdon, yigitlar piri hazrati Ali kamarbandini bog‘lasinlar, Xudoyi taolo va taborak to‘qqiz Hasan-Husan o‘g‘il, to‘qqiz Fotima-Zuhro qizga ota qilsin, boshlari to‘ydan chiqmasin, omin.

Ovozlari ichida “do‘st tortuvchi”larning chinqirgan “omin” ovozlari mis barkashni pichoqning uchi bilan qirganday chiyillab ajralib turar edi.

Boyvachcha-ku, Ko‘sa maddohga ot sadaqa qildi, ammo bu otni Ko‘sa maddoh avvallar ham minib yurganini bir necha marta ko‘rganlarini shivir-shivir aytguvchilar ham bor edi. Biz birovning ustidan gap tarqatishni yomon ko‘ramiz, gunohi aytuvchilarning bo‘yniga.

Kepchik ko‘tarib pul yig‘uvchilar davra aylanib, tuzukroq kiyingan odamlarning oldida uzoqroq to‘xtab sadaqa yig‘ar edilar. Qancha tushganligini bilmayman. Men Ko‘samaddohga hisobchi bo‘lganimcha yo‘q.

Men Ko‘sa maddohning pul yig‘ish to‘g‘risidagi nayranglarini Ubayga tushuntirib bermoqda edim. Birdan Ko‘samaddohning ko‘zi biz tomonga tushib qoldi shekilli:

– Hoy, qalandarlar, hoy, birodaroni oliy, ana shu ikki beodob bachchalarni ma‘rakadan olib chiqing, halol oshga tushgan pashsha bo‘lmay o‘lsinlar, – deb qoldi.

To‘rtta yo‘g‘on qalandar kelib ikkitasi mening qo‘limdan, ikkitasi Ubayning qo‘ltig‘idan azot ko‘tarib, ma‘rakadan chiqarib, boshimizga bittadan mushtlab, qassob bozorning dahanasiga uloqtirdilar.

– Jo‘na-e, itdan tuqqanlar!

Tag‘in nima balolar deb gapirib so‘kishdi.

Men Ubayga:

– Aytmabmidim. Ko‘sa maddoh va‘ziga xalaqit berganlarni juda bebro‘ qiladi, deb.

– Be! – dedi Ubay. – Sen bilan menda obro‘ nima qiladi. Yur.

Keta turib o‘ylab qoldim. Bir-ikki so‘m xarajat qilib, bechora onam, ukalarimga besh-o‘n qadoq guruch, mosh, bir-ikki qadoq yog‘, bir oz go‘sh, mayda-chuyda qilib Ubaydan berib yuborsammikin, qanaqa bo‘larkin? Tag‘in onam bechora Ubaydan meni qayerda ko‘rding, qani, yur, olib bor, deb tiqilinch qilib qolsa, qanday bo‘lar ekan?..

Xullasi, ming xil xayollarga bordim. Eng oxiri: “Ha, endi besh-olti oydan buyon-ku, dom-daraksiz, sanqib yuribman. Nima, mahalladagilar tirik yurganimni bilishadi. Ular ham, men ham qirqqa chidagan, qirq biriga ham chidab qolar-miz. Baribir, kelgusi haftagacha Hoji boboning tarbiyasida qolmoqchi emasman, o‘shanda bira to‘la topgan-tutganimni xarajat qilib, ortib-tortib bora qolarman”, deb o‘zimga tasalli berdim.

Keyin bitta oq tangani Ubayning qo‘liga tutqazib:

– Ma, o‘rtoq, choychaqa qil, lekin meni ko‘rganingni hozircha hech kimga aytma, o‘zim borib qolaman, – dedim.

Ubay bilan xayrlashib ajrashdik.

Vaqt oxir peshin bo‘lib qolgan edi. Qornim ochgan. “O‘ladigan dunyoda bir gasht surib qolay”, deb Ilhom samovarchining samovariga kirdim. Kal Asra avval meni haydab yubormoqchi ham bo‘ldi:

– Bor-bor, ishingni qil, o‘t. Bu yerda bir choy, bir non, nimchorak qand – to‘rt yarim paqir, sendaylar bu yerda choy icholmaydi. O‘t, o‘t, ko‘rpachaga biting to‘kiladi.

– Qo‘ya qoling, jon Asra aka, to‘rt yarim paqir tugul bir so‘mim ham bor, kirgizavering, mana, ishonmasangiz, – bitta so‘lkavoyini ko‘rsatib qo‘ydim.

– Voy, bachchag‘ar-ey, tim urdingmi, buni qayoqdan olding? Ha, mayli, kira qol, – dedi kal Asra.

Ichkariga kirib so‘rining dahanasiga o‘tirdim. Bir choynak choy, bir obinon, nimchorak qand olib kelib qo‘ydi. To‘tining almoyi-aljoyi gaplariga quloq solib, grammofondan Hamroqul qorining “Yo hayotannabiiy”sini eshitib, maza qilib choy icha boshladim.

Bozor qilgani daladan tushgan bir o‘zbekning grammo-
fonni birinchi ko‘rishi ekan, hayratda qoldi. Ichida odam
bormi, desa kichkinagina quticha, shayton desa, Olloning,
Muhammadning otini aytib turibdi. Hang-mang bo‘lib alla-
vaqtgacha turib qoldi. Grammafoning sirini unga tushun-
tirishga undan ko‘ra ilmsizroq edim.

Namozgar bo‘lib qoldi. Tezroq takyaga borishim kerak.
Sham oldim, buxor nosi oldim, pashmak oldim. Hoji bobo bilan
hindi sarrofga munosib bozorliklarni qilib, qiyshayib kirib bor-
dim. Ammo rostini aytish kerak, takyadan juda zerikkan edim. U
yerdagilarning diydorini ko‘rishga toqatim qolmagan edi.

Kechasi birinchi shirava qor yog‘ib chiqdi.

Juda sovqotib javrab chiqdim. Azonlab turib, yettin-
chi lampaning yorug‘ida Hoji bobodan telpak bilan guppi
so‘rab, “Kuznesov” choydan bo‘shagan, Hoji bobo xufiya
taryokilarga afyun o‘rab beradigan qog‘ozning orqasiga
ushbu qorxatni yozdim:

“Qorxat bu turur

Qorni yog‘dirgan Xudoyimning o‘zi,
Xat borib tegsin, kiyim-boshning so‘zi.

Hoji bobo, bilasiz, egnimda yo‘q,
O‘z pulimga olgali qo‘ynimda yo‘q.

Guppisizlik, qo‘l-oyog‘im bo‘ldi lang,
Piltasiz do‘ppi kiyibman, bosh yalang.

Xizmatigizdan mudom ayrilmadim,
Buyrug‘ingizdan qiyo qayrilmadim.

Tong sahardan kechgacha izg‘iyman,
Xuddi cho‘ltoq bir shipirg‘i – to‘zg‘iyman.

Jon bobo, rahm aylangiz ahvolima,
Qolmangiz o‘lsam qotib, uvolima.

Bir ilojini qiling, Hoji bobo,

Yetti marta haj ato qilsin Xudo, –
deb yozdim, yetim shogirdingiz”.

Hoji bobo uyidan takyaga chiqqanda xatni unga berdim.

– Buning nimasi, bolam?

– Bilmadim, bir kishi berib ketdi. Namangandan xat emish.

– Ha, shunaqa, Mamatrizodandir. U bu yil ko‘knori ekmoqchi edi, – dedi. Xatni mudrab o‘tirgan sariq soqolli qo‘sh ko‘zoynakli kishiga berdi.

– Buni o‘qib bering-chi, mulla usta Mirsalim, do‘stim-dan ekan. Tong azonda ko‘zim o‘tavermaydi.

Mulla usta Mirsalim xatni olib o‘qiy boshladi:

“Qorxat bu turur”

– Hi, shunaqa, – dedi Hoji bobo ko‘zi qinidan chiqib ketgunday bo‘lib, – hoy, haromi, buni senga kim berdi, shartta ushlamaysanmi, eshakka teskari mindirib, yuziga qora surtib Chorsu aylantirmaymizmi? Iya, muni qarang-a, keksaygan holimda menga hazilkashlik qilib ziyofat yutguvchi kim bo‘ldi ekan? Hu baqqolning mushugiga o‘xshab sipoh bo‘lmay o‘l. Qani, o‘qiyvering endi, mulla usta Mirsalim, bo‘lar ish bo‘pti. – Usta Mirsalim, turtinib-turtinib, “Xo‘sh-xo‘sh”, deb o‘qib chiqdi. Hoji bobo xatning yuqorilarini “ha, shunaqa, ha, shunday bo‘ladi”, deb tinglab borgan bo‘lsa, “Yetti marta haj ato qilsin Xudo”ni eshitganda ko‘ziga yosh oldi. “Yetim shogirdingiz” degan imzoga kelganda iyib ketdi.

– Buni sen yozdingmi, bachchag‘ar, tab‘i nazming ham bor ekan-ku, to‘xta, ey, jigarimni ezib yubording, – bel-boqqa qistirgan ro‘molchasini olib ko‘zini artgan holda o‘rnidan turdi, uyga kirib ketdi. U chiqquncha mulla usta Mirsalim nazm ishining qiyinchiligini, piri kuch ekanligini aytib meni maqtadi. Hoji bobo chiqdi, qo‘lida kechasi kiyadigan, paxta solingan, nimdoshgina, binafsha duxoba qalpoq bor edi.

– Mana buni kiyib ol, bolam, qani, qo‘lingni och,

Xudoyo Xudovando, sen ham menday qarib-qartay! Kar-rukning bolasi tuxumdan chiqa ko'rmasin, chiqdi degani qanot-quyruq bitdi degani, joning sog' bo'lsa guppi ham bo'lib qolar.

Haytovur, Hoji boboning duosi bekor ketmay, uch kundan so'ng, hindi sarrof o'zining eski, keng, yengsiz hindcha to'nini sovg'a qildi. Menga chorakam bir gazcha uzun kelgani uchun etagidan qirqib tashladim. Oyog'imda oporka, boshimda "namozlik" qalpoq, egnimda ustidan qayish bilan bog'langan keng hindcha to'n – abo, oshqovoq polizning go'ngqarg'a tegishidan qo'rqib o'tkazilgan qo'riqchisi kabi ahli takya xizmatini astoydil qila boshladim...

Bugun to'qson tushadi, degan kun birinchi ishni ko'rsatdim: erta bilan ahli takya yig'ilmasdan burun manqaldonning ostiga qalin kul solib, ustiga o't yoqdim. O't tayyor bo'lgach, nosdan bo'shagan bitta shishaga sovuq suv solib, og'zini mahkam yopdim-da, manqaldondagi kulga ko'mdim, olib borib davraga qo'ydim. Birin-ketin mijozlar yig'ilib, manqal atrofida nonushta boshlandi. Qo'sh ko'zoynakli mulla usta Mirsalimdan tortib Sulton puchuq, sarrof hindi, Hoji bobogacha davrada edilar. Suhbat yana qizib borayotgan urush to'g'risida ketar edi.

– Germon degani baloi azim ekan, – dedi usta Mirsalim.

– Barakallo, – dedi sarrof.

“Shishadagi suvga issiq o'tib qolgandir”, deb o'yladim men.

– Osmonda uchib yurgan emish, – dedi Sulton puchuq.

– Moshoollo! – dedi hindi.

“Suv qaynayotgandir”, deb o'yladim men.

– Farangning shahariga osmondan to'p tashlabdi, – dedi usta Mirsalim. Shu choq shishadagi suv mo'rchaning qozoni yorilganday dahshat bilan manqaldonda portladi.

Takyaxonani o't uchqunlari bilan kul to'zoni qopladi. To'zon pasayganda Hoji bobo bilan Sulton puchuq arang to'rt oyoqlab qo'zg'alib o'rinlaridan turmoqda edilar. Sarrof bilan usta Mirsalim behush yotar edilar. Men epchillik bilan behushlarning yuzlariga suv sepdim. Hindi uyg'ondi.

Hang-u mang bo‘lgan Hoji bobo g‘uldirab, Germani ham, Nikolayni ham qarg‘ar edi. Usta Mirsalim ham o‘ziga keldi, arang o‘rnidan turib:

– Nima gap? – dedi.

– O‘ling! – dedi Hoji bobo, – hamma ish sizdan bo‘ldi, hukumatning ishiga aralashmang, demaganmidim.

Sulton puchuq allaqachon takyadan chiqib ketgan edi. Hammalari ham bu hodisaning nimadan ekanini jo‘yolmas, manqaldondan ikki-uch quloch nariga borib, burchak-burchakka tiqilib, ro‘molcha bilan yuzlaridagi kulni artmoqda edilar. Hamma xomush edi, eng oxir Hoji bobo menga qarab:

– Hu tustovuqqa o‘xshab tumshaymay o‘l, nimaga qarab turibsan, bor, manqaldonni chiqarib tashla! – dedi.

Men manqaldonni olib namatni supurayotganimda ikkita mirshabni yetaklab Sulton puchuq kirib keldi, qo‘lini bigiz qilib ko‘rsatib:

– To‘p shu yerda otildi, – dedi, tag‘in usta Mirsalimni ko‘rsatib, – mana shu otdi, – deb ham qo‘shdi.

Tekshiruv boshlandi. Takyaning hammayog‘ini axtardilar. Hoji bobo bilan usta Mirsalimning chillashir bilan o‘lgan ammasini ham qoldirmay surishtirib chiqdilar. Pasport ko‘rdilar. Ikki qadoq nasha, chorak qadoq afyundan boshqa hech narsa topolmadilar. Keksaroq mirshab nashadan mushtumdayini ushatib shimi cho‘ntagiga solganini ko‘rsam ham indamadim. Eng oxiri kichik, xushmo‘ylov mirshab:

– Yaxshi, – dedi, – bu yerda to‘p otilgani qonunan ko‘rinmadi. Birorta bola mushak-pushak ko‘mgandir.

Hamma menga yalt etib qaradi. Hoji bobo soqolini silab yanib qo‘ydi. Mirshab davom qildi:

– Ammo, Hoji bobo, siz biz bilan birga borib, mana bu afyun bilan nasha to‘g‘risida polismeyster janoblariga qonunan tushuntirib kelasiz.

– Oллоh rozi bo‘lsin, ulug‘lar, ulug‘lar, – dedi Hoji bobo, – keksaygan chog‘imda mahkamaga sudramanglar, birovning omonati edi...

Mulla usta Mirsalim, sarrof, men o‘rtaga tushdim.

– Qo‘ying, ulug‘ xizmatimiz gardanimizga, Oллоh rozi bo‘lsin! Oq poshshomizning umrlari uzoq bo‘lsin, – de-yishdik. Hoji bobo yonchig‘ini kavlab qoldi, bir hovuch tanga-chaqa olib katta mirshabga uzatdi:

– O‘rgulaylar, oz bo‘lsa ham ko‘pday ko‘rasizlar, choy-chaqa.

Har ikki mirshab bir-biri bilan ko‘z urishtirdi.

– Yaxshi, – de-yishdilar. – Bundan buyon bu ish bo‘lmasin, bu galcha siyladik. Keksa odam ekansiz...

– Qulluq-qulluq, – deb ta‘zim qildi Hoji bobo, mirshablar “mol”ni topshirib ketdilar.

Hoji bobo charchagan kishilarday uh tortib, supa dahanasiga o‘tirdi:

– Uh, bir falokatdan qutuldim, hay, shaytonbachcha, kecha bergan puling qancha edi?

– Yetti so‘m tanga miri.

– Xayriyat, arzon qutulibman! Qani, menga javob bergil, bu hunar sendan chiqdimi?

– O‘lib ketay!..

– Bola-mola takyaga kirganmidi?

– Payqaganim yo‘q!..

– Hi, shunaqa, – dedi Hoji bobo, – usting bitib, qorning to‘yib Eshonxon nayrangbozning takasiday o‘yin chiqarib qoldingmi, payqaganim yo‘q emish-a, haromi!

O‘rnidan turib samovar yonidagi otashkurakni ko‘tarib yag‘rinimga bir-ikkini tushirdi. Odamlar ajratib qo‘ydilar. Men bir burchakda yig‘lar edim. Shu bilan tinchlik o‘rnashdi. Sarrof bozorga ketdi. Usta Mirsalim, allaqaysi boyning o‘g‘il to‘yisiga tortiq qilish uchun rango-rang qog‘ozlardan gul qilishga o‘tirdi. Hoji bobo uyga kirib ketdi. Sulton puchuq shu-shu takyaga qadam bosmaydigan bo‘ldi.

To‘g‘ri, hamma ish o‘rniga tushgan, biroq mening ustimdagi shubha ko‘tarilmagan edi. Men esa yana zeri-rikar edim. Bir kun ahli takya oftob shuvoqqa chorpoya qo‘yib, so‘zlashib o‘tirganda ikkita movmushuk urishib,

bo'g'otdan ag'anab, ularning oldiga tushdi. Xuddi ajoyibxonadan yo'lbars bo'shab chovut qilganday ularning o'takasi yorildi. Muni qarangki, shu ishni ham mendan ko'rdilar. Gunohing bo'lmay turib shubha ostida yashashdan ortiq azob yo'q. Ketmoqchi, albatta, ketmoqchi bo'ldim. Biroq: "Hindiston yo'l xarji" hali mo'ljalga yetmagan edi.

Har galgiday bu payshanbani ham tantanali o'tkazish uchun Hoji boboning o'zi yaxshi tayyorgarlik ko'rib qo'ygan edi. Nasha, choy-poylar turadigan, Hoji boboning faqat o'zi ochadigan tepa piromondagi kichkina irvit qutichaga yarim qadoq "Kuznesov"ning a'lo nav oqpar choyi, bir qadoq pashmak holva, bir qadoqcha Urgutning sariq oftobi mayizi va boshqa noz-ne'matlarni yashirib, qulflab, kalitini Hoji bobo belbog'idagi hujraning kaliti, darvozaning kaliti, uyning kaliti, tuyasandiqning kaliti va boshqa kalitlarga qo'shib qo'ydi.

Chehrasida mamnunlik bor edi. U ich-ichidan xursand bo'lganda hislarini ming'illab ashula aytib ifodalar edi. U juda erib, "Antal hodi antal, haq, laysal hodi ilol hu" degan, men tushunmaydigan qo'shiqni xirgoyi qilar edi.

Bu gap, endi chorshanba kuni kechqurun bo'lgan edi. Odatdagicha xuftondan keyin qo'sh ko'zoynakli usta mulla Mirsalim aravakash otning to'qimidek katta kitobi "Saddi Bottol G'oziy"dan kitobxonlik qilib berdi. Yana o'sha hindining "moshoollo"si. Navbatdagi so'lpi umrni o'tkazib, qoida bo'yicha yota ketdik.

Bu tongda Hoji bobo navro'zdan buyon ixlos qo'yib parvarish qilib yurgan, ammo sayramagan, O'ratepadan sovg'aga kelgan tullak kaklik birdan "g'id-g'idak" chiqarib qoldi. Cho'chib uyg'onib ketdim. Bir nafas kaklik tovushini zavq bilan eshitib yotdim. Keyin dik etib o'rnimdan turib tashqariga chiqdim, bet-qo'limni yuvib katta samovarni qo'yib yubordim. Mulla usta Mirsalim bilan sarrof ham uyg'ondilar. Qumg'onchada iliq suv qilib berdim. Yuvinib keldilar. Choynaklarni artib-surtib samovar tagiga tizib

qo‘ydim. Hammayoqni supurib-sidirib, yog‘ tushsa yalaguday qilib, Hoji boboning chiqishiga muntazir bo‘lib turdik.

Hoji bobo uzoq kuttirmay ichkaridan “Antal hodi”larini ming‘illab, yo‘talib-so‘talib chiqib qoldi.

– Assalomu alaykum, borakallo.

– Samovar qaynadi, Hoji bobo, choy bersangiz damlar edim.

Hoji bobo kalitlar orasidan irvit qutining kalitini ajratib piromonga qaradi. Piromonda quticha yo‘q edi.

– Iya, – dedi Hoji bobo, – qutini boshingga qo‘yib yotganmiding? “O‘zingni ehtiyot tut, qo‘shningni o‘g‘ri tutma”, deganlar. Borakallo, o‘g‘lim, borakallo.

– Yo‘q, Hoji bobo, men boshingga qo‘yib yotganim yo‘q. Joyida turgan edi.

– Nima, nima? – dedi Hoji bobo. – Usta Mirsalim, siz ko‘rganmidingiz?

– Avval oqshom ko‘rgan edim, shu piromonda turgan edi.

– Yo‘q-ku? – dedi yig‘lamsirab Hoji bobo, menga qarab:

– Hoy, haromi ko‘cha, yaxshi o‘ylab ko‘r, u yoq-bu yoqqa olib qo‘ygandirsan?– deb so‘radi.

– Hoji bobojon, men sizning narsangizga tegmayman. Joyida turgan edi.

– Qush emaski, qanot bog‘lab, uchib ketgan bo‘lsa, qurbaqa emaski, biror telik-teshikka kirib yo‘qolgan bo‘lsa. Top, padarla‘nat. O‘zidan katta odam bilan hazillashish uyat bo‘ladi.

– Men sizga biror mahal hazil qilib yurganmidim, Hoji bobo?

– Mendan keyin bu yerga birov kirgani yo‘qmi?

– Zog‘ ham uchgani yo‘q.

Mojaro boshlandi. Hoji bobo takyaning eshigini yopib kelib hammayoqni titkilab chiqdi. Ko‘rpachaning tagi ham qolmadi, samovarning o‘txonasi ham qolmadi. Keyin Hoji bobo devorga suyanib turgan otashkurakni olib, yag‘rinimga ikkini tushirdi. Bu ishga usta Mirsalim ham aralashib, savalashdi.

Men nimaga iqrор bo‘lishga hayron edim, yig‘lar edim. Eng oxiri hammalari charchadilar. Hoji bobo o‘z o‘rniga o‘tirib menga qaradi:

– Hoy, padarla‘nat, muloyim shupurgi. “Yetim qo‘zi asrasang, og‘zi-burning moy etar, yetim o‘g‘lon asrasang, og‘zi-burning qon etar”, deganlar. Sen haromi kelgandan buyon do‘kon-dastgohimdan baraka ko‘tarilib, takyada biror kun tinchim qolmadi. Agar shu qutichani biror yerga yashirgan bo‘lsang, hali ham yaxshilikcha o‘rniga qaytar, bilib-bilmaslikka solib keta qolaylik. Illo, bola, bo‘rkingda bilib qo‘y, qoziga chaqirtirib, teringga somon tiqtiraman.

Yig‘lab turib javob berdim:

– Yo‘q, Hoji bobo, ilgariroq men sizni qoziga chaqirtiraman. Salkam to‘rt oy xizimatingizni qilib, topganim bitta oporka bilan eski qalpoq bo‘ldi. Buning ustiga yetim deb siylab o‘tirmay, ikkovlashib toza savaladingiz. Haq bermadingiz. Bu qaysi shariatga kiradi-yu, qaysi zakonda bor. Oq podshohimizning dargohlarini bedarvoza deb bilasizmi? Yo‘q, men sizni qoziga chaqirtiraman!

Bu gaplarimdan ko‘zi qinidan chiqib ketay degan Hoji bobo o‘rnidan yarim turib:

– Hali shunaqami? – dedi. – Tuzim ko‘r qilgur. Hali shu gaplarni ham bilaman degin. Jo‘na, jo‘na. Hoziroq jo‘na! Haqing qolgan bo‘lsa, qiyomatda olasan. Xudoga soldim.

Janjalning ulg‘ayib ketishidan qo‘rqqan mulla usta Mirsalim:

– Qo‘ying endi, Hoji bobo, bituvchilik qilaylik, – dedi. Keyin menga qarab: – Bola, sen ham tilingni tiy. Undan ko‘ra gumoningni ayt. Qutichani kechasi kelib kim olgan bo‘lishi mumkin?

Musofir sarrof bo‘lsa bir chekkaga siqilib, mening ahvolimga achinib, soqolini silab yig‘lar edi.

– Ey, bachchai bechora. Badbaxt yatim. Hoji bobo, hama kam budiya man tavon deham. Chand pul meboshad? (Ey, bola bechora. Baxti qaro yetim. Hama yo‘qolgan narsalarning tovonini men beraman. Necha pul bo‘ladi?)

– Bas qil-ey, shu meshavat-peshavatingni! – dedi Hoji bobo hindini jerkib, soʻngra menga yuzlanib, dedi: – Ayt, gumoning kimda?

– Birovga tuhmat qilish qiyin. Gumonim tunov kun mirshab yetaklab kelgan puchuqda. U siz bilan usta Mirsalimga oʻchakishib qolgan.

– Hm, shunaqami, – dedi Hoji bobo, – zimdan tekshirib koʻramiz, qochib qutulolmaydi.

Oxiri janjal bituvchilik bilan tindi. Men bugun kechqurun haydaladigan boʻldim. Usta Mirsalim men yana biror shikast yetkazmasligim uchun shu yerda koʻz-quloq boʻlib turadigan boʻldi. Hoji bobo xizmat haqlarim uchun oyiga bir soʻmdan toʻrt soʻm pul, uning ustiga quyuyq duo qiladigan boʻldi. Quticha va uning ichidagi mollar topilsa topilgani, topilmasa Xudo yetkazadigan boʻldi.

Kechgacha odatdagicha ixlos bilan xizmat qildim.

Kechqurun ketishga tayyorlana boshladim. Shomdan keyin odatdagi oʻzim yotib-turadigan yerda koʻrpacham, yostigʻim taglarini – xazinamni tozalab, yengsiz toʻn yoqasiga tika boshladim. Ikkita oʻn soʻmlik, uchta besh soʻmlik tilla. Hoji bobo bergan bitta uch soʻmlik qogʻoz pul, qolganlari bir soʻmlik, yarim soʻmlik soʻlkavoy, tanga-chaqa aralash edi. Tanga-chaqalarni tikkanim yoʻq. Jamuljam qirq ikki soʻm oltmish ikki tiyin boʻlgan edi. Katta davlat. Urush boʻlmaganda oʻnta qoʻy olsa boʻlar edi. Ha, mayli.

“Semizlikni qoʻy koʻtaradi”, degandek shuncha katta davlatdan oʻzim ham qoʻrqar edim. Pulni yoqa baxyasiga tikib bitkazay deganimda, usta Mirsalim tepamga kelib qoldi.

– Nima qilib ivirsiyapsan, bolam?

– Haydalihsiga-ku haydaldim, endi koʻchaga shu yirtiq-yamoq bilan chiqamanmi? Hech boʻlmasa, u yer-bu yerimni chatib olay.

– Parrextagina bola, – dedi usta Mirsalim, – ishqilib, shu koʻzi tor sarrof ustingdan toʻningni tortib olmasa boʻlgani edi. Koʻp ziqna odam-da. Boʻlmasa, shuncha pul-a? Bitta sariq chaqani “mang, usta, choy iching”, deb oldimga tashlaganini

bilmayman. Ertaga sen sho‘rlikka varrak qilib bermoqchi bo‘lib dilimga tugib qo‘ygan edim, Xitoy qog‘oz bilan qamish ham savil qoladigan bo‘ldi. Ha, mayli, peshonang ekan.

Yuragim “shuv” etib ketdi.

– O‘zi bergan to‘n-ku, qaytib so‘rarmikan?

– So‘raydi u to‘ng ko‘z. So‘ramaganda ham Hoji bobo bergan ish haqingni qo‘lingdan qoqib oladi. (Sarrofning menga nisbatan jo‘mardligini usta Mirsalim bilmasdi. Sarrof to‘nini hech qachon so‘ramas, qaytanga haydalganimni bilib yashirinchalik ikki so‘lkavoy baxshish bergan edi.)

– Usta Mirsalim so‘zida davom etdi: – Hozir oydin kecha, shomdan endigina o‘tdi, hali ham gap-so‘zni chuvalashtirib o‘tirmay, xayr-ma‘zurni nasiya qilib ketaver. Ketaverishing Hoji boboga ham ma‘qul tushadi. U kamchiqim odamlarni yoqtiradi.

Bu gap menga sariyog‘dek yoqqan edi.

Usta Mirsalimning bu gapining tagida piyoz bor. Men bilar edimki, Ilhom samovarchi samovarga odamni ko‘proq chaqirish uchun to‘ti saqlaganday, Hoji bobo usta Mirsalimni to‘ti qilib boqar edi. Usta Mirsalimning menga qilgan “mehribon”ligi mening uchun emas, Hoji bobodan yana boshqa da‘vo qilib o‘tirmasin, tezgina ko‘zdan yo‘qola qolsin, demoqchi edi. Shuning uchun men unga:

– Sizga shu maslahat ma‘qul bo‘lsa, mayli, ketaman, – dedim.

Samovardan qumg‘onga suv quyib chapishtirdim, tashqariga chiqib, shu yerdan ozod bo‘lish sharafiga bet-qo‘limni, oyoqlarimni yaxshilab yuvdim.

Qora-qurum bosgan sassiq takyaxonadan tashqariga chiqib, ko‘kragimni to‘ldirib nafas oldim. Endi men pok-pokiza, qushday yengil, ko‘nglim tongday tiniq. To‘rt tomonim qibla. Lekin qayoqqa qarab yo‘l olsam ekan?..

HIKOYALAR

CHORBOZORCHI

Men uni juda yosh vaqtlarimdan buyon taniyman. O‘l-guncha yuraksiz ekanini ham bilaman. Bir kun mahallamizga hovli ko‘radigan doktor keldi. Ahmad Sedob bu ovoznani eshitishi bilan yuragi qinidan chiqib, behush bo‘lib qolibdi. Betiga suv purkab o‘ziga keltiribdilar. Sababi – uyda kir o‘rasi yo‘q ekan.

Ahmad Sedob inqilobgacha vofurush edi. So‘nggi paytlarda do‘kon-dastgohini yig‘ishtirib, chorbozorchi bo‘ldi. U, qo‘l kelgan narsaning hammasi bilan savdo qiladi. Foydagarlik qaysi molning ustida yaxshi bo‘lsa, o‘shanga qarab og‘adi. Bir vaqtlar shiravor narsalarning bozori chaqqon bo‘ldi. U darrov attorivor buyumlarni yig‘ishtirib, dastmoyaga novvot, qand, parvarda xarid qildi. Shiravorlikning bozori o‘lgan edi, tayyor ko‘ylak-ishton, paxtalik shim, yovliqlar bilan savdo qila boshladi. Hamma narsalarga ham xaridor topilmaganda «Shariati imon», tasbeh, xurmo va duo yozilgan qog‘ozlar bilan qishloqma-qishloq yurdi. Umrining oxirgi paytlarida yana attorivor buyumlar sotish bilan kun kechirdi.

U o‘z kasbining har pallada o‘zgarib turishiga qaramay, xaridorni o‘ziga og‘dirishga epchil. Shiravor narsalar bilan savdo qilayotganda:

– Labingizni labingizga payvand qiladi. Tobingizni me‘yoriga keltirsa pul bering, qandasha xo‘r, azamat! – deydi. Tayyor kiyim-kechaklar bilan oldi-sotdi qilganda, mabodo siz bironta narsaning bahosini so‘rab qolsangiz, baloga qolasiz. Masalan, birorta dehqon kelib:

– Mana bu shiming necha pul? – deb qolsa bo‘ldi. Xaridorni yerga o‘tqazadi. Qo‘lidagi shimga ishtonbog‘ taqadi. So‘rovchining oyog‘idan mahsisini tortadi. Shimni kiydiradi. Agar jussasiga mos kelsa:

– O‘lmang, kiroyi mol olganday bo‘lasiz, sizga juda o‘tirdi, choklari ham ikki qaytadan tikilgan, puxta. Bir umr

tepkilab kiyganda ham, asl mol-da, tamom bo‘lmaydi. Xayr, sizga nasib qilgan ekan, yaxshilikka buyursin, – deydi. Xaridor narx so‘raydi.

Ahmad Sedob unga bir qarab oladi-da:

– Endi gap pulda emas. Moli hozirgi mollardan emas, yangangizning bisotida qadimdan qolgan edi. Ataylab o‘zimga tiktirgan edim, sal tor keldi. Siz o‘zimizniki – yetti so‘m berasiz, – deydi.

Xaridor cho‘chib shimni yecha boshlasa, qo‘lini ushlab to‘xtatadi-da:

– Xayr, xayr, qani shoshmang, siz qancha berasiz? – deydi. Xullasi, xaridorning u yog‘idan o‘tib, bu yog‘idan o‘tib shimni sotadi.

«Shariati imon», tasbeh, duo qog‘ozlari sotganda ham u juda biyron.

– Makkadan kelgan, atigi ikki dona edi, bittasini noilojlikdan sotaman, – deydi tasbehni ko‘rsatib. – Endi ham bosilsin-chi, qadriga yetgan musulmonga sotaman, – deydi «Shariati imon»ni so‘ralsa. – Shamdoni Sharif, choruqi sharif, misvoki sharif, – deydi palaxsa-palaxsa suratli duo qog‘oz sotganda.

Attorivor buyumlarga xaridor bo‘lsangiz, u bitta oynami, taroqmi, saqichmi – nima bo‘lsa ham, sizga yaxshi mol ekanini maqtay-maqtay narx aytadi. Siz kanga so‘rasangiz, qo‘lingizdan molni tortib oladi-da, jahl bilan:

– Yur, yur, uka, kooperativga bor. Koshki u yerdan bundoq narsa topa olsang. Seni odam deb jo‘yalik narx aytgan edim, – deydi.

Ahmad Sedob kooperativ bilan hech chiqisha olmaydi. Yuragida kooperativga qarshi raqobat o‘ti gurillaydi. Kundan-kunga qishloqlarda ochilayotgan kooperativlarni, ularda qator uymalashgan dehqonlarni ko‘rib, odamlardan insof ketdi, deb dilidan o‘tkazadi. Agar biror kishi uning oldida kooperativdan so‘z ochsa:

– Echkini o‘z oyog‘idan, qo‘yni ham o‘z oyog‘idan osadilar. Senga ikki yo‘l: bittasi o‘ng, bittasi so‘l. O‘ng yo‘l

qolib, soʻl yoʻl bilan kooperativdan savdo qilsang, jazosini koʻra berasan. Uning butun moli bizdan olingan nalogdan, – deydi. Uni har doim yelkaga koʻtargan xurjuni bilan atrof qishloqlarda bozor kunlari koʻrish mumkin. Juma – Jumabozorda, shanba – Yarmarkada, yakshanba – Eski Toshkent qishlogʻida, dushanba – Toʻytepada, seshanba – Qovunchida, chorshanba – Chinozda, payshanba – Telovda va hokazo...

* * *

Biz Jumabozorga yaqin bir qishloqda Muhammadjon degan oʻrtogʻimizning yeriga chiqdik. Atrofnı aylanib zerikanimizdan soʻng, oʻrtoqlar bilan qishloq bozorini tomosha qilgani chiqishni maʼqul koʻrdik.

Bozor dehqonlar bilan toʻla edi. Kooperativlarda odam sigʻishmaydi. Muhammadjon aka sigirga arqon olmoq uchun bizni bir samovarga oʻtqazib, oʻzi kooperativga ketdi. Oradan besh minutcha vaqt oʻtgandan soʻng, kooperativlar oldida toʻpolon koʻtarildi. Odamlar oʻsha tomonga qarab yugura boshladilar. Muhammadjon aka oʻsha tarafdı chopib bizning oldimizga keldi-da, hovliqib:

– Bizning qoʻshni Koʻkanni Xudo urib qolibdi. Kooperativdan gugurt olaman degan ekan, pulini kissavurga ol-diribdi, – dedi.

Biz hammamiz samovardan odamlar gʻujgʻon oʻynagan yerga yugurdik, dehqonlar Koʻkanni oʻrtaga olib surish-tirmoqda edilar. Bir xurjun koʻtargan, oʻrta yoshli, choʻqqi-soqol kishi emish, kooperativning oldida Koʻkanni yoniga surkalib turgan ekanmish, bir aylanib puli yoʻq emish... Odamlar Koʻkandan kayfiyatni bilgandan soʻng tarqala boshladilar.

Yana oradan besh minutlar oʻtar-oʻtmas mol bozorda toʻpolon chiqib qoldi. Kissavur ushlandi. Dehqonlar otliqmi-yayov kissavurnı oʻrtaga olib, olomon qilar edilar. Biz ham yugurib borib, oraga suquldik. Kissavur oʻlim oldida yerda choʻzilib yotgandi. Otlarning oyoqlari, atrofdan kelgan tosh, gʻisht, kesaklar...

Birdan qay ko‘zim bilan ko‘ray: chorbozorchi Ahmad Sedob.

Yelkasidagi xurjuni yerga tushib, ichidagi narsalar atrofga sochilgan, ayniqsa ikki-uchta taroq – egasi chorbozorchining holiga tishlarini irjaytirib kular edi.

«Endi shu kasbni topgan ekansan, jazongni tortibsan», deb ko‘ngildan o‘tkazdim. Militsiyalar kelib, odamlarni tarqatdilar, kissavurni o‘limdan qutqarib, shahar kasalxonasiga jo‘natdilar. Biz ham bafurja Muhammadjon akaning qo‘rg‘oniga qaytdik. Kechqurun Ko‘kan bir tarvuz ko‘tarib chiqdi. Shunda biz:

— Qancha, qancha pul oldirdingiz? – deb so‘rasak:

— Aylanayinlar, ikki xurma sut sotgan edim, miri kam uch tenkami, miri kam to‘rt tenkami, haytovur, esimda jo‘q, – deb javob berdi...

1929

GUVOHLIKKA O‘TGAN HO‘KIZ

1979-yilning (bizdan ellik yil so‘ng) bahor kezlaridagi bir kuni bolalar uyining o‘quvchilari 1929-yildayoq Chirchiq labiga solingan azot zavodiga ekskursiyaga chiqdilar.

Bu kecha o‘sha yerdagi ishchilarning umumiy yotoqxonalarida qo‘nmoqchilar.

Bolalardan bir turkumi kelib, o‘z murabbiyalaridan tarixiy bir hikoya eshitishni iltimos qildilar. Murabbiya ko‘ndi. Kechki mashg‘ulotdan so‘ng bolalar yotoqxonalariga kirdilar. Hammalari gavjum bo‘lishib, murabbiyadan hikoya kutdilar. Murabbiya ham va‘daga muvofiq hikoya boshlamoqchi bo‘ldi.

– Ukalarim, – dedi murabbiya, – hammalaringiz ham charchadingiz. Mening sizga aytadigan hikoyam ham hordiqni chiqaradigan hangomacha tarzida bo‘ladi.

O‘quvchilar ma‘qul topdilar.

– Bundan oltmish yillar ilgari sotsializm qurish uchun juda qizg‘in kurashlar borar edi. Har tarafda sinfiy kurash alangalanar edi. Kapitalistlar, boylar, ruhoniylar va ularning

bolalari bizning haddan ziyoda sur'at bilan o'sib bormoqda bo'lgan og'ir qurilishlarimizni ko'ra olmas edilar. Har qanday tasodifdan foydalanib bizga zarba bermoqchi bo'lar edilar. Ko'pincha ular, bizning ijtimoiy tashkilotlarimizga ham kirib olishga muvaffaq bo'lib, kambag'al dehqon, ishchilarning manfaatiga zid bo'lgan harakatlarda bo'lar edilar.

O'quvchilar murabbiylarining so'zini tinglab, sukutdalar.

– Bundan rosa ellik yil burun «X» qishloqli kambag'al bir dehqon qishloqning bozorida o'tib borar edi. Uning yo'li «X» qishloq chorvadorlar shirkatining kooperativi yonidan o'tdi. Kooperativ mudiri Ashirqul degan dehqonni chaqirib, to'satdan:

– Qani Ashirqul aka, uch so'm oltmish tiyin chiqaring, – dedi. Ashirqul hayron bo'lib sababini so'ramoqchi bo'lgan edi, kooperativ mudiri og'zini qoqib:

– Qo'yavering, biz sizdan bekorga pul olmaymiz. Sizga juda ham qimmatbaho bir buyum beramiz, – dedi. Mudirning so'ziga do'kon yordamchilari ham qo'shilib:

– Obbo sodda odam-ey, siz beravering, kuysangiz, biz kafil, – dedilar.

Ashirqul ikkilanib uch so'm oltmish tiyin chiqazib berdi. Kooperativ mudiri pulni olgandan keyin ma'noli qilib:

– Endi, Ashirqul aka, sizning pulingizga bir turli, siz ko'rmagan yem beramiz. Bu yem markazdan kambag'al dehqonlarning ish hayvonlariga atalib kelgan. Biz shu yemni tajriba qilmoqchimiz. Olib borib ho'kizingizga berasiz, mazza qiladi, – dedi.

– Xayr, baraka topinglar, ukalarim, – dedi Ashirqul aka minnatdorlik bilan. Qopni ochdi. Qayroqtoshga o'xshash, oq bilan zangor aralash olachalpoq rangli, palaxsa-palaxsa narsani tortib qopga soldilar. Ashirqul aka bu muammo buyumni orqalab ho'kizini xursand qilish uchun ovulga bordi.

Nima ekanini surishtirmay, ho'kizga soldi. Faqat teringga somon tiqilgur ho'kiz tumshug'i bilan bir-ikki turtib yemakdan bosh tortdi.

Murabbiya hikoyasini shu yerda to‘xtatib, bolalarga qaradi.

– Ukalarim, – dedi murabbiya, – hikoyaning davomida bir talay sizga yot bo‘lgan so‘zlar eshitildi, masalan: «Te-ringga somon tiqilgur», «harom o‘lgur»ga o‘xshash, bu so‘z zamonasining jumalari bo‘lganidan meni kechirasizlar.

Bolalar ma’qul ko‘rdilar. Murabbiya so‘zida davom qildi:

– Ashirqul aka ho‘kizning tepasida turib, yemning yax-shiligi, to‘q tutadigan ekanini maqtasa ham, ho‘kiz unamas edi. Na iloj qilsin.

«Yopiray, bu o‘zi qanday mo‘jiza yem bo‘lsa ekan, uch so‘m oltmish tiyinga o‘tday kuymasam yaxshi edi», deb bir yumalog‘ini olib tekshira boshladi. Ashirqul aka ne ko‘zi bilan ko‘rsin, bu mo‘jiza yem yomg‘irda qolib, ivigan, xamir bo‘lgan, mog‘orlab, qotib, qayroq toshday bo‘lib qolgan un ekan. Ashirqul aka garangsidi.

«Kooperativ ulug‘lari men bilan hazilkash emas edi-lar-ku?» deb ko‘targanicha yana kooperativga bordi.

– Ota-onang to‘yingni ko‘rgurlar, bu qanday yem edi, sizlarning so‘zingizga kirib, ho‘kizimga uyatli bo‘ldim, pulni qaytaring, shovvozlar, – dedi Ashirqul aka. Kooperativ mudiri sirning oshkora bo‘luvidan qo‘rqib, Ashirqul akani kooperativning ichkarisiga olib kirdi. Bu voqeani hech kimga aytmaslikni iltimos qildi. Ocheredsiz choy, sovun, mayda-chuydalar berdi.

Do‘kon mudiri Ashirqul akani do‘kon eshigidan kuzatib qo‘yishda yelkasiga qoqib:

– Endi, Ashirqul aka, agar ho‘kiz begona odamning ho‘kizi bo‘lganda, qorniga pichoq urar edim, qanday qilayki, sizniki-da, – dedi.

Ashirqul aka ham soqolini serkillatib:

– To‘g‘ri aytasiz, hayvoni bezabon-da, harom o‘lgur, oldiga solingan buyum toshmi, kesakmi, zahri margmi, surishtirmay yeya berganda bunchalik gap-so‘z bo‘lmas edi, – deb uyiga jo‘nadi.

Ashirqul akaning kooperativda bo‘lgan bu voqeadan vijdo-

ni siqildi. Bu xiyonatni yashirib ketishga g‘azablandi. Tikka borib jinoyat qidiruv sho‘basiga xabar berdi. O‘sha kuniyoq kooperativdagi butun xizmatchilar qamoqqa olindilar.

O‘n besh kundan so‘ng bularga qishloqda namunali ochiq sud bo‘ldi. Sudning aybnomasida shunday yozilgan edi:

«X» qishloq chorvadorlar kooperativiga markazdan ikki vagon – ikki ming puddan ziyodroq unni dehqonlarga tarqatish uchun yuborilgan. Pudi ikki so‘m o‘ttiz tiyindan – besh ming so‘mdan oshiq bo‘lar edi. Bu unning kelganiga bir oydan ortiq vaqt o‘tgan bo‘lsa ham, kooperativ mudiri va xizmatchilari bo‘shatib olmaganlar. Un ochiq havoda yomg‘ir, qorlar ostida qolib ketgan.

Eng oxiri, kooperativdagilar o‘z jinoyatlarini yashirish uchun bir so‘m ellik tiyindan o‘n yetti nafar ishchi yollab, qayroq toshday qotib qolgan bu unni ushattira boshlaganlar va dehqonlarga yem o‘rnida tarqatmoqchi bo‘lganlar.

Dehqonlar, kooperativda shuncha un nobud bo‘lib yotgan holda, xususiylardan bir pud unni besh so‘mdan sotib olganlar.

Kooperativ xizmatchilarining bu qilmishlari mutlaqo sinfiy dushmanlik va ko‘ra-bila turib, jinoyatkorlikdir».

Sud majlisiga Ashirqul aka va uning ho‘kizi guvoh qatorida chaqirilgan edi. Ashirqul aka kooperativdan olgan o‘sha unning namunasini keltirdi. Tajriba uchun ho‘kizning oldiga soldilar. Ho‘kiz o‘z guvohligida sobit qoldi. Unni yemadi.

FARZANDI SOLIH

Mulla Shoshqol domlaning beshta bo‘yi yetgan, qaddi barkamol, saydovutday-saydovutday qizlari bo‘lsa ham, bittagina o‘g‘ilning gadoyi edi. Er-xotin har kech Xudo bir farzandi solih ato qilishini so‘rar edilar.

«O‘g‘il tug‘ilsa, Zangiotaga qo‘chqor so‘yamiz»,– dedilar, bo‘lmadi. «O‘g‘limiz bo‘lsa, oti «Xudoybergan» bo‘lsin», – dedilar, bo‘lmadi.

«Bir o‘g‘il farzandi solih ko‘rsat, boshi Bahovaddin balo-

gardonga nazr», – dedilar, bo‘lmadi. Axiyri er-xotin Abdumalik eshonga qo‘l berdilar. Xotin yetti kecha-kunduz eshonning ostonasini supurdi, innaykeyin, eshonning «nafasi» bilan bo‘yida bo‘lib, to‘qqiz oy, to‘qqiz kun, to‘qqiz soat deganda, chehrasidan «nuri imon» balqib turgan bir o‘g‘il – farzand tug‘di. Er-xotin eshonga hurmatan bolaning ismini «Ostonaqul» qo‘ydilar.

Zamonlar o‘tdi. Mulla Ostonaqul ulg‘aydi. Bola Shoshqol domladan ko‘ra Abdumalik eshonga o‘xshash, lanj va tor peshona, yassi bashara, chaman fe‘l edi.

Ostonaqul beshta opalari o‘rtasida arzanda edi. Shoshqol domla o‘g‘lini boshqa ustozga bersa, urib-so‘kishidan cho‘chib, o‘zi tarbiya qila boshladi. Mulla Ostonaquldagi zehn «burroligi» yetti yilda ham «Haftiyak»ning «sassi»sidan nari o‘tishga yo‘l qo‘ymadi.

Yana yillar o‘tdi. Ostonaqul yigit bo‘ldi. Har otaning vazifasi bo‘lgani kabi Shoshqol domla o‘z o‘g‘lini bir kasbga solib qo‘yishi kerak edi. Domla o‘zi mullavachcha bo‘lib, domla-imom bo‘lib, boyonlarday farog‘atda umrguzaronlik qila olmagan uchun o‘g‘lini savdogar qilishga niyat qilib qo‘ygan edi. Opalari, enalari ham mulla Ostonaqulni erkalaganda: «O‘lmasa, magazinchi bo‘ladi, ko‘pas qal‘achi bo‘ladi», deb taltaytirar edilar. Kunlarning saodatli bir fursatida mulla Shoshqol domla o‘g‘li Ostonaqulni yoniga chaqirdi.

– O‘g‘lim, – dedi u, – siz ertadan boshlab kasb-korga tushasiz, men siz uchun mana shu molni xarid qildim. Olib borib, bozorga soting, tannarxi ikki so‘mdan, siz ikki yarim so‘m, o‘n bir-o‘n ikki tangadan sotsangiz ham mayli, ozdan ko‘payadi. Xudo kushoyishingizni bersin, omin olloh-u akbar.

O‘g‘lining qo‘liga to‘rt dona chachvon (chimmat) tutqazdi.

Ostonaqul ertasiga kallayi saharlab yana qaytadan otana, opalaridan fotiha olib, bozorga jo‘nadi.

U eng avval yarmarkaga chiqdi, undan kapponga kirdi, undan ot bozoriga, qo‘y bozoriga, xullasi, kirmagan bozori qolmadi. Vaqt peshindan oqqan bo‘lsa ham, birorta azamat: «Uka, nima ko‘tarib yuribsan, sotasanni, qanchadan?» – deb so‘ramadi. Mulla Ostonaqulning haddan ziyod qorni ochdi.

Namozgar haddida bozor kasodligidan arazlab, uyiga qarab jo'nadi.

Tole, agar yor bo'lsa, shisha sandon sindurur,
Agar baxt yor bo'lmasa, atala dandon sindurur.

Qoq yog'och bozorning oldiga kelganda, ro'paradan bitta oq namat ko'targan kishi chiqib qoldi. O'zi cho'qqisoqol, qirra burun, ko'zlari ichiga botgan kishi edi.

— Yaxshi yigit, – dedi, – qo'ltig'ingizdagi nima?

— Chimmat.

— Sotasizmi, jonidan?

— Hovva.

— Qanchadan?

— Uch so'mdan.

— Qani ko'raylik-chi. – Xaridor har to'rt chimmatni birin-birin ko'rib chiqdi. Mulla Ostonaqulga qaradi: – Endi, uka, – dedi, – men ham olibsotarman, mana shu qo'ltig'imda ko'rganingiz namatni sotmoqchi bo'lib yuribman. Bir necha xaridor chiqsa ham narxi kelishmadi, sotmadim. Essizki, naqd pul bo'lganda hammasini aytganingizga berib olar edim.

Ostonaqul umidsizlandi.

– Namatingizni necha pulga sotmadingiz?

– O'n to'rt so'mga, – dedi-da, xayrlashib keta boshladi.

«Bitta yaxshi namat ellik so'mga dovur bor, buniki juda arzon, chimmatga bir amallab ayirbosh qilaman, zoyelik tortmayman», degan fikr Ostonaqulning miyasidan yashin tezligida o'tdi.

– Hoy, aka, – dedi u, – bu yoqqa qarang.

– Nima deysiz?

– Bo'lmasa chachvon bilan ayirbosh qilamiz.

Ketuvtchi kishi orqasiga qaytdi.

– Unda sizning ikki so'mingiz yetmaydi-ku, nima qilamiz? – dedi. Ostonaqul yalindi, yolvordi:

– Bir ko'rganda uzilishib ketarmiz, – dedi. To'rt chachvonni birdan «eng oliy» namatga alishdi. Har ikkovi yangi buyumni qo'ltiqlab, yo'lga tushib jo'nadilar.

Ostonaqulning qadamlari go‘yo o‘ziniki emas edi. U qanday bo‘lsa ham uyga yetib, bu g‘animatni ota-onalariga ko‘rsatib xursand qilmoqchi edi. Yo‘l-yo‘lakay qo‘ltig‘idagi namatga qarab, sevinar edi. Ostonaqul mahallaga kirib borganida bir to‘da kishilar ko‘cha boshida gurunglashib o‘tirgan ekanlar. Hammalari Ostonaqulga qaradilar.

– Ha, maxzum, bunchalik ildam, yo‘l bo‘lg‘ay, qo‘ltig‘ingizdagi nima?

– Shunday, bozordan uyga, bu namat.

– Necha pulga oldingiz?

– O‘n ikki so‘m.

– Ne miqdor arzon, bir qo‘lga tushiribsiz-da, maxzum, qani, bir ko‘raylik-chi.

Ostonaqul faxr va aqllilik ko‘rsatib, qo‘ltig‘idagi namatni ularga berdi, ular maqtay-maqtay namatning qatini ocha boshladilar.

Ostonaqul o‘zini unutayozdi. Hammalari ham hayronlikda qoldilar. Namat allaqaysi bir musofir ko‘p qo‘nadigan choyxonadan chiqqan eski namat bo‘lib, butun badani tanchalar, ustun o‘rinlari uchun ilma-teshik bo‘lgan ekan.

Maxzumi tushmagur olarda ko‘rmay olgan ekan. Ko‘ruvchilar ichaklari uzilguncha kuldilar. Mulla Ostonaqulni mazax qildilar. Tezdan buni bo‘yinch bozoriga eltib sotmog‘ini maslahat berdilar. Ostonaqulning butun umidlari bir pul bo‘lib, bo‘yinch bozoriga qarab jo‘nadi.

Bo‘yinch bozorida namatga qayrilib qaraguvchi topilmadi. Eng oxiri, Ostonaqul bir bo‘yinchachiga yalinib-yolvorib, namatni bitta ich bo‘vinchaga alishdi va uyga qarab jo‘nadi.

Yo‘lda Ostonaqulning juda xo‘rliги kelib ketdi. Ko‘zidan milt-milt yoshini oqizib, eshikka keldi. Ichkariga kirishga qo‘rqib, darvoza yonidagi supachada bo‘yinchani bo‘yniga ilib, yig‘lab o‘tirdi. O‘g‘li – mulla Ostonaqulning bunchalik kech qolganidan xavotir olgan Shoshqol domla ko‘chadan xabar olish uchun chiqdi. Qarasa, yo‘lakda bo‘ynida bo‘yinch o‘g‘ilcha yig‘lab o‘tiradi.

– Bahay, o‘g‘il?

Ostonaqul butun bo‘lgan voqeani so‘zladi. Shoshqol domlanning ko‘zi qinidan chiqib ketayozdi. Tutdi – so‘kdi, tutdi – so‘kdi. Bo‘yinchani qo‘liga olib:

– Keltirgan bo‘yinchang hech bo‘lmasa otniki ham emas, eshak bo‘yinch, kichikligini qara, xo‘tik, – deb g‘azab qildi.

Ertasiga «farzandi solih»ni o‘z orqasiga solib yetaklab, bir juvozkashga shogird berib keldi.

1930

JO‘RABO‘ZA

Daryolarning ul yuzida otim yurgan-u,
Quyushqoni sag‘risiga botib yurgan-u...

Paykalning so‘nggi damlari, chaylada yaktakni qiya qilib yotmagan kishi sovuq yeydi.

Tong. Quyosh Qo‘ng‘irtepa orqasidan bo‘g‘riqib qaraydi. Uning birinchi shu‘lari eng daroz teraklarning uchlarigagina tushadi. Ostida quyuq to‘fon. Palak yaproqlari shabnamli, marvarid taqqan qizlarday. Qoraqo‘tir qirqma qovunlarning yuzlari terlagan, go‘yo shafaq latofatidan sharmisor bo‘libdi. Chayla ustiga ishkom bo‘lib yopirilib tushgan suvqovoqlar ana uzilay – mana uzilay deb, osilib turadi.

Polizning bir chekkasiga baland bir yog‘ochga o‘tkazilgan to‘rqovoq bir qimirlab qo‘ydi. Ilk sahar nash‘asidayoq uyg‘ongan xo‘roz o‘z rafiqalarini ququlab uyg‘otdi. Ular to‘ppa-to‘ppa yerga tusha boshladilar.

Chayla asta tebrandi. Qiya qilib yopilgan yaktakning yuqori tarafi ochildi. Orasidan o‘ttizlardan oshar-oshmas bir dehqon yigiti uyg‘onib turdi. U boshiga qo‘ygan turli katta-kichik tugunchalar orasidan nos shishasini paypaslab topib oldi va kaftini to‘lg‘azib bir otdi-da, paykalning uzoq burchaklariga qarab o‘ylanib qoldi.

Ahmadqul o‘z og‘aynilari ichida ulug‘i. Uch og‘ayni qo‘llarida bo‘lgan ikki desat yerlarini hamjihatlik bilan ish-

laydilar. Bu yil zavodga yozilib paxta, qolganiga biroz jo‘xori bilan kuzgi qirqma qovun ekanlar. Umuman, unum yaxshi.

Ahmadqul o‘rin ustida o‘ylanib o‘ltirar ekan, yaqin o‘rtadan birov qichqirib chaqira boshladi:

– Ahmadqul, hoy, Ahmadqul!

Ahmadqul, «po‘p» etib nosini tashladi-da, ovoz kelgan tarafga qaradi.

– Besh qadam joydan hayqirig‘ini qara-ya... Kelaver.

– Uyquda bo‘lsang, uyg‘otay, degan edim-da.

– Qovunlarni uzsammikin, deb o‘ylab o‘tiribman.

– Be... Zab erinmagansan-da... Ukalaring o‘lganmi. «Shuni shundoq qil», deb bir og‘iz aytsang, og‘zingning yeli. Kechgacha dunyo to‘la ish tayyor. Bugun Turvatning bozori. Borib sayil qilib kelamiz.

– Sen, o‘rtoq Bo‘ta, juda vaqtsiz jo‘jalaysan. Ayni yig‘im-terim vaqtida sayiling nimasi?

– Yig‘im-terim emish, – dedi Bo‘ta kinoya bilan, – ota-bobodan ish qolganmi, supraday yering bor-ku, tashvishing miriga besh bog‘. Mana men, ishlamasdan ochimdan o‘lganim yo‘q-ku. Davr kelganda taralangni qilsang-chi, nodon.

– O‘zing boraver.

Bo‘ta Ahmadqulni qaytadan qistamadi, yo‘liga qarab ketdi.

* * *

Ahmadqullar qo‘rg‘onining torgina bir hujrasida milt-milt etib chiroq yonadi. Terimdan qolgan ko‘saklarni uch azamat og‘ayni o‘rtaga qo‘yib chuvib o‘ltiradilar. Bir tabaqali taxta eshik «g‘iyq» etib ochildi. Uch og‘ayni yalt etib, keluvchiga qaradilar.

– Assalomalaykum, hormanglar, yigitlar.

– Keling, Bo‘taka.

– Sizlarniki qachon qarasa ish ekan-da, bu yil kuzlaring kelib, bitib qoldilaring-ku.

– Ishlamasa bo‘ladimi, Bo‘taka, shirkatdan, «Bo‘nakni qaytar», deb darvozaning turmini buzib yotir, – dedi Ahmadqulning kichik ukasi.

– Qarz qursin, – dedi Bo‘ta shikoyatli ohang bilan.

– Bemahalda nima qilib yuribsan? – dedi Ahmadqul.

– Shunday guzarga chiqqan edim, samovarda hech kim yo‘q. Bari yigit-yalanglar Madiyorning qo‘rg‘oniga kirib, o‘qib yotganmish. Kirmadim. Odam zerikadi. Bu maqtovi qurg‘ur dehqonlarga bir balo bo‘ldi. Hech bo‘lmasa, qishda qo‘ysa- chi...

– Siz bilan meni qishda o‘qitmasa, yozda qayerdan topib keladi, mana men ham o‘qimoqchiman, – dedi Ahmad- qulning o‘rtancha ukasi.

Bo‘ta ma‘noli qilib Ahmadqulga bir tikildi:

– Hammalaring mulla bo‘lib ketaversalaring, podani kim boqadi? Men bilan Ahmadqulning o‘qimaganimiz ham ma‘qul. Ora-sira omiyi benavolar ham bo‘lib tursin. Bizning diydami qotib qolgan, nima deysan, Ahmadqul?

Ahadqul indamadi. Orani faqat «chirt-chirt» etgan ko‘sak ovozigina qopladi. Bir nafasga bo‘lgan so‘zsizlikni yana Bo‘ta buzdi. U hamyon topganlarday hovliqish bilan Ahmadqulni bir turtib:

– Hali, Ahmadqul, xabaring yo‘q. Men sening ustingdan kattalik qilib qo‘ydim.

– Qanday kattalik?

Yigitlar hammasi ishdan to‘xtab, Bo‘taga qaradilar. Bo‘ta maqtanish aralash g‘urur bilan:

– Beshqo‘rg‘on yigitlari jo‘rabo‘za qilar ekanlar. Avval o‘zim qo‘shildim. Ahmadqul ham yigit, u ham bir tan, dedim. Chiqimidan qochsa, o‘zim to‘layman, dedim. Seni ham ulfat qilib qo‘ydim. Ma‘qulmi? Qish bo‘yi yalla-da, jinni...

– Gap chiqimda emas-ku... – dedi Ahmadqul.

– Akam bo‘zaga jo‘ra bo‘lmaydi, – dedi o‘rtanchasi.

– Biz o‘qishga ketganda qo‘rg‘onni poylaydi, – dedi kichigi.

– Voy, nodonlar-ey, – dedi Bo‘ta, – akalaring senlarning qorovullaringmi? Axir, yoz bo‘yi ishladi, qishda sal ko‘kragiga shamol tegsin. Yori jo‘ra orttirsin. Tokay mehnat...

– Bormaydi.

– Borsa, biz xafa bo‘lamiz. Zeriksa, kursga olib chiqamiz.

Bo‘ta o‘spirinlarning gapini elamasdan, ulug‘vorlik bilan kuldi:

– Akalaring senlarning so‘zlarindan chiqmaydigan bo‘lsa, bekorga belbog‘ boylab yurgan ekan. Katta boshi bilan kurslaring nimasi, har kim o‘ziga munosib ishni qiladi-da, nima deysan, Ahmadqul?

– Ko‘ramiz, – dedi Ahmadqul.

* * *

Daryolarning ul yuzida otim yurgan-u, yor-yor,
Quyushqoni-ya sag‘risiga-ya botib yurgan-u, yor-yor.

Torgina palossiz mehmonxonaning o‘rtasiga katta-katta to‘nkalardan gulxan yasalgan. Bir to‘da badmast qurama yigitlar gulxanni gir aylantirib o‘tirib olganlar. Poyma-poy ashulalar. Orada bir chora sig‘adigan zarang kosalar aylanib yuradi.

Tashqarida gurs-gurs ot yurgani eshitildi. Mast yigitlar bir nafasga jim bo‘ldilar.

– Voy, voy, shu, voy, mening qo‘shnim o‘zi keldi, – dedi Bo‘ta.

– O‘zimi, o‘zi-ya, shtrafni katta pichasan, hoy sen biy, hezalakka, – dedi uchtasi.

Shu choqda eshikdan tumog‘ini qoqa-qoqa Ahmadqul kirib keldi.

– O‘rtanglar to‘lsin, yigitlar.

– Voy, sen jovrab qolibsani, ikkita azamat ukang cho‘pchak tersin, seni voy, – dedi Bo‘ta badmastlik bilan.

– Cho‘pchaksiz ham o‘tin ko‘p, – dedi Ahmadqul.

– Qani, o‘zing ham davraga kir, hoy beburd.

– Shtrafingni ayt, biy.

– Ma‘qul, – dedi biy, – biylik – uch manak, o‘ng otalik – dam olmas, ikki zarang – dam olar¹.

– Kam, shuning o‘zi kam, voy, yigit kishiga, – dedi Bo‘ta.

– Kammas, – dedi biy.

Ahmadqul kech qolgani uchun uch manak, ikki zarang dam olmas, ikki zarang dam olar bo‘za ichishga majbur

qilindi. Bo‘ta aytgancha, «yigit kishi» «ichmayman», demadi. Uch manakni osonlik bilan ichdi. Ikki zarang dam olmasning birini zo‘r bilan ichdi. Ikkinchisining yarmiga borganda ko‘ngli allanechuk bo‘lib ketdi. Gulxanga qarab ichganlarining barisini tashladi. Mast yigitlar o‘rtasida chuvvos ko‘tarildi:

– Hezalak.

– Ko‘tara olmasang ulfatga qo‘shilma-da.

Biy g‘azablandi. Ahmadqulga darra urdilar. Yana shtraf, yana navbat kosa, uzluksiz ichmoqdalar. Nordon, taxir, bo‘tana oqishoq zardobi qorinlarni qappaytirmoqda, boshlarni qizitmoqda, o‘rtadagi katta chora bo‘shar-bo‘shamas, katta xumdan kir bo‘z belbog‘lar orqali suzib o‘tkazmoqdalar.

Tashqarida hech kimdan hadiksiz yaydoq izg‘iriy hukmron. O‘z zo‘ravonligini yalang‘och daraxtlarga ko‘rsatadi.

Bir xo‘roz, ikki xo‘roz, uch xo‘roz qichqirib o‘tdi. Allaqaylarda itlarning qayg‘uli hurishlari...

Soyasi yupqaroq yigitlar uchib qoldilar. Qolganlari yarim-yorti o‘tdan cho‘qilab, bo‘tdan cho‘qilab alyor aytmoqdalar.

Bo‘ta Ahmadqulning gardaniga osilgan, ho‘ng-ho‘ng yig‘laydi:

– Voy, uka, men g‘aribman-a, sendan boshqa hech kimim yo‘q-a...

– Obidiyda qilma, oy yigit, – deb jerkadi biy.

– Hech kimim yo‘q-a...

Biy yana tetik Bo‘taga qarab:

– Obidiyda qilma, oy yigit, – deb jerkadi.

Yana ichadilar, olam-jahon achimsiq hid. Bu ham yetmaganiday, bir sasib, bir yonib yotgan gulxanni puflab qo‘yadigan esli kishi yo‘q. Ko‘zlarni yoshlatadigan achchiq tutun burqiydi.

Ahmadqul suzilib borayotgan ko‘zlarini bir marta katta qilib ochdi. Bo‘taning qo‘lini yelkasidan olib tashladi, sandirag‘lab o‘rnidan turdi. Chordanada uvushgan oyog‘ini uqalab:

– Hoy biy, sen meni, sen biy bo‘ladigan bo‘lsang, top mening o‘ng oyog‘imni, topmaysanmi-ya, ol kerak bo‘lsa bunisini ham, menga oyoq kerak emas, hoy biy. Men ketdim, – dedi va eshikka qarab yo‘l oldi.

Ahmadqulning baridan hech kim ushlamadi. Faqat orqasidan mastlik g‘o‘ldirashlari ko‘tarildi.

– Oti asov edi yigitning, – dedi birisi.

Mehmonxona orqasidan otning shataloq otib qo‘zg‘algani bilindi. Ichkarida yana badmast zavq:

– Choviga sava, azamat, harom o‘lgurni, – deb qoldi.

Erta bilan qo‘rg‘on darvozasini Ahmadqulning o‘rtancha ukasi ochdi. Ne ko‘z bilan ko‘rsin, to‘riq otning ustida hech kim yo‘q. Tizgini yerga tushgan. Bo‘ktargi yechiq, ayil bo‘shagan, darvoza turmida suvliq chaynab turadi. Yuragi shuv etib ketdi. Otning yuganidan tutdi. Kichik ukasini chaqirdi:

– Misa, bu yoqqa qara, akam yo‘q. To‘riq yaydoq kelgan...

Aka-uka sovuqda yalang bosh, yalang oyoq otni tekshira boshladilar. O‘ng tarafdagi uzangida Ahmadqulning bir poy etigi osilib kelibdi.

O‘spirinlar bir-birlariga qarab, termilib qoldilar. Bo‘g‘izlariga allanechuk narsa qadalganday, so‘zsiz edilar.

– Bu akamning etigi-ku, – dedi Misa iztirob bilan. Baravariga yig‘lab yubordilar. Atrof qo‘shni dehqonlarga yugurdilar. Bir nafasda «Ahmadqulni ot yiqitgan, o‘zi yo‘q», dovrug‘i olamni bosdi. O‘n-o‘n beshlab dehqonlar to‘riq ot izidan otliqmi-yayov keta boshladilar. Bular Qo‘ng‘i-roqtepaning yonboshiga borganlarida, ko‘pchilikning sharpasiga bir nimaga uymalashib yotgan bir gala qarg‘alar gurr etib uchdi. Oldingi o‘ng oyog‘i oqsoq sariq bir ko‘ppak hadik olib qir tepasiga qochdi.

Yig‘ilishib, qarg‘alar uymalashgan yerga bordilar. Unda, ot tuyog‘iga ichak-ro‘dalari ag‘darilgan, afti angori cho‘qilgan, timdalangan, boshi majaqlangan, choponlari bur-

da-burda, o'ng oyog'i yalang'och Ahmadqulning badani –
sovugan murdasi yotar edi.

Yonida siniq nos shisha, yerga sochilgan ikkita bir mirili
chaqa, bitta uch mirili tanga bilan...

1929

CHORASI KO'RILDI

(Apparatni tozalash munosabati bilan)

Hammaga ma'lum va mashhurdirki, soliq idoralari o'z ishlari-
ni nechog'liq puxta va pishiqlik bilan bajaradilar. Har qanday
anglashilmovchilik va sargardonliklarga yo'l qo'ymaslik
uchun o'z apparatlarini ixchamlaganlar. Ularning eng kichik
sho'balarida ham bir necha o'nlab xizmatchilar – mudirlar,
kotiblar, agentlar ishlaydi. Toki, ishi tushib kelgan kishi o'z
ishini qanchalik tezlik va puxtalik bilan bajarganligini bilib
qoyil bo'lib ketsin.

Apparatdagi puxtaliklardan bir necha namunalar. Ma-
salan: qishloqlarga, soliq ro'yxati uchun chiqqan agentlar-
dan biri Rahmat Hikmat o'g'lining xo'jaligini ro'yxatga
oldi. Qalamning kurtligi, pichoq yo'qligi, ishning tig'izligi,
qog'ozning g'udurligi, qishloqlarda hadeganda stol-stul
topilmay yoziladigan narsa patnis orqasida yozilganligi va
bularning ustiga bir qancha o'zidan bo'lmagan sabablar orqa-
sida Rahmat Hikmat degan so'z aniqroq yozilmadi, o'qishga
qiyinlik keltirdi. Bunday hodisalarda bosh idoradagi ixcham-
langanlar ikkilanib o'tirmay, ularda mavjudiyatlar bo'lmasa
ham, har ehtimolga qarshi, bir necha kishilarning nomlariga
soliq varaqalari yoza boshladilar. Masalan: Ahmad Sunnat
o'g'li, Zinnat Rahmat o'g'li, Hikmat Ne'mat o'g'li, Barakat
Falakat o'g'li, Ahmad Savlat o'g'li va hokazo...

Shuning singari bir soliq ro'yxatlarini tuzuvchi agent
qishloqning oti bo'lgan «Qo'shqo'rg'on» so'zini aniqroq
yozmadi. Soliq idoralari yana ikkilanib o'tirmay, bir necha
qishloqlarga soliq varaqalari yoza boshladilar. Masalan:

Qo'shqo'rg'on, Go'shtqo'rg'on, Esxirmon, Misqumg'on, Bo'shto'g'on, Mushyo'g'on va boshqa qishloqlar.

Bu tajriba g'oyat ma'qul bo'lgani kabi, soliqlarning biridan bo'lmasa biridan unishiga imkoniyat tug'diradi.

Bekobod qishlog'iga chiqqan soliq ro'yxatchilaridan biri mushtumzo'r Ibay Zafarovga individual soliq solinmoqni lozim topib ro'yxatga oldi. Yuqorida aytilganlarday bir qancha o'zidan bo'lmagan sabablar orqasida, soliq varaqasi Beshrabort qishloqlik yangi ro'zg'or Ubay Zufarov nomiga keldi.

Albatta, Ubay qarab o'tiradimi? Qishloq batraklaridan bir nechalarini guvoh qilib, o'zining yakka ro'zg'or ekanini, xo'jaligi yakka holda soliq to'lash qobiliyatiga ega bo'lmaganini, soliq varaqasi uning nomiga yanglish yozilganini birma-bir bayon qilib ariza yozdirib rayon ijroqo'miga topshirdi. Zamonlar o'tdi, soliq undiruvchilar tiqilinchdan to'xtamadilar.

Ubay so'nggi gal rayon ijroqo'miga borganda, «Arizangizni tekshirib, chorasini ko'rish uchun, Beshrabort qishloq sho'rosiga yubordik», deb javob qaytardilar. Ubay «chora ko'rilishini» kutib yana bir necha zamon sabr qildi.

Beshrabort qishloq sho'rosiga Ubayning arizasi ustiga qizil siyoh bilan «Chorasi ko'rilsin» degan rezolyutsiya qo'ygan holda havola qilingan edi.

Beshrabort qishloq sho'rosida ham ish halqumdan. Arizaning hammasini o'qib chiqishga vaqt yo'q. Binobarin, faqat rezolyutsiyagina o'qildi va rayon ijroqo'midan bo'lgan buyruqqa asosan ish ko'rishga majbur bo'ldilar. Qishloq sho'rosi o'z yoniga ikki nafar yigitni (militsiya o'rnida) olib, tikka Ubayning qo'rg'oniga bosib bordilar. Va hech narsadan hech narsa yo'q, qo'rg'onga kirib tintuv boshladilar.

Ubay voqeadan xabarsiz. «Biror gunoh qilgan bo'lsam kerak», deb hayron edi.

Tintuvchilarning ko'ziga hech qanday chora ko'rilmagan edi shekilli, qaytib ketdilar va rayon sho'rosidan kelgan arizaning ustiga zangor siyoh bilan «Ijro qilindi va hech qanday chorasi yo'qligi aniqlandi, axborotingiz uchun», deb

rezolyutsiya qo‘ydilar. Ariza rayon sho‘rosiga qaytib bordi va ishga tikildi.

Shu choqqacha dom-daraksiz qolib ketgan arizasi to‘g‘risida Ubay ancha ranjigan edi. Qaytadan ariza yozdirib, rayon sho‘rosiga bordi. Unda Ubayga qarab:

– Siz soliqni to‘laysiz, qishloq sho‘rosining bergan ma‘lumotiga qaraganda chora yo‘q ekan, – dedilar. Ubay yalindi-yolvordi. Qishloqning o‘n-o‘n besh batraklari tarafidan kambag‘alligi, yangi ro‘zg‘orligi, soliq to‘lay olmasligi uchun qo‘yilgan qo‘llarni ko‘rsatdi. Rayon ijroqo‘midagilar hayron qoldilar. Yana «Bizdan nima ketayotir», deb ariza ustiga yangidan: «Sizga qat‘iy taklif qilinadi, tezdan Ubay Zufarovning chorasi ko‘rilsin», deb rezolyutsiya qo‘ydilar va qishloq sho‘rosiga yubordilar.

Beshrabot qishloq sho‘rosidagilar rayon sho‘rosidagilarning to‘raligidan, quyi apparatning ishi bilan hisoblashmaganlaridan koyidi, yana shunday bo‘lsa ham «Sazalari o‘lmasin» deb, yigitlari bilan Ubayning qo‘rg‘oniga bordilar. Bu gal juda diqqat bilan tekshirdilar. Hatto, tovuq katagigacha qolmadi. Yarim soatlarga cho‘zilgan tekshirishdan so‘ng bir yigit og‘ilxonadan turib qichqira boshladi:

– O‘rtoqlar, hoy o‘rtoqlar, bu yoqqa qaranglar, chora bu yerda ekan, mana!

Hammalari yugurib bordilar. O‘rtaga chorani olib tekshira boshladilar.

Qishloq sho‘rosi yigitlarga qarab:

– Yigitlar, – dedi, – otga o‘ngarib olingiz.

Ubay: «Bu tashlandiq buyum-ku, bularga nimaga kerak bo‘ldi ekan?» deb hayron edi. Yigitlar chorani otga o‘ngarib, qishloq sho‘rosiga keltirdilar. Yana qayta boshdan tekshirdilar va rayon ijroqo‘midan kelgan qog‘ozning ustiga: «Ijro qilindi, Ubay Zufarovning chorasi ko‘rildi. Chora aytaturgan yaxshi choralardan emas. Bir put, bir yarim put oqshoq eltaturgan, kunjaradan bo‘lgan eski chora ekan, axborotingiz uchun bizda saqlanadi», deb rezolyutsiya qo‘ydilar va rayon sho‘rosiga yubordilar.

Tasodif ko‘p yomon narsa, qishloq sho‘rosining shunchalik jonkuyarlik bilan qilgan harakatlari havoga uchdi. Ubayning arizasi ustiga beqasam to‘n kiygan rezolyutsiyalari bilan rayon sho‘rosini tekshirishga kelgan ishchilar brigadasining qo‘liga tushdi. Ular ariza yuzasidan boshqacharoq chora ko‘ra boshladilar. Shundayki, rayon sho‘rosidan tortib, qishloq sho‘rosigacha, rayon soliq idorasidan tortib, ayrim soliq ro‘yxatchilarigacha choralari ko‘rildi. Natijada rayon sho‘rosining ish boshqaruvchisiga «hayf senga» berildi, qishloq sho‘rosining raisi yotlardan bo‘lgani aniqlanib, ishdan olindi. Soliq idorasining kotibi sudga berildi. Ubay Zufarov soliqdan ozod qilinib, varaqaning haqiqiy egasi Ibay Zafarovdan soliq undirildi va kunjaradan bo‘lgan chora bo‘lsa, egasining roziligi bilan sansalorlik ko‘rgazmasiga xotira uchun olindi.

1930

KIM AYBDOR?

Madmisaning boshiga kelgan falokatlarning boshlanishi Aris stansiyasidan o‘tgandan so‘ng bo‘ldi.

Poyezd bilan safarga chiqqan kishilarning barisi ham ko‘rgandirlarki, vagonlaming ichida bir necha yerga Vestingauz tormozining ruchkalari qo‘yilgan bo‘ladi. Bu yo‘g‘onroq kelgan bir yarim metr chamasi uzunligidagi trubadan iborat bo‘lib, yuqori qismi qizilga bo‘yalgan va bir ruchka (tutqi) bilan tutashtirilgan, tutqi bilan truba plombalangan (pechatlangan) bo‘ladi va shu trubaning tepasiga ko‘zga ko‘rinarli qilib: «Biror falokat ro‘y berib poyezdni to‘xtatish kerak bo‘lib qolsa, shu ruchkani pastga qarab torting», deb yozilgan bo‘ladi.

Madmisa o‘z xonasidagi o‘zga yo‘lovchilar bilan kechasi soat birlargacha suhbatlashib bordi. Yo‘l uzoq, bisotdagi gaplar har qancha bo‘lgani bilan gapirisha bersangiz tugaydi. Ermak talab qilib qoladi kishi. Hamrohlar unga shaxmat o‘ynashni taklif qilgan edilar, bilmasligini e‘lon qildi. Kartadan ham biladigan o‘yini

«parlab tashlash – durak» bo‘lganligidan, bu ham ermak o‘rniga o‘tmadi. Chor-nochor hammalari ham uyquni tusab qoldilar.

Qorong‘i va jimjit kecha. Yo‘lovchilarning barisi ham uyquda, yostig‘i past qo‘yilgan yoxud noqulay yonboshlab qolgan kishilarning xurragi, ahyon-ahyonda yo‘lovchilarni kuzatib yurgan provodniklarning etigi polga urilib chiqqan, taraq-turuqdan boshqa ovoz yo‘q.

Tashqarida poyezd shaxt chopmoqda. Iz ustida to‘xtamay aylanib turgan vagon g‘ildiraklari «Taq-tuq, taq-tuq taq-tuq» ovozi poyezd tagidan qo‘pollanib, o‘tmaslanib muntazam oqmoqda.

Yo‘lovchilarning ko‘kraklari manzilga yetib borish ishtiyoqi bilan asta ko‘tarilib qo‘ymoqda.

Oradan ikki soat o‘tgandan so‘ng parovoz uch topqir ketma-ket gudok chalib, yurishini sekinlatdi, ayrim vagonlar ham unga itoat qildilar va yuraklarida siqilib qolgan havoni charchaganlarday «ux» deb cho‘zibgina chiqardi-da, to‘xtadi.

Hali stansiya uzoq. To‘xtalgan yer biyday dala, buning ustiga parovoz falokat signalini berdi. Uyg‘oqlar o‘rtasida hayajon ko‘tarildi. Bu hayajon uyqudagilar o‘rtasiga cho‘kib, yuqib va borgan sayin kengayib bormoqda edi. Provodniklar shoshgan, vagonlar ichida rango-rang fonuslarni ko‘tarib chopmoqdalar.

– Katta falokat bor...

– Bosqinchilar sostavga hujum qilibdilar.

– Parovoz odam bosibdi...

– Izni o‘g‘rilar ko‘tarib tashlabdilar.

– Qarshi tarafdin poyezd kelmoqda ekan, to‘qinish bo‘lishiga sal qolibdi...

Yo‘lovchilar o‘rtasida bir-biroviga hech bog‘lanmagan va hech birisi ham to‘g‘ri bo‘lmagan yuqoridagiday vahimalar cho‘kkan edi.

Natija ma‘lum bo‘ldi. Yo‘lovchilardan kimdir vagon ichidagi Vestingauz tormozining ruchkasini pastga tortib yuboribdi. Sho‘rlik kim ekan, qanday falokat uni poyezdni to‘xtatishga majbur qildi ekan?

Tekshirish ketdi...

Topdilar. Madmisa platskartasi bo'yicha yuqori polkada shuncha to'olon va hayajonlardan bebahra oyoqlarini ozod uzatgan, xurrakni bashang qo'yib uxlab yotar edi: Provodnik va bosh konduktor, bir guruh uymalashgan yo'lovchilar Madmisanani turtib uyg'otdilar. U ko'zini ochib, boshiga yig'ilgan olomonga olazarak bo'lib qaradi va xayolidan: «Meni Xudo urib qopti, kisavur shilib ketibdi», degan qo'rquv o'tdi, darrov cho'ntak va yonlarini paypaslay boshladi. Hammayoq joyida. Bas, bu olomon nega yig'ildi ekan?

– Nega tormozni pastga tortdingiz? – deb so'radi bosh konduktor.

– Qanday tormozni?

– Qanday tormozni bo'lar edi, nega sostavni to'xtatdingiz?

– Sostavni to'xtatdingiz?! — deb sarosimalik bilan konduktorning ko'zlariga tikildi Madmisa. Konduktor shtraf daftarchasini chiqarib, provodnikning tutib turgan chirog'i yordamida yoza boshladi.

– Ismingiz?

– Madmisa.

– Familiyangiz?

– Ma'disa.

– Yigirma besh so'm cho'zing! – deb amrona buyruq berdi konduktor. Madmisaning hang-u mangligi yana oshib, haligina osoyishta bo'lmagan uyquning iliq quchog'ida bir-biriga bog'lanib yetmagan tushlarni ko'rib turgan ko'zlari bir juft g'ayni olxo'riday qinlaridan chiqib ketayozdi.

– Nega axir? Yigirma besh so'm bermoq, mening gunohim nima?

– Gunohingizni keyin aytib beramiz. Siz hozir yigirma besh so'm beraveringiz. Poyezdni yana ushlab turmang. Agar qarshilik qiladigan bo'lsangiz, shaxsiy guvohtonangizni berib, mening orqamdan yuring, ana shunda bilasizki, sababsiz tormozga qo'l tegizishning yigirma besh so'mdan tashqari namunali sudi ham borligini.

O'zga yo'lovchilar o'rtaga tushdilar. Madmisadan yigir-

ma besh so‘m shtrafni tortib olganday undirdilar. Konduktor pulni olib kvitansiya bergach, yo‘lakka chiqib hushtak berdi. Poyezd qo‘zg‘alib ketdi.

Oradan sal o‘tgach, provodnik kelib, tormozni ilgarigiday qilib, qaytadan plombalab qo‘ydi va Madmisaga qarab, tormozni ko‘rsatib:

— Bunga tegish yaramaydi. Biror falokat bo‘lib qolsa, unda yo‘li boshqa, – deb nasihat qila boshladi.

Bir jihatdan yigirma besh so‘mning alami, boshqa jihatdan ko‘pchilikdan uyalish orqasida ortiq Madmisani uyqu olmadi. Ayniqsa yuqori polkaga chiqib yotganda, yana birinchisi kabi, bilmasdan tormoz qulog‘ini bosib yuborish ehtimoli uni qo‘rqitar, yigirma besh so‘m naqd aqchani qo‘lidan chiquviga sabab bo‘lgan bu ishkal murvatga yana bir qayta yo‘lagali yuragi dov bermas edi. Past polkadagi hamrohlarning birisiga iltimos qilib joyni almashtirdi va azongacha mijja qoqmay shu arzimagan tormoz tutqisini pastga tortish bilan kami yigirma beshta vagonni sudrab ketayotgan kuchli parovozning to‘xtab qoluviga aql yugurtirar va bu ishga ishonmas edi.

Erta bilan o‘zga yo‘lovchilar texnikaning bu shoxobchasini tushuntirdilar.

U Moskvada oddiy nomerlardan birisida qo‘ndi. Ulug‘ shahar. Bir yerni yoxud birovni qidirib topish qiyin. Har bir ko‘ringan yangilikka ag‘rayib, Moskva ko‘chalarida ikki kun yurdi. Bu orada ro‘y bergan qiziq ishlarning birisi erta bilan adashgancha kech soat to‘qqizda, o‘shanda ham militsiya yordami bilan nomerga qaytishi bo‘lgan edi.

Uchinchi kun u o‘zining hammomga tushishga mayl qilganini sezdi. Nomer xizmatchisidan bu yaqin orada qayerda hammom borligini so‘radi. Nomer xizmatchisi nomerning o‘zida issiq vanna – kichik mo‘rcha borligini bildirib, kerak bo‘lgan taqdirda tayyor ekanini e‘lon qildi.

Madmisa nomer mo‘rchasiga tushdi.

Yaxshi, pokiza, issiq. Vannaga suv buradi (murvatni bir talay timirskilash orqasida topib oldi). Vannaga quyilgan

issiq suvning harorati bilan mo'rcha yana qizib, rohatijonga aylanib bormoqda edi. Muddaodagiday cho'mildi, vannaga ikki qaytadan tushdi.

Artindi, kiyindi, galstugini mo'rcha oynasida po'rim qilib bog'lab ham oldi. Kirlarini tugib, eshikka bordi. Faqat... eshik ochilmaydi...

Toza urindi. Eshikda bo'lgan hamma murtigardonlarni tekshirib chiqdi. Falokat... eshik ochilmaydi. Bir tarafdin mo'rchaning issiq va bug'langan havosi dimiqtirmoqda.

Chorak soat qiynaldi – ochilmadi. Noiloj qolib, mushtlarini tugib, bor kuchi bilan eshikni ura boshladi va qichqirdi. Nomer xizmatchilari kelib, orqa tarafdin so'rasha boshladilar:

– Nima gap, nima falokat yuz berdi?

– Yordam qilingiz, eshik ochilmayotir, bo'g'ilib o'layozdim.

Orqa tarafdin ayollar hiringlashi eshitildi:

– Nega ochilmasin, ochiladi.

– Axir ochilmaydi, hazillashmang, kishining ustidan qulflab qo'yasiz-da, tag'in undan kulasiz.

– Yigit, – dedi orqa tarafdin birisi kulgi aralash, – siz balki vannadagi iste'mol qilingan suvni bo'shatmagan va jo'mrakni burab qo'ymagandirsiz.

Madmisa orqasiga – mo'rcha ichiga qaradi. Darhaqiqat, jo'mrakdan suv oqib yotir, vannada iflos suv. Vannaning tubini ochdi. Jo'mrakni burab qo'ydi. Qaytib eshikka keldi, itarib ko'rdi, eshik ochiq.

Eshikning ochiluvini mo'rcha ichini ozoda saqlanuvini uchun aloqador qilib ishlagan ekanlar yangi zamon ustalari, mana sizga texnika!

Madmisa bir jihati, mo'rchaning qaynoq havosidan bo'g'riqqan, bir jihati, shu oddiy narsani ham bilmovidan, nomer xizmatchilarining kulishlaridan uyalib, bo'rtib ketgan holda o'z xonasiga boshini yerga solib kirib ketganicha, kechgacha o'ralib yotdi.

Ertasiga u Moskvada allaqachonlardan buyon o'qib

yurgan bir o‘rtog‘ini topmoqchi bo‘lib qoldi. Faqat adresini bilmaydi.

Nima qilish kerak?

Nomer xizmatchilarining birisidan:

– Bu yerda o‘zbek o‘quvchilari bormi? – deb so‘ragan edi. «Bor» degan javobni oldi.

– Ular qayerda turadilar? – deb so‘ragan edi:

– Moskvada o‘zbeklardan ko‘pi yo‘q. Men adresniy stol emasmani, kim ko‘ringanning turarjoyini bilaversam, – degan dag‘al muomalaga yo‘liqdi. Biroq, bu galcha ham obro‘ketsa ketar, degan o‘y bilan:

– A, adresniy stol qayerda bo‘ladi? – deb so‘nggi so‘rog‘ini berdi.

– Nahotki siz hech nimani bilmaysiz, adresniy stolning bo‘limchalari shaharning har muyulishida bor. Ana shundoq ko‘chaga chiqqaningizda ro‘paradagi budka ham uning bo‘limchasi.

Madmisa ko‘chaga chiqib, xizmatchining nishon bergani budkaga yo‘liqdi va qidirib yurgani kishisining ismini aytib, qayerda turuvini so‘radi.

Besh minutga ham qolmay bitta qog‘ozni yozib berdilar:

«Proletar rayon, Pushkin ko‘chasi, 43-uy, 11-qavat, 2-korpus, 96-xona».

— Ana endi topib ol, – dedi o‘z-o‘ziga ta’na bilan Madmisa. – Baribir o‘zim topolmayman, biror kirakash izvosh bo‘lsa ma’qul kelar edi.

Shu orada budka oldida bir avtomobil to‘xtab, ichidan bir kishi tushdi-da, shoferga pul berib, uzoqlashdi, demak, kirakash avtomobil.

Madmisa avtomobil yoniga yaqinlashib, shofer bilan gapirisha boshladi:

– Proletar rayon, Pushkin ko‘chasiga qancha olasan?

– Qaytasanmi ham?

– Bali.

– Uzoq kutmaymanmi?

– Unchalik uzoq emas.

– Qani tush bo‘lmasa, qancha yurganingga qarab to‘lay berasan.

– Eha, – dedi Madmisa, – yurganingga qarab to‘lay berasanku, ko‘chaga tashlab qo‘ygan karmon bormi, hozir bayini qilmasak, birpas turib, falon pul berasan, deb o‘tirsang, oramizda janjal chiqsa, bunga kimning tobi bor. Puxta qil, o‘rtoq.

Shofer kuldi.

– Xavotirlanma, sendan ortiq olmaymiz, bu taksomotor.

– Taksasi qanchadan?

– Sifri o‘n tiyin.

– Sifring nimasi?

– Ajoyib odam, – dedi shofer istehzo bilan, – axir mana bu avtomat qancha yurganimizni va qancha kutganimizni o‘lchab turadi. Shunga qarab to‘laysan-da, – dedi avtomobil yonboshidagi masofa avtomatini ko‘rsatib. Madmisa bu avtomat va uning xo‘jayini shoferga ishonib-ishonmaslik bir tarzda avtomobilga chiqib o‘tirdi. Ichidan: «Shopir ranjitmasa bo‘lgani», deb borar edi. Shofer so‘radi:

– Nechanchi uy?

– 43.

Bir damda yetib keldilar. Avtomobil to‘xtadi. Madmisa ko‘kka yag‘rin berib yotgan bu baland imoratning katta darvozasidan ichkariga kirdi.

«Hali o‘n birinchi qavatga chiqish kerak-a, biron yuz zinapoya bosarman», degan o‘y bilan zinani qidirib, ko‘zini jalanglatib turgan edi, imorat eshigida turgan darvozabon unga yaqinlashib so‘ray boshladi:

– Nechanchi qavatga chiqasiz?

– O‘n birinchi.

– Bo‘lmasa nega qarab turibsiz, qani, liftga o‘tirmaysizmi?

Madmisa «Lift nimasi?» deb so‘rashga ham ulgura olmad, darvozabon uni boshlab, bir kichik hujraga qamadi. Hujrada Madmisadan tashqari yana bir xotin ham bor edi. Madmisa xotindan ba’zi narsalarni so‘rashga endigina og‘zini juftlagan ham ediki, xotin hujra devoridagi qator tugmachalardan

birisini bosdi va muammo hujra Madmisaning qo‘rquv va taajjubiga qarshi «viz» etib yuqoriga ko‘tarilib ketdi.

Madmisaning yuzida bir qari bo‘z bittanga deyarli darajada qaliq paydo bo‘lgan edi. Tomog‘i qurib, lablari yelimlanib qolgan. Xotindan bir nima so‘rashga ham tili bormas edi.

Hujra to‘xtadi. Xotin eshikni ochib, chiqib keta boshladi. Madmisa xotinning bariga mahkam yopishdi.

– To‘xtang, endi men nima qilaman?

– Sizga nima kerak?

– Axir, men o‘n birinchi qavatga chiqmoqchiman-ku?

Bu yerning o‘zi qayer.

– Bu hali sakkizinchi qavat, – dedi xotin, – yuqoriga chiqish uchun tugmalardan keragini bosing!

– Jon opa, buni bilmayman, menga yordam qiling.

– Uyimda erim kasal, meni ushlamang, nahotki shuni ham bilmaysiz, – dedi-da, xotin hujra eshigini yopib, jo‘nab qoldi.

Madmisaning qo‘rquv aralash muammolik o‘rab oldi va qaltiragan barmoqlari bilan tugmalardan ro‘baro‘ kelgan allaqaysi birini bosib yubordi. Hujra yuqoriga ko‘tarilish o‘rniga quyiga qarab, sur‘at bilan tushib bormoqda edi. Madmisa shoshib yana bir tugmani bosdi. Hujra yarim yo‘lda to‘xtab, yana yuqoriga qarab ko‘tarila boshladi.

Qayerga bormoqda? Bunisi endi tavakkallik ish edi.

Hujraning tepasi oxirgi tomga yetib, bir nimaga tegdi-da, pastga tisarildi. Yana ko‘tarildi, yana bir nimaga tegib tisarildi, yana, yana...

Liftning umumiy tugmasi bosilgan bo‘lib, davomli elektr toki unga ta‘sir qilib turganidan, u shu qabilda zovta bilan bir quyi, bir yuqoriga qarab borib kelishda davom qilmoqda edi.

Madmisa yaxlit o‘limning qayda ekanini ortiq tushundi, bir-ikki bor o‘n to‘rtinchi, oxirgi qavat bilan o‘n ikkinchi qavat o‘rtasida borib-kelib yurgan liftning ichida bor kuchi bilan: «Yordam beringiz, yordam beringiz!» deya qichqirdi-da, hushidan ketib qoldi. Lift darvozaboni eng ilgari liftning borib-keluvini, birorta ermaktalabning o‘yini bo‘lsa kerak, deb o‘ylagan bo‘lsa ham, davomli bu «o‘yin» uni

taajjubga solgan va oxirini kutib turmoqda edi. Lift ichidan ivir-shivir quloqqa eshitilgan «yordam beringiz»dan so‘ng, pastki vklyuchateldan liftni pastga tushirib oldi.

Eshikni ochdilar. Boyagi Madmisa ko‘rindi, behush yotardi.

Chalqanchasiga yotqizib, sun‘iy nafas oldirdilar, yuziga suv sepdilar, talaydan so‘ng yigit o‘ziga kelib, ko‘zini ochdi.

Darvozabon kamoli hayrat bilan uning chehrasiga termilar edi.

– Sizga nima bo‘ldi?

Madmisa bir qo‘lni ko‘kragiga qo‘yib, boshini bir tarafga ta‘zim bilan qiyshaytirdi. Javob berdi. Darvozabon so‘radi:

– Kerakli joyga chiqa oldingizmi?

Madmisa bosh chayqab, «yo‘q» ishoratini qildi.

– Olib chiqib qo‘yaymi?

Madmisa yana bosh chayqab, «Yo‘q», dedi.

– Ketasizmi?

Madmisa bu gal boshini ilgariga chayqab, «ha» ishorasini qildi. Darvozabon uning qo‘ltig‘iga kirib, ko‘chaga olib chiqdi va kutib turgan taksomotor (avtomobil)ga tushishga yordam berdi. Shofer haligina sog‘ kirib ketgan yo‘lovchining dabdurustdan bu holga tushib qolganiga taajjublanib, darvozabonga qaradi:

– Nima gap? Nima hodisa bo‘ldi?

Darvozabon tundlik bilan shoferga:

– Nima gap bo‘lar edi, texnika-da, – degan javobni aytdi. Shofer darvozabonning «texnika-da», degan javobidan bir narsa anglamagan bo‘lsa ham, vaqtni o‘tkazmay mashinani yurgiza boshladi va Madmisaga qarab:

– Endi qayerga, skoriy pomoshgami? – deb so‘radi.

Madmisa halqumiga tiqilib yotgan nafasini arang yutdi-da, yerning ostidan kelayotganday sekin g‘o‘ldirash bilan javob berdi:

– Avval «Pobeda» mehmonxonasiga, u yerdan men yuklarimni yig‘ishtirib chiqaman, innaykeyin vokzalga...

Madmisaning Moskvadan kelganiga bir oy o‘tib ketgan-

dan soʻng, u eski qadrdom bilan suhbatlashish ishtiyoqida uygʻiga bordim. Yangi ishga kiribdi. Ishdan endi qaytib, yuvinib turgan ekan.

Moskva xotiralarini soʻylaydi:

– Texnikani egallamasang, afsona boʻluring aniq ekan, men endi texnikani egallashga oʻz-oʻzimga soʻz berdim, texnicheskiy masterskoyga kirib ishlamoqdaman, mening Moskvada kulgi boʻlib qoluvimga texnikani bilmasligim aybdor, – dedi.

– Toʻgʻri, – dedim men.

1932

HOJIBOYOI GULFURUSH

Ba yoron gulfurushi mekunam, bo dushmanon xoro,
Muhabbat ham gʻazab du rang chunin bozorho dorad.

Muntazir

Mening qushlarga ishqiboz bir doʻstim bor. Oʻtgan juma bir keksa dastparvar bulbuli oʻlganini eshitib, koʻnglini soʻrashga jazm qildim...

Teshikqopqa guzaridan oʻtib hali Qichqiriqqacha yetmagan edim. Bu koʻchani sukutga ketgan majnuntollar va mahmadona chinqiriq ariq xiyoboni deb atalsa, yana yaxshiroq boʻlardi. Tevarak-atrofi ozoda qilib supurilgan kichkina eshik oldi. Supachaga supadan ham kichikroq gilamchani yozib, oldilariga bir savat rang-barang guldastalarni qiyoy oʻtdan kamar bogʻlatib qoʻyib, ikki moʻysafid kichik jonon choy-nakdan jonon piyolaga nilufar bargiday tiniq koʻk choyni quyib, suhbatda edilar.

Aniq sanoqlarga hushim yoʻq. Oldida gul savat turgan birinchi moʻysafidning yoshini sakson va oshigʻi bilan taxmin qila qoʻydim. Yaqinlashdim, salom berdim, yana bir necha qadam taʼzim bilan ilgariladim.

– To‘xtang, o‘g‘lim, – dedi kulimsirab birinchi mo‘y-safid, – ko‘klamingiz muborak bo‘lsin.

– Sizniki ham.

– Rahmat.

Qo‘limga oq bilan to‘qqizilning o‘rtasida, muzikadagi avjday ko‘tarilib borguvchi necha darajali rang bo‘lsa hammasidan to‘plangan bir guldasta tutqazdi. Men taraddudlanib yonimni kavlay boshladim. Ya’ni, bu gullar sotiladigan deb o‘ylagan edim. Ikkinchi mo‘ysafid menga qattiqroq tikildi:

– Nima qilmoqchisiz?

– Yo‘q, o‘zim shunchaki...

Birinchi mo‘ysafid kuldi.

– Nima kasbdasiz?

– Shoirman.

– Balli... Men ham Hojiboboyi gulfurush emasman. Bu gullar o‘z bog‘imning mahsuloti. Katta o‘g‘lim injener, kichigi harbiyda, qizim bilan kuyovim doktor, o‘zim ekkani gullarni ta’bimga yoqqan kishiga biror dastadan berishga menga ijozatdir deb o‘ylayman... Pulning hojati yo‘q, o‘g‘lim. Badaliga juda biror narsa bergingiz kelayotgan bo‘lsa ayta qoling...

Men Muntazirning yuqoridagi she’rini o‘qib berdim.

1941

OBRO‘

G‘anijonning kelganini o‘tgan kuni eshitgan bo‘lsam ham, bugungina ko‘rgali ketardim. Tiriklik, deganday, hammaning o‘z ishi o‘z boshida. O‘tgan kuni Mirzafarangning uchastkasida hasharda bo‘ldik (Asli ismi Mirzaahmad aka bo‘lsa ham Tekstilning mohir to‘quvchilaridan bo‘lgani uchun do‘stlari hazil-mutoyiba yuzasidan «Mirzafarang» deb laqab qo‘yganlar. Bu laqabdan uning nafi koyimaydi). Kecha bo‘lsa hayit-arafagarchilik deganday, bolalarni mashinachiga olib bordim, univermagga chiqib, bayram

xarajati qilishdik va hokazo... Gʻanijonni koʻrish bugunga qoldi, xolos.

Bir xil shovoqi, bir qop yongʻoq, shoda but, yaratilishidanoq loyi quvnoqlik bilan yoʻgʻrilgan odamlar boʻladi. Bu xillar erkakda ham boʻladi, xotinda ham boʻladi.

Ana, mening ammam shu zayil odamlardan biri. Bo-ringki, inqilobgacha ham paranjini «yopindingmi, yopindim» taxlit irimiga boshiga ilgan. Erini esa shariatcha emas, doʻstlarcha sevgan. Inqilobning bosh kunlarida, xotin-qiz ozodligi toʻgʻrisidagi birinchi gap qulogʻiga chalinar-chalinmas, boʻpti, degan-u banoras paranjini buzib, yakandoz qilgan. Shu-shu, MOPR bilan «Bolalar doʻsti» znachoklarini koʻkragiga taqib, roʻmolini bilinar-bilinmas qiyshiq tangʻib, kekkayganча yashab keladi. U, hamma yerda quvnoq, oilada erkin, turmushda shod va mehnatda jafokash-u ozod...

Gʻanijon shu ammamning oʻrtanча oʻgʻli. Harbiyга ketgan edi. Kadrga qolipti. Hozir uchuvchilar maktabini tamom qilish oldida. Otpuskaga kelgan.

Bozor Taxtapulga koʻchgandan buyon 6-tramvayga tushib boʻlmaydi, koʻchada esa kishi yakka kift boʻlib yuradi, odam koʻp. Shu koʻchadan ketib borar edim. Roʻparamdan bir harbiy yigit chiqib salom berdi.

– Salom, togʻa.

– Iya, senmisam, Gʻanijon? Men seni koʻrgali ketayotgan edim.

– Bir-ikki joylarga boradigan ishlarim bor edi, ikki kundan buyon mehmon ustiga mehmon, chiqib boʻlmadi.

– Oʻzing yaxshimisan, uy ichlaring tinchmi?.. – va hokazo soʻroq-istoqlardan soʻng u bilan xayrlashdim, u yoʻliga ketdi, men ham yoʻlimda davom qildim. Yigirma qadamlardan soʻng juldur-juldur paranji yopingan bir xotin kelib, barimdan tutdi.

– Toʻxta!

– A, kim, nimaga?

– Hovliqma, amming boʻlaman. – Gʻanijonning onasi, hali aytgan shovoqi kampir.

– O‘zi nima gap, paranjigiz nimasi? – Ammam kuldi.

– Obro‘ qidirib yuribman. G‘anijoning, mana, tappa-taq to‘rt yildan beri harbiyda, men uning yoqasiga taqqan chor burchaklarini tushunmayman. Xo‘sh, qani dedim, ilming qayerga borgan ekan, senga ham ko‘cha-ko‘yda birov salom beradigan bo‘ldimi, yo‘qmi, dedim. Ko‘chaga chiqishini poylab, nomus bo‘lsa hamki, Asalat achaning paranjisini so‘rab yopindim... Izma-iz ketayotibman. Necha odam bilan salom-alik qilganini sanab borayotibman.

– O‘zi qayerga ketayotibdi?

– Sevganining oldiga-da, Shayxantohurga. Besh yildan buyon andarqat.

– Siz ham Shayxantohurgacha orqasidan borasizmi?

– Boraman.

– Bo‘lmasa, 10-tramvay bilan orqadan aylanib men ham boraman. Kinoning oldida bir-birimizni kutamiz. Keyin menga aytasiz.

Ammam o‘g‘lining orqasidan ketdi.

Men oldinroq borib Shayxantohurda uni kutib turdim. Eng ilgari G‘anijon o‘tib ketdi, o‘zimni panaga olib turdim. Orqasidan paranji yopingan ammam keldi. Menga yaqinlashdi. Men so‘radim:

– Xo‘sh, qalay?

– Bo‘ldi, ishondim. Qirq bitta-yu, yettita.

– Nima qirq bitta-yu, nima yettita?

– Salom-alik-da. Janggohdan shu yergacha qirq bitta harbiy yigit G‘anijonga oldin salom berdi. Yettita harbiyga G‘anijon oldin salom berdi. Tuzuk, obro‘yi yaxshi.

Ammam o‘sha yerdayoq paranji-chachvonini taxlab, qo‘ltiqqa urdi.

– Kechqurun hovliga bor.

Ajralishdik.

Leytenant o‘g‘liga ryadovoy harbiylarning bergan chest-lari ammam obro‘yining protsentlari ekanini bildim.

MENING O‘G‘RIGINA BOLAM

Voqeiyy hikoya

Otamizning o‘lganiga anchagina yil o‘tib ketdi. Bu yil o‘n yettinchi yilning ko‘klamida onamizdan ham ajralib, shum yetim bo‘lib qoldik. Biz to‘rt yetimdan xabar olib turishga katta onam – onamning onalari Rokiya bibi kelib turibdilar. Bu kishini biz erkalab Qora buvi deb ataymiz.

Oqshomlari buvim boshliq hammamiz oldi ochiq ayvonda uvinto‘da ko‘rpa-yostiqlarga o‘ralib, bittagina O‘ratepaning kir ip sholchasi ustida uxlaymiz.

Sentabr oylarining oxiri, ilk kuz oqshomlaridan biri edi. Havo anchagina salqin. Biz yetimlar bir-birimizning pinjimizga tiqilib, bir-birimizni isitib uyquga ketganmiz. Qatorda eng so‘nggi bo‘lib, ona chumchuqday Qora buvim yotardilar, u kishi saksondan oshib ketgan, noskash kampir edilar.

Bu oqshom uch xo‘roz o‘tgandan keyin, Yetti qaroqchi yulduzi tik kelganda g‘o‘ng‘ir-g‘o‘ng‘ir ovozdanda uyg‘onib ketdim. Buvim kim bilandir anchagina baland ovozda suhbatlashmoqda edilar. Hovlimiz, ota-buvadan qolgan, anchagina katta bo‘lib, to‘rtburchak tanobi hovlilardan edi. Gir atrofi imorat, shimol tomonda amakivachchalarimiz turishardi. Lekin ular yozda bog‘ga ko‘chib ketadilar. Hozir ular tomon bo‘sh.

Buni qarang-a, bizning uyimizga o‘g‘ri kepti. Bizni ham odam deb yo‘qlaydigan kishilar bor ekan-da dunyoda? Ertaga o‘rtoqlarimga toza maqtanadigan bo‘ldim-da: «Bizning uyga o‘g‘ri keldi». G‘urur bilan aytilsa bo‘ladi. Lekin ishonisharmikan?

O‘g‘ri o‘sha amakivachchalarning tomidan sekin yura kelib, buvimning to‘g‘rilariga kelganda aksa urib yuboribdi. Buvim esa yostiqli ko‘kraklariga qo‘yib, til tagidagi nos bilan o‘ylab yotar ekanlar. Buvim «puf» deb nosni tuflab, tomga qarab:

– O‘g‘rigina bolam, hoy, o‘g‘rigina bolam, hoynahoy biror

tiriklikning ko'yida tomga chiqqan ko'rinasan, axir kasbing nozik, tumov-pumovingni yozib chiqsang bo'lmaydimi? – debdilar.

O'g'ri tomdan turib:

– Axir, buvijon, siz ham birorgina kecha tinchingizni olib uxlasangiz bo'lmaydimi, bizning tirikchiligimizning yo'lini to'saverasizmi? – debdi.

Men gap shu yerlarga kelganda uyg'onib ketgan bo'lsam kerak. Qolgan gaplarni eshitganimcha qilib yozaman.

– Hoy, aylanay, o'g'rigina bolam, boshimda shunday musibat turganda ko'zimga uyqu keladimi? Mana, olti oy bo'ldi, biror soat mijja qoqib uxlaganim yo'q. Kunduz kunlar garangday dovdirab yuraman. Biror yerga o'tib mizg'iganday qush uyqusi qilaman. Kechalari xayol qochib ketadi.

– Nimalarni xayol surasiz, buvijon? – Bu gapdan keyin ustidagi to'nini turmuchlab bo'g'otning ustiga yostiq qilib qo'yib, o'g'ri ham yonboshlab oldi.

– Nimalarning xayolini surardim. Shu to'rtta yetimning ertasini o'ylayman-da, bolam. Zamonni o'zing ko'rib turibsan, tiriklik toshdan qattiq, tuyaning ko'ziday non anqoga shapig'. Hali bularning qo'lidan ish kelmaydi. So'qqaboshgina aravakash tog'alarining topgani o'zlarining ro'zg'oridan ortib, bularga qutloyamut bo'lishi qiyin. Ro'zg'orda bo'lsa: ko'z ko'rib, qo'l tutguday arzigulik buyum qolgani yo'q. Bir chekkadan sotib yeb turibmiz. «Turib yeganga turumtog' chidamas», deganlar. Eh-ha, bu bolalar qachon ulg'ayadi-yu, qachon o'zining nonini topib yeydigan bo'ladi! Chor-nochor xayol surasan, kishi. Tag'in bu yetimlarning bittaginasini o'g'il, uchtasi qiz. Endi o'n to'rttdan o'n beshga o'tdi. Qizlari qurg'ur, qachon bir yerga elashib ketadi-yu. O'zi o'rab, o'zi chirmab oladigan joy chiqmasa, bularga kimning ham ko'zi uchib turibdi deysan? Zamon qattiq, o'g'rigina bolam, zamon qattiq!

– To'g'ri aytasiz, buvijon, – dedi o'g'ri, – mening ham ikki bolam, xotinim, bitta kampir onam bor, bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak, deganlaridek, shularni boqishim

kerak. To‘rtta chavati non topish uchun o‘zimni o‘tga-cho‘qqa, Alining tig‘iga uraman. Bo‘lmasa, ishlay desam, bilagimda quvvat bor, aql-u hushim joyida. Menga hozir shu qilib turgan o‘g‘rilik kasbi yoqadi, deysizmi? Tuppa-tuzuk ayolmand kosibning bolasi edim. Zamon chappasiga ketdi. Kerinska poshsho bo‘lgandan keyin urush to‘xtaydi, degan edilar. Hali-beri to‘xtaydigan ko‘rinmaydi. Hali ham zamon-zamon o‘sha iligi to‘qlarniki.

– Biror boshqa kasb qilsang bo‘lmaydimi, bolam? – dedi kampir.

– Nima kasb qilay? Hamma kasblarning ham bozori kasod. Ota kasbim kavushdo‘zlikni qilaymi? Avvalo shuki, kavush tikishga na charm bor, na sirach, na mix, na lok. Masallig‘ining o‘zi bitib chiqqan kavushdan uch baravar qimmat. Hammolik qilay desam, avvalgidek qoplab g‘alla, qoplab sabzi-sholg‘om oladigan badavlatlarning tuxumi qurigan. Tunov kuni shu mahallaning devkor etikdo‘zlaridan Buvamat ota butun qolip-u, shon-u so‘zan, bigizlarini ulgurjisiga ikki pud jo‘xori unga movoza qildi. Yaxshi qildi. Uning etigini kiyadigan o‘zbek, qozoq, qirg‘iz dehqonlari qayoqda deysiz, qolgan emas. Faqat ularning yetimlarigina shahrimizni to‘ldirib yuribdi. Qaysi burchakka, qaysi chor-devorga bosh suqmang, o‘n beshta yetim yuvuqsiz qo‘lini cho‘zib: «Amaki, non bering», deydi. Non-a, o‘zimmikiga topolmayman-u! Bitta man emas, buvi, mahalladagi hamma kosiblarning ahvoli shunaqa. Pichoqchilar ham, bo‘zchilar ham, ko‘nchilar ham, boringki, maktab domlalari ham, mul-lavachchalarning ham rangi pano. Bir qoshiq obiyovg‘onga zor. Sanqib yuribdi.

– Huv, xudoyo urushi boshiga yetsin. Qiyomat qoyim degani shudir-da, a, o‘g‘rigina bolam-a. Ha, mayli, shu yetimlarning ham peshonasiga yozgani bordir. Xo‘sh, endi o‘zingdan so‘ray. Axir noilojlikdan-ku shu harom yo‘lga qadam bosibsan, o‘ziga to‘qroq, badavlatroq odamlarnikiga borsang bo‘lmaydimi? Mana shu mahallada Karim qori degan chitfurush bor. Odilxo‘jaboy degan pudratchi bor. Mat-

yoqubboy degan ko‘nchi bor. Bularning davlati-ku mil-mil. Beshikdagi bolasi ham chetiga bayt yozilgan chinni kosada osh ichadi. Shularning tomini teshsang bo‘lmaydimi?

– Ey, buvim tushmagur, soddasiz, sodda, – dedi o‘g‘ri.
– Boylarning uyiga tushib bo‘ladimi, ularning paxsasi sakkiz qavat, eshiklari temirdan, har bittasining qo‘rasida eshakday-eshakday ikkita, uchtadan iti bor. Bu itlar hovli sahnidan bitta kapalak o‘tsa bir hafta vovillaydi. Odilxo‘jayboyning g‘ulomgardishida-chi, miltiq ushlagan gorodovoy turadi. Jonimdan kechibmanmi, o‘ldirmaganda ham Sibir qilib yuboradi.

– Bu gaping ham to‘g‘ri, o‘g‘rigina bolam. Ammo-lekin ehtiyot bo‘l. El-yurtning oldida tag‘in badnom bo‘lib qolmagin, – dedi bizning kampir.

– Gapingiz to‘g‘ri, buvi, tunov kuni Orif sassiqning oxonasidan to‘rtta tovuq, bitta xo‘roz o‘margan edim.

– Tovuuq-xo‘roz dedingmi? Ha, bu maxluqlari qurug‘ qaqaqlab seni sharmanda qilmadimi?

– Hamma ishning ham o‘z maromi bo‘lar ekan, buvi, tovuq olgani borganda cho‘ntagimga bir shishaga suv solib olaman. Keyin qo‘ndoqning tagiga borib, og‘zimni suvga to‘ldirib tovuqlarga purkayman. Tovuuqday ahmoq jonivor olamda yo‘q. Yomg‘ir yog‘yapti shekilli, deb o‘ylab, boshini ichiga tiqib, hap yotaveradi, keyin bitta-bitta hiqildog‘idan tutib xaltaga solaman.

– Shunaqa degin, voy tavba-ey. Hamma hunarning ham o‘zining murti gardoni bo‘lar ekan-da.

– Shunday qilib desangiz, buvixon, sirimning xashagi ochilishiga oz qoldi. Yo‘q, ellikboshimiz Rahmonxo‘jaga xo‘rozni olib borib bergan edim, ishni bosdi-bosdi qilib yubordi. Rahmonxo‘ja men bilan tuzuk, yaxshi odam. Bultur uni-buni sotib, sakson uch so‘m pul jamg‘arib: «Topganimiz shu, ellikboshi ota», deb pora bergan edim, rabochiyga ketishdan olib qoldi.

– Ha, ishqilib, bola-chaqasining yegiligini ko‘rsin. Endi bu yoqqa qara, o‘g‘ri bolam, hademay, tong ham yorishib qolar.

Ana, yorug' yulduz ham tikkaga kelib qoldi. Oshxonaning yonidagi tutdan sirg'alib pastga tush, o'tinimiz yo'q. Oshxonada bir zamonlar bog'dan kelgan bir-ikkita yong'oq to'nka bor, boltani olib, shuning bir chekkasidan ozgina uchirib ber, qumg'on qo'yaman. Kecha tog'ang berib ketgan zog'oradan ikkitasini olib qo'rganman, birgalashib choy ichamiz.

– Yo'g'-e, buvi, – dedi o'g'ri, – to'nka yorib-ku berarman, ammo choy icholmayman, chunki kun yorishib qolsa, meni tanib qolasiz. Juda ham yuzimni sidirib tashlaganim yo'q, andisham bor, uyalaman.

– Voy o'lay, qutlug' uydan quruq ketasanmi, bolam? Bir nima olib ket. To'xta, nima olib ketsang ekan, ha, darvoqe, oshxonada bitta yarim pudlik qozon bor. Allazamonlar uyimizda odamlar ko'p edi, katta qozonda osh ichardik. Xudoning g'ashiga tegdik shekilli, shundoq katta, gurkiragan xonadondan mana shu to'rtagina yetim qolib turibdi. Eh-ha, bular qachon katta qozonni qaynatar edi-yu... Shuni olib keta qol. Sotib bir kuningga yaratarsan, o'g'rigina bolam.

– Yo'q, yo'g'-e, buvi, yomon niyat qilmang. Ha-huv deguncha bu kunlar ham unut bo'lib ketadi. Yana katta oilalar jam bo'ladi. Hatto bu qozon ham kichiklik qilib qoladi. O'sha yetimlarning o'ziga buyursin. To'ylarida o'ynab-kulib xizmat qilaylik. Xayr endi, buvi, men ketaman, tog' tomon ham yorishib qoldi.

– Xayr, o'g'rigina bolam, kelib tur.

– Xo'p, ona, xo'p.

* * *

Men o'sha o'g'ri kishini tanir edim. Haligacha hech kimga kimligini aytgan emasman.

1965, yanvar

MUNDARIJA

SHUM BOLA

I Bo‘lim	3
II Bo‘lim	32
III Bo‘lim	52
IV Bo‘lim	90

HIKOYALAR

Chorbozorchi	153
Guvohlikka o‘tgan ho‘kiz	156
Farzandi solih	159
Jo‘rabo‘za	163
Chorasi ko‘rildi	169
Kim aybdor?	172
Hojiboboyi gulfurush	181
Obro‘	182
Mening o‘g‘rigina bolam	185

Adabiy-badiiy nashr

Gʻafur Gʻulom

SHUM BOLA

Qissa

Muharrir	<i>Gulnoz Moʻminova</i>
Badiiy muharrir	<i>Oloviddin Sobir oʻgʻli</i>
Texnik muharrir	<i>Dilmurod Jalilov</i>
Sahifalovchi	<i>Madina Abdullayeva</i>
Musahhih	<i>Rayxon Ibragimova</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 315. 24.11.2017.
2018-yil 17-avgustda bosishga ruxsat etildi.
Bichimi 84x108 $\frac{1}{32}$. Times New Roman garniturası.
Ofset bosma. 12,0 shartli bosma toboq. 11,85 nashr tobog'i.
Adadi 10000 nusxa. raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida

Yoshlar nashriyot uyi. Shayxontohur tumani,
Navoiy ko'chasi, 11-uy.

«ECO TEXTILE PRODUCT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahar. Uchtepa tumani 23-mavze, 47 A-uy.